

KARLOVA UNIVERSITA

Filosofická fakulta

ZÁPISKY

KATEDRY ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN

A ARCHIVNÍHO STUDIA

VII

K poctě 80. narozenin

akademika Václava Vojtíška

NÁKLADEM UNIVERSITY KARLOVY

PRAHA 1963

Rediguje

VÁCLAV HUSA

s kolektivem pracovníků katedry

Tento svazek Zápisů podává katedra československých dějin a archivního studia akademiku Václavu Vojtíškovi poctou k jeho osmdesátým narozeninám. Nechť jej jubilant přijme jako skromný výraz nepomijivé oddanosti a úcty, kterou jeho žáci i spolupracovníci chovají k jeho velikému životnímu vědeckému i pedagogickému dílu.

Příspěvky, otištěné v tomto svazku — vesměs práce jeho žáků — vznikly většinou v oddělení archivního studia, jež jubilant po léta obětavě budoval a řídil. Jejich společným pojítkem je, že vycházejí z přímého studia pramenů a že se pokoušejí o řešení dosud nejasných nebo nedotčených otázek české diplomatiky a nauky o pramenech. Autoři se domnívají, že právě tento ráz příspěvků akademik Vojtíšek uvítá. Spolu s kolektivem pracovníků katedry československých dějin a archivního studia mu posílají vřelé přání zdraví a životní pohody k další práci.

Ad multos annos!

JINDŘICH ZDÍK A KOSMAS

(O PŮVODU JINDŘICHA ZDÍKA)

Zdeněk Fiala

Otázka po původu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka¹⁾ nebyla dosud českou historiografií uspokojivě vyřešena. V nejnovější literatuře o Zdíkovi sice převládá opět starší mínění, že Zdíkovi rodiče byli kronikář Kosmas a jeho manželka Božetěcha, ale tento názor není možné prokázat, nehledíc ani k tomu, že byl již dříve z dobrých důvodů odmítnut.²⁾ Hned na počátku tohoto příspěvku je třeba říci, že ani v něm nebude otázka vyřešena jednoznačně a úplně; avšak s přihlédnutím k současným spolehlivým pramenům, kterých si celá dosavadní literatura o Zdíkovi nepovšimla, bude možné navrhnouti daleko pravděpodobnější řešení, než byla všechna dosavadní.

Otázka Zdíkova původu není samoučelný genealogický problém. Je totiž důležité vědět, jakého původu byl a v jakém prostředí vyrostl muž, jehož činnost znamenala epochu ve vývoji české církve, s jehož jménem jsou spojeny počátky soustavného užívání listin v našich zemích, jehož vzdělání bylo nesporně vynikající, nehledíc ani k rozhledu vpravdě světovému. Již pro tyto uvedené důvody je otázka jeho původu nesporně prvořadého významu, a to i z všeobecného hlediska starších českých dějin.

*

Žádný literatuře dosud známý pramen se o Zdíkově původu jasně nevyjadřuje. Ještě dlouhá staletí po jeho smrti nevěděli kronikáři o této věci nic. Je jistě charakteristické, že dokonce ani „vševědoucí“

¹⁾ Olomouckým biskupem zvolen dne 22. března 1126, posvěcen dne 3. října ve Wormsu, zemřel 25. června 1150. Srv. anály hradištsko-opatovické FRB II., str. 393, mnicha sázavského FRB II., str. 257, kanovníka vyšehradského FRB II., str. 204; k datu úmrtí Vincencius, FRB II., str. 419, Jarloch, FRB II., str. 490, Necrol. Boh. u Dobnera, Mon. hist. III., str. 13, další prameny viz Novotný, ČD I. 2, str. 837, pozn. č. 2.

²⁾ Viz dále v přehledu literatury.

Hájek z Libočan se o Zdíkově původu a mládí nezmínil ani jediným slovem, ač jindy zprávami tohoto druhu přímo oplývá.³⁾

V renesanční a později i v barokní protireformační historiografii se ujalo mínění, jehož původcem byl pravděpodobně Augustin Olomoucký (Augustin Käsebrot), že Zdík byl Přemyslovec.⁴⁾ Toto mínění, které bylo zcela libovolným výmyslem, vzniklo asi na základě Zdíkovy mnohostranné a významné činnosti v době jeho biskupování, z pozdější důležitosti osoby bylo usuzováno na „významný“ původ. Názor o přemyslovském původu není však možné opřít ani o jediný spolehlivý pramen, neboť žádný ani v náznaku se o něčem takovém nezmiňuje a tak odpadá i možnost nějakých kombinací.

Názor o Zdíkově původu z knížecí dynastie byl proto právem odmítnut již v počátcích našeho kritického dějepiscevtví. Pubička uvedl dosavadní názory starších historiků o Zdíkově přemyslovském původu, odmítl je s poukazem na Kosmovu zprávu o pouti několika českých poutníků do Jeruzaléma k r. 1123 (protože je v ní Zdík uveden až za šlechtickými účastníky výpravy, což by u příslušníka vládnoucí dynastie nebylo možné), sám se však podrobněji Zdíkovým původem nezabýval.⁵⁾ Vyslovil jen mínění, že pravděpodobně pocházel z některého šlechtického rodu. Dobner o čtyři roky později uvedené důvody opakoval a rovněž se připojil k mínění, že Zdík byl šlechtického původu.⁶⁾

Vlastním původcem názoru, že rodiče Jindřicha Zdíka byli Kosmas a Božetěcha, je nepochybně Ant. Boček. V předmluvě k prvnímu svazku svého diplomatáře napsal, že mnozí spisovatelé nesprávně považují Zdíka za Přemyslovce (nezmínil se však o Pubičkově a Dobnerově nesouhlasu s tímto míněním) a poukázal na

³⁾ V kronice z r. 1541 Hájek o původu Zdíkově nemluví.

⁴⁾ V díle *Catalogus episcoporum Olomucensium* z r. 1511 – Další autory uvádí podrobněji V. Ondrouch v práci *Jindřich Zdík před vstupem na stolec biskupský*, Čas. vlast. spolku musejn. v Olomouci, r. XLIII, 1930, str. 104–116, a r. XLIV, 1931, str. 12–27. V tomto přehledu literatury uvádím jen ty práce, které měly nové názory nebo nové prameny. Ostatní viz u Ondroucha.

⁵⁾ *Chronologische Geschichte Böhmens*, IV. 1, 1778, str. 235–236. Na str. 207 mluví o Jindřichu Zdíkově zcela neutrálně.

⁶⁾ G. l. Dobner, *Annalium Hagecianorum... pars VI.*, Pragae 1782, str. 163–164: *Nonnisi igitur illustri Bohema aut Moravica prosapia oriundum fuisse crisis suadet.*

list asi z r. 1152, který měl poslat želivský opat Gotšalk Zdíkovu nástupci, olomouckému biskupu Janovi.⁷⁾ V tomto listu opat Gotšalk oznamuje, že se v želivském klášteře drží aniversarium za rodiče Jindřicha Zdíka, přičemž data úmrtí obou se přesně shodují s úmrtními dny Kosmy a Božetěchy.⁸⁾ Bočkův doklad zřejmě ovlivnil Palackého, který se původně o Kosmově otcovství ani nezmiňoval,⁹⁾ avšak po vyjítí Bočkova diplomatáře o něm psal jako o jasně prokázaném faktu.¹⁰⁾ Gotšalkův list je však zcela nepochybně samostatné Bočkovo falsum, takže z pramenů pro danou otázku musí být vyřazen.¹¹⁾ Přítom zůstává nejasné, zda Boček znal již zmíněnou Kosmovu zprávu k r. 1123 a považoval ji pro zdůvodnění názoru o Kosmově otcovství za nedostačující (a proto si vyrobil jednoznačný „důkaz“) nebo zda Gotšalkův list padělal bez ohledu na Kosmovu zmínku.¹²⁾

Názor o otcovství Kosmově se pod vlivem Palackého obecně rozšířil a byl častokrát opakován. V r. 1870 první H. Jireček odmítl však užívat domnělého Gotšalkova listu jako pramene pro Zdíkův životopis, jak napsal „z důvodu podstatných“, protože zřejmě došel k přesvědčení, že jde o Bočkův padělek.¹³⁾ Nicméně však se mínění o Kosmově otcovství drželo i nadále, dokonce i v monografiích, které byly zvláště věnovány Zdíkovu.¹⁴⁾

⁷⁾ A. Boček, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I., Olomucii 1836, str. XIV.

⁸⁾ CDM I., č. 286 – genitricis eius (tj. Zdíka) X. Kal. Februarii, genitorisque XII. Kal. Novembris.

⁹⁾ Ve Würdingung der alten böhm. Geschichtsschreiber, 1830, str. 2, oba Jindřichy Kosmovy zprávy neztotožňuje.

¹⁰⁾ V německém vydání I. dílu Dějin, str. 391 n., bez uvedení pramene. Protože časově spadá vydání Bočkova diplomatáře a I. dílu Dějin téměř jedno, považují za nepochybné, že Palacký byl ovlivněn Bočkovým „dokladem“.

¹¹⁾ Srv. Jindřich Šebánek, Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306, Čas. mat. mor. LX, 1936, str. 41. – V Bočkově materiálu se nalezl jen čistopis, psaný jeho vlastní rukou. Boček uvádí opis 14. stol. v arcibiskupském archivu v Olomouci, který ovšem nikdo ani před ním ani po něm neviděl.

¹²⁾ Mínění, že Boček vyrobil Gotšalkův list *na podporu* nepostačující Kosmovy zprávy, zastával hlavně Ondrouch ve své uvedené práci, str. 111–113. Srv. dále v přehledu literatury u Mir. Flodra.

¹³⁾ H. Jireček, Zdik Jindřich, biskup Olomoucký, Čas. mat. mor. II., 1870, str. 49 n., uvedený citát v pozn. na str. 64.

¹⁴⁾ Tak ještě i u A. Žáka, v latinském životopisu De b. Henrico II. Zdik v Analectes de l'ordre de Prémontré IV–VI, 1908–10. Jinak viz u Ondroucha, l. c. str. 113–114.

Gust. Friedrich v rámci přípravných prací k vydání Codexu upozornil už v r. 1901 na Bočkovo falsátorství některých dokumentů souvisejících se Zdíkem¹⁵⁾, nezařadil také do prvního dílu Codexu domnělý Gotškálkův list a Václ. Novotný v druhém svazku svých Českých dějin v důkladném přehledu dosavadní literatury o Zdíkově energicky odmítl názor, že by Zdíkoví rodiče byli Kosmas a Božetěcha.¹⁶⁾ S ním rozhodně souhlasil i Vojt. Ondrouch v poslední větší práci, která byla problému Zdíkova původu věnována.¹⁷⁾

Jakýsi obrat v tomto vývoji problému přinesla práce V. Richtra, který upozornil na to, že v tzv. olomouckém horologiu, resp. v jeho kalendáriu s nekrologovými záznamy, jsou uvedena úmrtní data Kosmy a Božetěchy.¹⁸⁾ Jde o kalendárium, které bylo již předtím otištěno v knize Ant. Friedla „Hildebert a Everwin, románští malíři“, ale bádání si věci nepovšimlo, protože Friedl komickým omylem považoval Božetěchu za muže¹⁹⁾, následuje tak kronikáře Mari-gnolu, jemuž se ve 14. stol. přihodilo totéž při překotném užívání Kosmovy kroniky.²⁰⁾ Richter sám byl při zhodnocení nového poznatku velmi opatrný. Upozornil na to, jak záznam Kosmova úmrtního dne není plně průkazný pro názor, že by se ocitl v olomouckém horologiu právě z toho důvodu, že šlo o Zdíkova otce (vznik Horologia se klade do let 1136—1137), protože v nekrologových záznamech jsou uvedeni i jiní kanovníci pražské kapituly.

¹⁵⁾ Viz ČČH VII, 1901, str. 213, pozn. 2.

¹⁶⁾ Srv. ČD I. 2, str. 585—592, kde také (před Ondrouchem) nejpůlnejší přehled starší literatury. Na str. 588 Novotný výslovně upozorňuje na to, že před Bočkem nikdy žádného historika nenapadlo, aby jen z Kosmovy zprávy k r. 1123 vyvozoval totožnost Jindřicha Zdíka s Kosmovým synem Jindřichem. První, kdo tento velmi pochybný důsledek vyvodil, je až Flodr (k tomu viz dále).

¹⁷⁾ Název citován tu v pozn. č. 4.

¹⁸⁾ V. Richter, Rodiče Jindřicha Zdíka, Čas. mat. mor. LXIX, 1950, str. 101—104.

¹⁹⁾ A. Friedl, Hildebert a Everwin, románští malíři, Praha 1927. Tam v „Dodatku“ na str. 101—114 otištěny prací B. Mendla Kalendář a nekrolog horologia olomouckého (úmrtní datum Božetěchy na str. 103). Friedl na str. 16 se zmiňuje o „osobnostech, zasahujících do veřejného života, ať to byli čeští nebo moravští panovníci nebo jiní laici, jako Kosmas, Božetěch, Svatava a jiní.“ Již sama tato stylisace ukazuje „důkladnost“ Friedlových znalostí.

²⁰⁾ Srv. FRB III. str. 556 (comes Božetěcha obit, ač jde jasně o úmrtní datum Kosmovy manželky).

Větší význam přikládal uvedení úmrtního data Božetěchy, což je jistě pochopitelné, netrval však na tom, že by tím byl podán jednoznačný důkaz o původu Zdíkově.²¹⁾

Poslední se zatím zabýval otázkou Zdíkovy původu Mir. Flodr ve své knize Skriptorium olomoucké.²²⁾ Flodr rozhodně hájí názor, že Zdik byl Kosmovým synem, avšak jeho důvody pro toto mínění vůbec nepřesvědčují. Flodr uvádí z pramenů jen již několikrát zmíněnou Kosmovu zprávu k r. 1123 o pouti několika českých poutníků do Jeruzaléma a záznamy v olomouckém horologiu, na něž upozornil Richter, nezabýval se však jinými zprávami pramenů, které byly již v dřívější literatuře rozebírány a které jeho mínění nepotvrzují, nehledíc ani k novému prameni, který má pro řešení otázky zásadní význam a dosavadní výklady mění. Ovšem i bez ohledu na nový pramen je třeba Flodrov rozbor otázky považovat za nepřilíš hluboký; daná otázka jím nemohla být rozřešena.

*

Nejstarší zmínka o Zdikovi je v Kosmově kronice ve zprávě k r. 1123 o pouti několika českých poutníků do Jeruzaléma.²³⁾ Za několika šlechtickými poutníky je na posledním místě uveden „Heinricus qui et Sdik“. Dále Kosmas praví, že někteří se v listopadu t. r. vrátili, někteří tam zahynuli, totiž šlechtic Dlugomil a „Bertoldus cliens Heinrici, filii mei.“ Jde o to, zda je možné ztotožnit oba Jindřichy ve zprávě uvedené. Podle zkušeností interpretace

²¹⁾ Srv. Richter, *uv. čl.*, str. 104.

²²⁾ Skriptorium olomoucké, Praha 1960.

²³⁾ Anno dominice incarnationis 1123. — Mense Marcio comes Dlugomil et Gumprecht et Gilbertus et Heinricus qui et Sdik et cum eis alii Hierosolimam perrexerunt, ex quibus quidam mense Novembri redierunt, quidam ibi interierunt; nam comes Dlugomil iam in revertendo VIII. id. Iulii obiit. Similiter et Bertoldus, cliens Heinrici, filii mei, VIII. id. Augusti moritur. — Kosmas, ed. B. Bretholz. MGH, SS nova ser. II., Berlin 1923, str. 223. — Bretholz zastával původně názor, že Zdíkovým otcem byl Kosmas (viz Geschichte Mährens I., 2, str. 265), ovšem již ve své Geschichte Böhmens und Mährens, 1912, str. 227 o Kosmově otcovství zapochyboval a v předmluvě k edici Kosmy (str. XIII) je úplně odmítl. I Bretholz opustil názor o Kosmově otcovství po odhalení Bočkova podvrhu a neodvážil se jej zastávat pouze na základě tu uvedeně Kosmovy zprávy.

a erudiční kritiky by mělo jít v Kosmově stylisaci o dvě různé osoby, protože mezi nimi není žádné souvislosti.²⁴⁾ Kdyby chtěl Kosmas *vědomě* upozornit na to, že první uvedený Jindřich byl jeho syn, pak by jistě přidal už na onom místě „*filius meus*“. Avšak ze stylizace vyplývá, že Kosmovi šlo o bližší identifikaci zemřelého Bertolda, kterého pravděpodobně jako služebníka či lenníka svého syna Jindřicha osobně znal (proto přidal „*cliens Heinrici filii mei*“ až při zprávě o Bertoldově úmrtí). Zdali Kosmův syn také putoval, není úplně jisté²⁵⁾, ač je to ovšem velmi pravděpodobné. Je třeba počítat s tím zněním pramene, jaké je ve všech rukopisech a tu tedy platí, že ve zprávě je řeč o dvou různých osobách, které jsou celkem jasně rozlišeny.²⁶⁾

Kosmova zpráva má však ještě jednu nesnáz, o které se např. Flodr vůbec nezmiňuje. Nevzal totiž v úvahu, že kanovník vyšehradský ve své zprávě o Zdíkové posvěcení na biskupa uvádí, že tehdy, tj. při posvěcení dne 3. října 1126, odložil Zdík své dosavadní přirozené jméno a byl nazván Jindřich.²⁷⁾ Podle toho by ve zprávě Kosmově šlo i u prvního Jindřicha, kterého uvádí, o osobu rozdílnou od pozdějšího olomouckého biskupa, protože Kosmas, který zemřel již 21. října 1125, by nemohl vůbec vědět o tom, jaké jméno přijal

²⁴⁾ Interpretace, kterou se identitu obou Jindřichů pokouší zachránit Flodr (uv. kn. str. 23), je neuspokojivá. Při rozboru *obsahu* historického pramene (či „věcné náplně“) naprosto nelze operovat rytmem vět apod., nýbrž jen tím, co zpráva *skutečně obsahuje* resp. i neobsahuje. V posuzované zprávě jsou oba Jindřichové rozlišeni – a to je rozhodující. – O tom, zda Bertold mohl putovat *bez* svého „pána“, viz pozn. následující.

²⁵⁾ Určení výrazu *cliens* není jednoduché. Obvykle se překládá panoš, zbrojnoš apod., ale není jasné, zda to opravdu na tomto místě platí. Zmíněný Jindřich těžko mohl mít zbrojnoše, spíše by tedy byl na místě obecný výklad – služebník. Mohlo však jít i o samostatnějšího *lenníka* (vasala), a v tomto případě mohl Bertold putovati i *bez* přítomnosti svého lenního pána. Srv. k tomu Flodr, uv. kn., str. 23, pozn. č. 11.

²⁶⁾ *Heinricus qui et Sdik a Henricus filius meus*. Podle interpretačních zásad není možné oba ztotožnit bez podpory jiného pramene. Samotná Kosmova zpráva to nepřipouští. Znovu upozorňuji na to, že ani *Pubička* ani *Dobner*, ač zprávu dobře znali, nepřipadli na myšlenku, že by oba Jindřichové byli totožní. – Teprve Bočkovo fálsum ovlivnilo mínění tímto směrem.

²⁷⁾ Kanov. vyšehr. FRB II., str. 204: *eodem anno. V. nonas Octobris Zdik ad sedem Olomucensium episcopus secundum instituta canonum electus, ab archiepiscopo suo Magontino ordinatur et in ordinatione, ablato nomine barbaro, Henricus appellatur*. Podle análů hrad. – opatovických se posvěcení stalo ve Wormsu v kostele sv. Cyriaka mohučským arcibiskupem Adalbertem (viz FRB II., str. 393).

Zdík při svém biskupském svěcení o rok později.^{27a)} Na první pohled se zdá, že rozdílná existence obou stejně nazvaných i přezvaných osob je téměř vyloučena, nelze však zapomínat na fakt, že v téže době žili vedle sebe na Hradě pražském dva Kosmové, biskup a kanovník jeho kapituly.

Již Dobner se kdysi pokoušel odstranit tuto vzájemnou protimluvu obou pramenů předpokladem, že do textu kroniky Kosmovy, v jejímž archetypu byla řeč jen o Zdíkovi, připsal pozdější uživatel nebo opisovač „Heinricus qui et“, aby tak Zdíka Kosmovy zmínky identifikoval a další opisovači převzali tuto marginálii přímo do textu.²⁸⁾ Tento výklad však nemůže pomoci. Především *je jisté, že původní jméno olomouckého biskupa bylo Zdík.*²⁹⁾ Toho jména určitě užíval i po přijetí jména Jindřich a byl pod ním znám i v cizině.³⁰⁾ Je-li poznámka kanovníka vyšehradského o přijetí jména Jindřich až při posvěcení na biskupa správná, nemohl ovšem Kosmas psát o Jindřichovi, měl-li na mysli pozdějšího biskupa Zdíka, protože tento před říjnem r. 1126 se jmenoval jen *a výhradně Zdík*. Z toho dále plyne, že *psal-li Kosmas o svém synu Jindřichovi, nemohl to být Zdík*, nýbrž někdo jiný, kdo užíval jména Jindřich již za Kosmova života. Proti myšlence Dobnerově mluví dále skutečnost, že všechny rukopisy Kosmy různých filiací mají na uvedeném místě stejnou stylisaci.³¹⁾

Situace je taková, že oba prameny, Kosmas i kanovník vyšehradský, mají na uvedených místech o Zdíkovi zprávy, které si odporují a které nelze dobře srovnat. Není nejmenšího důvodu pro to, aby se jedné dávala přednost před druhou, možnost kontroly chybí. Jen tolik je však možné poznamenat, že ve světle zprávy kanovníka vyšehradského, o jejíž hodnověrnosti není nejmenšího důvodu k pochybnostem, klesá přesvědčivost tvrzení o Kosmově otcovství pro Zdíka na minimum.³²⁾

Ponechávám zatím olomoucké nekrologové záznamy stranou a

^{27a)} Podle stylisace u kan. vyšehr. (H. appellatur) dostal Zdík toto nové jméno pravděpodobně od svého arcibiskupa.

²⁸⁾ Srv. Dobner, *Annalium... pars VI.*, str. 189, pozn. q.

²⁹⁾ Ve výkladu jména je třeba souhlasit s Ondrouchem, *uv. čl.*, str. 115–116.

³⁰⁾ Srv. MGH SS XVII, str. 563: *Consecravit autem ea videlicet altaria dominus Stiko episcopus Olmucensis de provintia quae est Moravia... Z análů bavorského kláštera ve Windbergu asi k r. 1142.*

³¹⁾ Srv. v edici Bretholzově str. 223, i poznámky.

obracím se k pramenu, jehož důležitosti pro Zdíkův původ si dosavadní literatura nepovšimla. Jde o list Huga I., opata v Prémontré, jímž potěšuje Zdíka v jeho nemoci.³³⁾ Friedrich klade vznik listu asi do r. 1150; jistě byl napsán nějakou dobu před Zdíkovou smrtí v době delší nemoci, která jí předcházela. Dochování listu je spolehlivé, v opise ještě 12. stol., takže o autentičnosti dokumentu není možné pochybovat. V tomto listu je tehdejší pražský biskup, tj. tedy Daniel I. (zvol. 29. července 1148, posv. 31. prosince 1148), nazýván Zdíkovým synovcem.³⁴⁾ Sama tato zpráva tedy o Zdíkově příliš mnoho opět neprozrazuje. Její význam však neobyčejně stoupne, jestliže se vezmou v úvahu zprávy o původu a rodinném prostředí samého biskupa Daniela I., kterých se naštěstí dochovalo tolik, že okolnosti Danielova původu zaznamenávají s žádoucí přesností a jasností.

O biskupu Danielovi I., jak výstižně prohlásil už Novotný, „lze doslovně říci, že pocházel z kněžské rodiny“.³⁵⁾ Jeho otcem byl kanovník pražské kapituly Magnus, který zemřel dne 24. února neznámého roku.³⁶⁾ Jeho bratr Alexander zastával rovněž vyšší

³³⁾ Nechci zprávu kan. vyš. nekriticky přecenit, nelze ji však rozhodně přejít bez povšimnutí. Opakuji, že není vyloučeno, že „Henricus qui et Sdik“ Kosmovy zprávy mohla být osoba od biskupa Jindřicha Zdíka rozdílná, o níž se jinak prostě nic neví. — Takové východisko se nabízí v případě, klade-li se na obě zprávy stejná váha a je-li k nim stejná důvěra. Pro řešení Zdíkovy původu, jak bude dále vidět, nemá však tato věc rozhodující význam.

³⁴⁾ Friedrich, CDB I., č. 164.

³⁵⁾ *Inter quos dilectum filium nostrum et vestrum Syloensem abbatem specialiter paternitati vestre refovendum commendamus, quatinus ducem Boemicum et episcopum, nepotem vestrum (kurs. ZF), sibi et fratribus suis eandem sollicitudinem, quam vos vestris exhibetis, impendere ammonetis.* CDB I., str. 170, ř. 7–10. Novotný — velmistr znalosti pramenů — si povšiml i této zprávy, ale nevyvodil z ní pro otázku Zdíkovy původu žádné důsledky. Viz ČD I. 2 s. 831. — Podle Novotného se o příbuzenském poměru Zdíka k Danielovi zmínil i Ondrouch (uv. čl. str. 14), ale nevyvodil opět ani nejmenší další důsledky pro Zdíkův původ.

³⁶⁾ ČD I. 2, str. 831 — Jednotlivé odkazy a poznámky Novotného jsem pro přesnost znovu zkontroloval a v dalším proto odkazuji stručně přímo na prameny.

³⁷⁾ Dobner, Mon. hist. Boemiae, t. III., Pragae 1774, v *Necrologium Boemicum*, str. 10 k 24. II. (VI. Kl. Mar.): Magnus canonicus. Pater Danielis episcopi. Domněnky H. Zatschka (*Die Bedeutung der Deutschen in der Kanzlei der Přemysliden, Germanoslavica II.*, 1932–33, str. 196–221) o německém původu Daniela I. a jeho bratra Alexandra nemají žádný základ. Byl-li Zdik Danielovým strýcem, je německý původ Daniela I. prakticky nemožný.

církevní hodnosti, byl proboštem vyšehradským a kancléřem Vladislava II. Při poselství do Cařihradu v knížecích službách byl tam zastížen smrtí dne 18. října 1144.³⁷⁾ Daniel sám před zvolením na pražského biskupa byl proboštem pražské kapituly, kterým se stal asi v r. 1143, když dosavadní probošt pražský Jurata byl sesazen papežským legátem Quidem, protože byl laik, ženatý a žena ho nechtěla opustit...³⁸⁾ Stojí za zmínku, že přímé zprávy o Danielovi jako pražském proboštovi z následujících let jsou v úzké spojitosti s Jindřichem Zdíkem.³⁹⁾ Po smrti pražského biskupa Oty byl dosavadní probošt zvolen 29. července 1148 jeho nástupcem.⁴⁰⁾

Ve světle těchto skutečností se ukazuje jako nejpravděpodobnější, že Jindřich Zdík byl Magnusův bratr. Povědomost premonstrátského opata Huga o tom, že Daniel byl Zdíkovým synovcem, je jistě spíše vysvětlitelná za právě zmíněného předpokladu než při domněnce, že by Daniel byl syn nějaké neznámé Zdíkovy sestry. První možnost se ukáže jako pravděpodobnější každému, kdo je obeznámen s povšechným rázem kněžské a mnišské korespondence doby, v níž se často najdou zmínky o jednotlivých klericích i jejich rodinných poměrech, avšak téměř výhradně v „mužských liniích“, ženské jméno bylo tam v podobných souvislostech naprostou vzácností.⁴¹⁾

Přihlédne-li se k novému uvedenému pramenu, je Zdíkův původ z Kosmy naprosto nepravděpodobný. Kosmas by musil mít dva syny,

³⁷⁾ Viz Friedrich, CDB I. č. 136, z něhož plyne, že byl před 11. dubnem 1144 proboštem vyšehradským. — O jeho úmrtí Vincencius: eodem anno felicis memoriae dominus Alexander, *frater domini Danielis, Pragensis praepositi* (prol. ZF), ad imperatorem Graeciae a duce Waladizlao dirigitur, et ibi feliciter in bona confessione in festo sancti Lucae evangelistae migravit a seculo (FRB II. str. 416). Úmrtí datum potvrzuje záznam v Necrol. Bohem. u Dobnera, Mon. hist. Boemiae, t. III., str. 15: 18. X. (XV. kal. Nov.) Alexander diaconus, Visegradensis ecclesiae prepositus et cancellarius.

³⁸⁾ Fiedrich, CDB I. č. 135.

³⁹⁾ Tamt., č. 145 a 147.

⁴⁰⁾ O volbě mnichů sázavských, FRB II., str. 262: 1148: VI. Idus Julii Otto, duodecimus episcopus sanctae Pragensis ecclesiae, obiit, cui successit Daniel, praepositus eiusdem ecclesiae. — Datum zvolení potvrzuje Vincencius (FRB II., str. 419), k datu vysvěcení sv. Novotný, ČD I. 2, str. 835, pozn. č. 2.

⁴¹⁾ Kosmův zápis úmrtího dne manželky — a hlavně záznam jejího jména, je ojedinělá zvláštnost. Naproti tomu není třeba se příliš podívat tomuto záznamu v nekrologích a podobných pramenech, protože do nich právě přešel z Kosmy.

Magnuse a Zdíka, sám se však zmínil jen o svém synu Jindřichovi! Zachovaly-li prameny přímé zprávy o otci Daniela I. i o jeho bratru a strýci, je opět naprosto nepravděpodobné, že by se nezmínily a dvou významných Kosmových synech, kdyby to ovšem odpovídalo realitě. Také přihlédneme-li se k časovým možnostem a souvislostem, vyhovuje předpoklad, že Magnus a Zdik byli bratři (nikoliv však synové Kosmy) lépe než jakákoliv jiná kombinace. Je známo, že Zdik zemřel v poměrně vysokém věku, ač ovšem přesnější údaje chybí. To vzhledem k Danielovi i Alexandrovi vyhovuje.⁴²⁾

Je tedy možné říci, že Jindřich Zdik pocházel nejpravděpodobněji z některé kněžské rodiny v okruhu pražského kostela, nikoliv však z rodiny Kosmovy. Jméno jeho otce zůstane asi už neznámé, zato však se podařilo alespoň určit prostředí, v němž vyrůstal.⁴³⁾ Za

⁴²⁾ Vincencius, FRB II., str. 419: *Heinricus Maraviensis episcopus, in senectute bona... reddit deo spiritum feliciter.* – Výraz není možné „vyčísřit“, plyne z něho alespoň tolik, že Zdik rozhodně zemřel v pokročilém věku. Daniel I. měl mít podle kanonických předpisů při posvěcení na biskupa koncem r. 1148 alespoň 30 let. Alexandr zemřel asi v mladém věku.

⁴³⁾ Pokud jde o záznamy v olomouckém nekrologiu, je třeba říci toto: Kosmovo úmrtí je zapsáno v řadě nekrologií, takže záznam v olomouckém Horologiu není zvláštností. Záznam úmrtího dne Božetěšina je možné vysvětlit dvěma způsoby: 1. záznam přešel do nekrologia mechanickým přepsáním příslušného údaje z Kosmovy kroniky a nemá žádný vztah k Olomouci ani ke Zdikovi – nebo 2. záznam má vztah ke Zdikovi, za jehož episkopátu kodex vznikl a byl do nekrologia zanesen proto, že šlo pravděpodobně o *příbuznou* olomouckého biskupa (nikoliv však o jeho matku!) Příbuzenské vztahy mezi rodinami kleriků z okruhu pražského kostela se přímo musí předpokládat. Na otázku, proč bylo do nekrologia zapsáno úmrtí příbuzné a ne matky, by bylo možné odpovědět, že i v tomto případě byl záznam úmrtího dne převzat z Kosmovy kroniky, protože tam prostě byl. Avšak 3. je třeba upozornit, že v olomouckém nekrologiu je záznam úmrtího dne ještě jedné ženy bez dalšího označení k 15. červenci – Mileysi obiti (Friedl, uv. kn., str. 109). Richter v uv. čl. str. 104 opět komickým nedopatřením píše o „neznámém laiku“. Jde ovšem o ženské jméno, a to o římskou poutnici, jejíž pouť do Říma r. 1127 a její úmrtí k 12. červenci t. r. zaznamenal mnich sázavský (FRB II., str. 257: ...*Mileysi deo devota famula, nulli pietate secunda, placitis dei moribus cordertenus intenta, quatenus ex divina gratia excessuum suorum sibi daretur indulgentia, Romae sanctorum apostolorum adiit limina et eodem anno reversa felici consummatione huius vitae studium est egressa N. Idus Julii*). Mnich sázavský musil mít pro tento zápis nějaký starší pramen; do nekrologia zápis z kroniky, která byla napsána v konečném znění až v sedmdesátých letech 12. století, asi nepřešel. Nebyla však tato Milejš, podle formulace u mnicha sázavského téměř určitě žena klerika – *matka Jindřicha Zdíka*? A to tím spíše, že chronologicky je zápis v nekrologiu asi dřívější a není tu možné počítat s mechanickým převzetím z kroniky jako v bodě 1. O horologiu a jeho písařích srv. Flodr, uv. kn., str. 98 n.

daného stavu padá, myslím, i názor, že by Zdík mohl být synem některého světského feudála, který ostatně nelze vůbec doložit prameny a který byl jen jakýmsi východiskem z nouze, když se ukázalo neudržitelné mínění o původu přemyslovském — i z Kosmy. Odporuje tomu i nesporně vysoká úroveň Zdíkova vzdělání, kterého mohl opět nejspíše nabýt v kněžském prostředí.

Bylo by sice možné námitkou uvést např. zahraniční studie Jindřicha Břetislava, ale mezi příslušníkem vládnoucího rodu, který byl určen pro církevní kariéru a synkem některého nižšího feudála byl právě značný rozdíl.

Z genealogických problémů zbývá ještě otázka, zda je něco dalšího známo o Kosmově synu Jindřichovi, o němž se zmínil k r. 1123. Prameny na tuto otázku neodpovídají a zbývá *jen domněnka*, že to byl později známý děkan kapituly pražské Jindřich, tedy jaksi „nástupce“ v hodnosti otcově, který se ostatně vyskytoval rovněž ve společnosti Jindřicha Zdíka a někdy po r. 1148 skončil svou církevní kariéru jako pražský probošt.⁴⁴⁾

*

Jako Daniel a Alexander, tak i Jindřich začínali svou kariéru ve chvílích pobytu legáta Quida v našich zemích, jehož relace velmi dobře vystihuje tehdejší poměry v české církvi, v níž celibát byl neznámou věcí a svobodný klerik (mimo mnichů) výjimkou.⁴⁵⁾ Tu ovšem nejde o nějaké „morální hodnocení“ českých duchovních 12. století. Jde mnohem spíše o to, aby si česká historiografie plně uvědomila existenci svérázné společenské skupiny mezi církevními feudály v českých zemích v 11.—13. století, skupiny, která byla navzájem spojena rodovými a rodinnými svazky a zároveň představovala naprostou většinu české inteligence té doby.⁴⁶⁾

⁴⁴⁾ K r. 1142 připomíná děkana Jindřicha kan. vyšehr. (FRB II. str. 237), k r. 1147 mnich sázavský ve společnosti Zdíkově (FRB II., str. 262: eadem tempestate Sdico episcopus Moraviensis, adit Pruzos cum Heinrico, decano Pragensis ecclesiae), dále viz A. Podlaha, Series praepositorium, decanorum, archidiaconorum etc., Praeae 1912, str. 3, 389, 392. Úmrtní den zaznamenává Necrol. Boh. u Dobnera, MHB., str. 11 k 25. březnu (VII. Kl. Apr.).

⁴⁵⁾ Viz Friedrich, CDB I., č. 135. Ještě r. 1183 a 1184 (viz CDB I. č. 300 a 304) se mezi svědky vyskytuje Janek, syn biskupův (tedy velmi pravděpodobně biskupa Daniela I.) a k r. 1197 informuje Jarloch o vzbouření českých kněží proti novému papežskému legátu, protože na nových svěceních žádal slib čistoty... (FRB II., str. 512).

⁴⁶⁾ Na konci 13. stol. představuje česká církev už úplně jiný svět.

Důležitost této skupiny správně vynikne, jestliže se vezme v úvahu, že právě v tomto prostředí vznikala tehdejší domácí latinská literatura, především pak nejstarší české dějepiscectví, pravděpodobně i včetně dynastických pověstí a legend o českých svatých. Byla to skupina polosvětská — polocírkevní, která měla často úzké vztahy k domácímu vládnoucímu rodu i k cizím panovníkům⁴⁷⁾, pěstovala však i četné kulturní i prostě „společenské“ styky s církevními činiteli v zahraničí. Je charakteristické, že její styky s papežskou kurií byly velmi řídké a až do poloviny 12. stol. vlastně jen vzácnými výjimkami. Mezi touto skupinou je podle mého názoru třeba hledat i „konsumenty“ středověké latinské literatury, po nichž historická věda zvláště v posledních letech tak usilovně pátrá. Je nutné vidět, že příslušníci této skupiny pravidelně už v 11. stol. studovali v cizině na tehdejších vynikajících školách⁴⁸⁾, cestovali po významných křesťanských památných místech⁴⁹⁾ a přinášeli pak domů nejen nové kodexy a díla kanonického práva, nýbrž i díla historická a vůbec vědecká, nové názory, myšlenky a podněty, básně i architekturu. A to všechno, přeneseno na domácí půdu, dávalo zase doma nové podněty a nový pohyb společenskému a kulturnímu vývoji.

Ten nakonec působil i na samu kněžskou inteligenci. V druhé polovině 12. a na počátku 13. století, když už byla plně dokončena christianisace našich zemí i v myšlení masy poddanského obyvatelstva, se pod vlivem myšlenek emancipace církve ze závislosti na světských feudálech staré „patriarchální“ poměry v české církvi změnily. Zdik sám byl jedním z prvních předbojovníků těchto změn, které měly sloužit výhradnímu prospěchu církve a jejich přísluš-

⁴⁷⁾ Stačí upozornit v této souvislosti např. na činnost biskupa Daniela I. ve službách císaře Friedricha I. Na první pohled by se zdálo, že Daniel musil být významného šlechtického původu, ve skutečnosti tomu tak ovšem nebylo.

⁴⁸⁾ Srv. už zmínku Kosmovu: *O sophistika cornupeta, ultro virus syllogisticis appetenda, nobis autem iam satis experta, sine senes, pete iuvenes tui similes, ingenio acutos et in arcium artibus argutos, qui nuper ad magnum mensam domine philosophie deliciosis pasti epulis et exhaustis tocius Francie thesauris novi philosophi redeunt! Tales oratores inclita virtus ducis Zobezlai expectat, ... Kosmas III. 59, Bretholz, str. 238. Že již Kosmas sám studoval v Lutychu, je snad až nadbytečné připomínat.*

⁴⁹⁾ V cestování nebyli ovšem osamoceni. Jak je z četných zpráv známo, účastnila se turistického ruchu v 11.–12. stol. i početná řada nižších světských feudálů a jejich služebnictva. Je jistě dovoleno vyslovit domněnku, že tato turistická vášeň světských feudálů (vidět Jeruzalém, Řím apod.) měla pro kulturní vývoj význam minimální (stejně jako masová turistická záliba dnes).

níků, kteří však už netvořili onu starou svéráznou společenskou skupinu, o níž byla řeč výše. Od počátku 13. století se začal i u nás stále více prosazovat celibát a tím pomalu zmizela možnost legálních rodových a rodinných kněžských svazků. Avšak ona stará „patriarchální“ skupina kněžské inteligence 11.—12. století by si zasloužila zvýšené pozornosti historické vědy. Bylo by tam možné nalézt nové osvětlení známých problémů a snad i leckterý nový objev, především v oblasti dějin české kultury.

*

KLADSKÉ DĚDINY

Jiří Pražák

Termín, uvedený v názvu této stati, vyskytuje se v několika listinách krále Václava I., vydaných pro kláštery v Chotěšově, Teplé a Plasích. Všechny doklady pocházejí z nedlouhého období let 1235—1240 a územně se vztahují k Plzeňsku a Litoměřicku. O výklad názvu se pokouší naše historická literatura již více než sto let, avšak nedostatečné množství a hlavně malá sdílnost dochovaných pramenů působily, že se mínění historiků rozcházela a že se bádání až dosud nedobralo plně uspokojivého závěru. Ani tato stať nedospívá k cíli, snaží se však kritikou dosavadní literatury, upozorněním na neznámé prameny a užitím jiných metodických hledisek řešení připravit.

Nejstarší zpráva se čte v listině ze 17. února 1235, jíž Václav I. daroval chotěšovskému klášteru dědiny zvané kladské ve vsi Stodě o výměře málo převyšující 100 jiter. Donace se v listině odůvodňuje velikými škodami, jež klášter pro tyto statky trpěl. Další listina, datovaná k r. 1236, týká se rovněž Chotěšova, a klášteru se jí dostalo kladských dědin v Hoříkovicích. Třetí listina byla vydána 12. dubna 1237 pro Teplou a vysvědčuje věnování kladských dědin v Klapém v rozloze větší než 90 jiter, pro něž prý klášter snášel nesčetné nesnáze. Konečně poslední zatím známou zprávu dochovala listina z 12. března 1240, kterou Václav I. dává Bohuslavovi Radimovu souhlas k prodeji vsi Hodyně, zvané kladskou. Bohuslav získal vesnici od krále výsluhou a v listině se mu povoluje prodat ji za 80 hřiven stříbra klášteru plaskému. Vedle těchto čtyř dokladů,¹⁾ které mluví přímo o kladských dědinách („hereditates que vulgariter clasce vocantur“ v prvních třech listinách a „que hereditas

¹⁾ CDB III, str. 123 a n. č. 104, str. 173 a n. č. 139, str. 192 a n. č. 158, str. 303 a n. č. 226.

vulgariter vocatur cladcensis“ v listině čtvrté), odvolávají se někteří badatelé ještě k dalším listinám, s nimiž se seznámíme při přehledu literatury.

Fr. Palacký, jenž se o kladských dědinách zmiňuje na dvou místech Dějin,²⁾ rozuměl jimi různě rozsáhlé pozemky, které původně ležely snad u všech vsí podobně jako tzv. kobyly pole. Jejich pán byl král, pro malou výmluvnost listin se však neví, kdo jich užíval. Za nejpravděpodobnější se považuje, že byly určeny za nadání zemských a krajských úřadů. Kromě výše jmenovaných listin na Stod, Hoříkovice a Klapý Palacký se odvolává ještě na Václavovu listinu ze 17. prosince 1239 pro kladrubský klášter, v níž se nevykytuje přímo termín kladské dědiny, ale jmenují se tu mj. pozemky „pertinentes ad benefitium Cladsko“ v Ostrově a Tisové a země „de eodem benefitio Kladsko“ v Tuřanech.³⁾ Palackého výklad došel souhlasu v nejedné práci mladší. Tak souhlas s ním vyslovil H. Jireček, pokládající kladské dědiny také za zeměpanské statky, které byly určeny za dotaci úřadů župních i dvorských,⁴⁾ a plně se zaň postavil rovněž J. Kalousek.⁵⁾

Palackého výklad se pokoušel vysvětlit určení kladských dědin, neobjasňoval však jejich název, tj. proč se statky jmenovaly kladskými. Prvý etymologický výklad nachází se v glosáři k prvnímu dílu Regest,⁶⁾ v němž se adjektivum kladský odvozuje od slovesa klásti ve významu vysazovati (locare) a kladské dědiny (kladné, kladiny) mají se za statky vysazené nebo emfyteutické. Vedle adjektiva znal Erben ještě substantivum kladsko nebo kladno, značící vysazené nebo emfyteutické léno. Doklady nalézal jednak v citované už kladrubské listině z r. 1239, jednak v listině krále Václava I. z 13. prosince 1233 pro téhož příjemce, která se zmiňuje o tuřanském statku jakéhosi dědice „pertinentis ad Cladsko“.⁷⁾ Pozoruhod-

2) Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I 2, Praha 1877, str. 261 a n., 332 a n.

3) RBM I, str. 452 a n. č. 978, nyní CDB III, str. 289 a n. č. 219.

4) Slovanské právo v Čechách a na Moravě II, Praha 1864, str. 141 a n.

5) Pokrok 1876 č. 47. Za upozornění na Kalouskovu recenzi děkuji pracovníku Kabinetu dějin státu a práva ČSAV dr. VI. Růžičkovi. Srv. jeho rozpravu Vědecké zpracování české právní terminologie zvláště v 19. století, Právě historické studie III, 1957, str. 157 a n. — Dále srv. např. J. Malý, Vlastenský slovník historický, 2. vyd. s. a., str. 344.

6) Str. 808 a n.

7) RBM I, str. 386 a n. č. 822, CDB III, str. 51 a n. č. 51.

Kladskem mohlo by se prý sice namítnout, že by se tak o jeho statcích dochovalo podstatně více svědectví nežli pro jiné hrady v zemi, ale námitku podle Jasinského lze odstranit, uváží-li se výjimečné postavení pomezního hradu kladského. Právě jeho vojenský význam způsobil, že tu ke zcizování statků docházelo mnohem později než při druhých hradech, totiž až od třicátých let XIII. století.

K témuž názoru, a to patrně nezávisle na Jasinském, dospěl ve svých Sociálních dějinách Fr. Vacek.¹⁴⁾ Václav I. zrušil prý nadační statky hradního úřadu kladského a připojil je nejdříve ke svým stolním statkům, později pak jejich části rozdělil klášterům. Příslušnost dědin ke Kladsku, po němž byly odtud pojmenovány, dokládají především Václavovy listiny pro Břevnov z r. 1238 a pro klášter kladrubský z r. 1239. Památku na své někdejší určení uchovávala si zboží ve svém označení ještě několik let poté, co byla od kladského hradu oddělena.

K výkladu Jasinského a Vackově přiklonil se v Českých dějinách V. Novotný,¹⁵⁾ dáváje mu přednost před míněním Palackého i Brandla. Zprávy o kladských dědinách uvedl s pravděpodobností v souvislost s dočasným zcizením Kladska, které jako jiné zeměpanské hrady přešlo do šlechtického majetku. Statků, které původně náležely ke hradu, ujal se panovník a rozdál je duchovním ústavům.

Posléze nutno zaznamenat studii J. Bakaly o lenním zřízení v Čechách,¹⁶⁾ jež se pojetím kladských dědin blíží nejvíce výkladu Palackého. Bakala je řadí mezi úřednická léna a vyslovuje domněnku, že byly spojeny s ochranou hranic. Pozoruhodný je autorův postřeh, že se termín kladsko (Bakala čte, ovšem nesprávně, zmínky v listinách z let 1235—1237 „hereditates, que vulgariter clasko vocantur“) dochoval jen v českém znění, a dokazuje tak starobylost instituce patřící k starému, i formálně autochtonnímu právu.

O původu názvu kladské dědiny i o jejich určení a povaze byla tedy v minulých sto letech vyslovena řada názorů. Při vši rozdílnosti lze však mezi nimi postihnout dvě hlediska základní a podle nich mínění rozdělit do dvou skupin. Palacký, Erben, Jireček, Brandl, Kalousek, Gebauer a Bakala viděli všichni v názvu termín

¹⁴⁾ K agrárním dějinám českým staré doby, Agrární archiv V, 1918, str. 170 a n.

¹⁵⁾ I 4, Praha 1937, str. 287 pozn. 1.

¹⁶⁾ K počátkům lenního zřízení v českém státě, Slezský sborník 57, 1959, str. 387 a n.

né je, že název kladsko Erben pokládal za apelativum, nikoliv jako téměř všichni ostatní badatelé za jméno místní, a ve shodě s tím v místním rejstříku ony dvě kladrubské listiny neuvedl.

Stejně V. Brandl uvedl v Glossariu⁸⁾ termín kladský ve vztah ke slovesu klásti, a kladské dědiny byly mu zboží dané v léno nebo emfyteuticky vysazené. Brandl však Erbenovo chápání termínu kladsko jako apelativum nepřijal a omezil své zkoumání jen na čtyři Václavovy listiny z let 1235—1240, jež jsou citovány na počátku této stati. Jejich rozbořem došel k poznání, že šlo o nemovitosti, propůjčované králem za prokázané služby a podobné proto pozdějším nápravám a výsluhám. Z recensentů Glossaria věnoval J. Kalousek kritickou pozornost také heslu kladské.⁹⁾ Postavil jeho výklad do protikladu k názoru Palackého a Jirečka a s odvoláním na kladrubskou listinu z r. 1239 Brandlův výklad odmítl. Přijal plně pojetí Palackého, nově však upozornil na okolnost, že všechny zprávy o kladských dědinách patří době Václava I., o kterém je také odjinud známo, že rozdával statky, z nichž se dotud vydržovala krajská správa, a že tehdy ne jeden župní hrad přešel do rukou soukromých. Nepostrádá pak zajímavosti, že mínění Palackého a Brandla, představená Kalouskem jako naprosto odchylná, spojil v jedno J. Gebauer,¹⁰⁾ podle něhož kladské dědiny král vykazoval úředníkům i jiným osobám za jisté služby. Etymologicky Gebauer vysvětloval adjektivum kladský ze substantiva kláda a chápal je jako souznačné s adjektivem lesní.

Nové vysvětlení názvu podal A. N. Jasinskij,¹¹⁾ jenž v kladských dědinách spatřoval zboží náležející k úřadu kladského hradu. Jasinskij cituje všechny přímé doklady termínu z let 1235—1240, hlavní oporou jeho výkladu stala se však kromě kladrubské listiny z r. 1233 listina Václava I. z 6. srpna 1238 pro Břevnov, týkající se statku v Levonicích, jenž náležel „iusto tytulo ad castrum Cladezco“.¹²⁾ Proti spojování těchto i dalších ještě pramenných zpráv¹³⁾ s hradem

⁸⁾ Glossarium illustrans bohemicom-moravicae historiae fontes, Brünn 1876, str. 90.

⁹⁾ Srv. výše pozn. 5.

¹⁰⁾ Slovník staročeský II, str. 36.

¹¹⁾ Padenie zemského stroja v Češskom gosudarstve (X—XIII vv.), Jurjev 1912, str. 187 a n.

¹²⁾ CDB III, str. 248 a n. č. 195.

¹³⁾ Patrně omylem je Jasinským citována listina RBM I, str. 413 č. 874.

povahy právní, vyjadřující zvláštní kategorii pozemků, nejčastěji určitý druh zeměpanských statků. Naproti tomu v pojetí Jasinského, Vackově a Novotného je označení odvozeno z místního jména a vyjadřuje prostou příslušnost zboží k hradu Kladsku, bez vztahu k jejich povaze a právnímu postavení. Druhé pojetí vyznačuje se jistě nemalou přesvědčivostí, jak dokládá zejména stanovisko autora Českých dějin, avšak ani výklad Palackého a dalších nebyl novějším bádáním zcela opuštěn.¹⁷⁾ Poslední práce, jež se námětu dotkla, vrátila se opět k názoru prvému. Váha Bakalova mínění je ovšem snižována tím, že ze starší literatury zná jen Palackého Dějiny a nevyrovnává se s názory ostatních historiků, především Jasinského a Vacka, jinými slovy, neuvědomuje si spornost výkladu termínu.

*

Pramenné zprávy, o něž se literatura opírala, možno rozmnožit o dvě další svědectví, dosud neznámá. Jde předně o netištěnou listinu Václava I. z prosince 1237, jejíž text se dochoval v kodexu tepelské knihovny sign. 58 c 7.¹⁸⁾ Obsahovým jádrem listiny je královské povolení udělené litoměřickému rychtáři Lutoldovi, aby mohl prodat chotěšovskému proboštu Zdislavovi za 37 hřiven stříbra statek jakéhosi kladského člověka (*cuiusdam classensis hominis nostri haereditates*) v klášterní vsi Hrušovanech, ježž král Lutoldovi před několika lety v odměnu za jeho služby daroval. Vydáním listiny měl být chotěšovský klášter chráněn před možnými nátlaky kladských lidí nebo jejich pánů, majících v Hrušovanech léno. Druhou zatím nepovšimnutou zprávu dochovala klapská listina Václava I. z r. 1237, a to v rubní poznámce, pocházející podle písma ještě z XIII. století. Tento indorsát zní „De campis claszco in Clepi“.

Hrušovanská listina z r. 1237 řadí se údají o statcích kladských lidí na prvý pohled k čtyřem listinám z let 1235—1240, s nimiž jsme se seznámili na počátku stati. Všem těmto pěti textům je společné, že mluví přímo o dědinách zvaných kladské (*heredi-*

¹⁷⁾ Srv. zejména zmínku J. V. Šimáka v Českých dějinách I 5, Praha 1938, str. 594 o vsi Stodě, „obsahující 100 jiter kladských (tj. úřednických) dědin...“.

¹⁸⁾ Str. 330—332. Kodex pochází ze XVII. stol., srv. M. Nentwich, Verzeichnis der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Tepl, Beiträge z. Gesch. des Stiftes Tepl I, 1917, str. 18.

tates, que vulgariter claske vocantur) nebo o kladských lidech a jejich statcích (cuiusdam classensis hominis... haereditates, ab ipsis classensibus). Liší se tím zřetelně od ostatních tří zpráv z let 1233, 1238 a 1239, které se zmiňují o zbožích patřících ke Kladsku (predium... cuiusdam heredis, pertinentis ad Cladsko, partem hereditatis... ad castrum Cladezco spectantem, quasdam particulas, pertinentes ad beneficitium Cladsko). Pramenná svědectví se tak dělí na dvě skupiny a naskytá se otázka, zda se v nich dvojným rozdílným způsobem vyjadřuje vskutku týž předmět, jak se domnívali někteří ze starších badatelů.

Při hledání odpovědi obrátíme se nejprve k výsledkům diplomatického rozboru písemností. Listiny, které přímo jmenují kladské dědiny nebo kladské lidi, jsou určeny třem příjemcům, premonstrátským klášterům v Chotěšově a Teplé a cisterciáckému klášteru plaskému, z nichž mezi prvými dvěma byl úzký vztah, neboť Chotěšov byl parthenonem tepelského opatství. Tento vztah se projevuje i v grafické a stylistické souvislosti tří nejstarších listin. Písmem a patrně i diktátem všechny patří prostředí příjemeckému, listinu hoříkovickou, vydanou pro Chotěšov, psal písař tepelský, listiny na Stod bylo pak použito jako listiny předchozí při skládání listiny na Hoříkovice a listiny klapské.¹⁹⁾ V listině hodyňské, psané rovněž příjemeckým písařem (tj. plaským), a hrušovanské projevuje se diktát notáře královské kanceláře Viléma, a jsou tedy stylisticky původu vydavatelského.²⁰⁾ Zprávy první skupiny se tak redukují vlastně na projev dvou skladatelů, jménem neznámého premonstrátského řeholníka a královského notáře Viléma. Oba diktátoři, příjemecký i notář panovnické kanceláře, užívali téhož termínu kladské dědiny (kladští lidé), a to jenom s tím rozdílem, že se v listi-

¹⁹⁾ Srv. úvodní vydavatelské poznámky v CDB III, pro listinu hoříkovickou však S. Dušková, „Confectum per manum“ v listinách Václava I. (Příspěvek k poznání diplomatické činnosti notáře Viléma), Sborník prací filosof. fakulty brněnské university VII C 5, 1958, str. 58 pozn. 130 a J. Šebánek—S. Dušková, Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I., Rozpravy ČSAV, Ř. spolec. věd, 1961 seš. 4, str. 34 pozn. 59.

²⁰⁾ O hodyňské listině srv. Dušková, „Confectum per manum“, str. 46 (G) a str. 55 pozn. 42 a Šebánek—Dušková, Panovnická a biskupská listina, str. 31 (G). Hrušovanskou listinu Dušková neuvádí. Typické obraty nebo ohlasy Vilémova diktátu se objevují v arenze, promulgaci i jejím předvěti a v koroboracích, tedy právě ve třech formulích nejdůležitějších (srv. Dušková, „Confectum per manum“, str. 47), takže lze přijmout alespoň Vilémovu účast na stylisaci této listiny.

nách příjemeckého diktátu, tj. v listinách na Stod, Hoříkovice a Klapý vyskytuje tvar český (claske), ve Vilémových diktátech forma latinisovaná (cladensis, classensis). Mezi listinami obou skladatelů není stylistické spojitosti, listina na Hodyni se svým určením pro cisterciácký klášter plaský vymyká z premonstrátského okruhu tepelsko-chotěšovského, k němuž náležejí čtyři písemnosti ostatní. Konečně nutno opakovat, že čtyři z těchto listin (pátá, hrušovanská, se dochovala jen v opise) byly napsány klášterními písaři, při nichž znalost místních poměrů, zvyklostí i názvů lze odůvodněně očekávat.

Z listin druhé skupiny byly dvě vydány pro kladrubský klášter (1233, 1239) a jedna pro Břevnov. Posledně jmenovaná listina z r. 1238, týkající se směny levonického statku, je psána břevnovskou rukou, slohově je však dílo Vilémovo.²¹⁾ To znamená, že notář Vilém přibližně v téže době (1238), kdy skládal listiny na kladské dědiny v Hrušovanech (1237) a v Hodyni (1240), neužil tohoto termínu pro statek v Levonicích, nýbrž vystihl jeho příslušnost ke Kladsku obratem „ad castrum Cladezco spectantem“. Ve dvou zbývajících písemnostech všimneme si zejména zmínek o půdě ve vsi Tuřanech, patřících ke Kladsku. V žádné z nich není tato příslušnost vyjádřena adjektivem kladský, s nímž jsme se setkali v několika soudobých listinách pro Chotěšov, Teplou a Plasy, ale vazbou, která naprosto zřetelně tuto příslušnost vyznačuje (pertinentis ad Cladscō, de eodem beneficio Kladsko). A zase je důležité, že se obojí formulace, vztahující se k těmž zboží, liší, neboť se tak dokládá vzájemná stylistická nezávislost zmínek a tím i jejich svědeckví získává plnější průkaznost.

Stejně svědeckví o hlubší odlišnosti zpráv obou skupin listin nabízí srovnání textu klapské písemnosti s jejím indorsátem: statky, které se v listině jmenují kladskými dědinami, jsou v rubní poznámce označeny „pole kladsko“, tedy ani klášterní registrátor pro ně neužil vazby vyjadřující příslušnost ke stejnojmennému hradu, jaká se čte např. v levonické listině. I tu třeba připomenout, že se znění dorsálního záznamu podstatně různí od příslušného místa v textu listiny, a že tudíž bylo formulováno samostatně.

Leč zprávy obou skupin listin se patrně mezi sebou neliší jen

²¹⁾ Srv. Dušková, „Confectum per manum“, str. 46 (E) a str. 55 pozn. 42, o kladrubské listině z r. 1239 ib., str. 49 (XII), stejně Šebánek—Dušková, Panovnická a biskupská listina, str. 30 (E) a 31 (F).

rozdílným pojmenováním statků. Alespoň zprávy prvé skupiny nespojuje jenom shodné označení (kladské dědiny, kladští lidé), nýbrž zdá se, že jsou v nich i společné znaky obsahové. Mám tu na mysli především zdůvodnění donace kladských dědin ve Stodě a v Klapém, jež má obdobu také v listině hrušovanské. Formulace v klapské listině byla sice doslova převzata z listiny na Stod, avšak příslušné místo textu hrušovanské písemnosti je slohově zcela samostatné. Ve všech třech listinách se připomínají nebo jen naznačují škody a křivdy, jež klášternímu majetku v těch vsích působilo sousedství kladských dědin. V žádné z písemností druhé skupiny se taková argumentace nebo zmínka nenaskýtá a nepřichází ani v jiných obdobných listinách.

Již tyto prvé výsledky zkoumání, získané přihlédnutím ke slohové i obsahové stránce listin, budí pochybnost o správnosti spojování zpráv obou skupin, a ukazují, že rozdílnému označování odpovídá pravděpodobně různý předmět. A k téže domněnce přivádí i zkoumání otázky, jak se v soudobých pramenech označovaly statky příslušející k jiným zeměpanským hradům.

Kdyby byl správný výklad, že termín kladské dědiny znamená zboží hradu Kladska, mohlo by se zajisté očekávat, že i statky ostatních zeměpanských hradů budou v pramenech označovány jejich jmény. Pojmenování tohoto druhu se však v listinách neshledává. Tak podle zprávy, kterou lze položit již do sedmdesátých let XII. století, daroval moravský kníže Konrád olomouckému kostelu „*terram... ad castrum Strachotin pertinentem*“. V listině, datované k r. 1180, čte se, že český kníže Bedřich věnoval se svou manželkou Alžbětou témuž kostelu ves Olšany „*et quicquid ibidem terre fuit ad aliquod castrum pertinens*“. Nebo listina z r. 1233 vysvědčuje, že královna Konstancie darovala se synem Přemyslem klášteru sv. Petra v Olomouci „*terram ad castrum Gradecense pertinentem*“ ve vsi Drozdovicích. A podobně např. v r. 1239 dal moravský markrabě Přemysl Viktorovi Bludovu „*in villa Huzow... terras quatuor, spectantes ad castrum Olomucense... , in villa vero Towyr dicta... tres terras eidem, ad castrum Olomucense spectantes, et alias tres, ad Gradech pertinentes... In villa autem Semitessich nomine unam terram, spectantem ad castrum Olomucense...*“²²⁾

²²⁾ CDB I, str. 254 a n. č. 289, str. 260 a n. č. 292, CDB III, str. 27 a n. č. 29, str. 280 a n. č. 214.

Všechny tyto listiny, pocházející z dlouhého období poslední třetiny XII. a první třetiny XIII. století, určené několika příjemcům a složené různými diktátory, dokládají — a jejich svědectví by bylo možné rozmnožit ještě dalšími²³⁾ — že se příslušnosti hradeckých statků v listinách pravidelně vyznačovala vazbou participiální nebo vztážnou větou se slovesy významu spectare nebo pertinere, tedy tímž způsobem, s kterým se lze setkat v písemnostech z let 1233 až 1239, vydaných pro klášter kladrubský a břevnovský. Nikdy se však taková přínáležitost nevyjadřovala prostým pojmenováním adjektivním, odvozeným z názvů hradů, obdobným termínu kladský, známému z listin první skupiny z let 1235—1240. Země, příslušející k hradu Strachotínu, nejmenuje se strachotínskou, zboží olomouckého hradu zbožími olomouckými ani statky, patřící k Hrádku, dědinami hrádeckými. Podobně se v listinách nečte o dědinách boleslavských, žateckých, litoměřických nebo dokonce pražských.

Jasinského a Vackův výklad termínu kladské dědiny se po tomto srovnání stává ještě méně pravděpodobným, a nedůvěru vystrídá nesouhlas, přihlédně-li se k indorsátu klapské listiny a k písemnosti hrušovanské, jež ovšem jmenování badatelé neznali. Indorsát označuje kladské dědiny v Klapém jako „pole kladsko.“ Stáří dorsálního záznamu i jeho samostatné znění, odchylné od formulace textu listiny, vylučují možnou domněnku, že pojmenování kladsko vzniklo nepochopením nebo špatným čtením textu listiny, a naopak svědčí, že tepelský registrátor psal dorsální regist ještě v době, kdy byl název živý. Rubní poznámka dokládá, že se statky, zvané jindy kladskými, jmenovaly také kladsko, že tedy obě označení jsou synonyma. Současně se tím potvrzuje názor, k němuž vedla sama dícke čtyř listin z let 1235 až 1240 — mluvících o dědinách zvaných národním jazykem, tj. česky, kladskými — názor, že se v těch písemnostech dochoval zvláštní termín a nikoliv jenom název původu topického. Neboť mohl-li se výklad, že kladské dědiny náležely kladskému hradu, zdát na první pohled přijatelným, je nyní po nálezu dorsálního záznamu na klapské listině více než nepravděpodobné, že by se statky hradu Kladska nazývaly rovněž kladskem.

Neméně průkazná je mluva hrušovanské listiny. Tato písemnost, již chybí jakýkoliv vztah ke kladskému hradu, nezmiňuje se o klad-

²³⁾ Srv. formuláře RBM II, str. 999 č. 2303, 2304, v nichž se stejným způsobem mluví o příslušenství hradů.

ských dědinách, nýbrž o kladských lidech a o jejich pánech. Ve shodě s výkladem Jasinského a Vacka rozuměli by se termínem kladští lidé nepochybně poddaní kladského hradu. Smí se však přijmout takové vysvětlení, když se nikde neslyší např. o lidech znojemských, mosteckých nebo pražských? A stejně pochybeným se zdá vztahovat neurčitou zmínku listiny o „patronech“ kladských lidí, „qui ibidem beneficium ex nostra seu successorum nostrorum concessionem in feodo tenuerint“, na kladské purkrabí nebo jiné zeměpanské hodnostáře hradu Kladska.

Při poslední námitce lze se nadít připomínky, že se pány kladských lidí vskutku ani královští úředníci kladského hradu rozumět nemohou, protože v těch letech někdejší zeměpanský hrad nenáležel již králi. Ztráta Kladska měla, jak bylo uvedeno, v úvahách o termínu kladské dědiny nemalou důležitost, donace kladských statků byly se zcizením Kladska přímo spojovány a jím vysvětlovány, a proto tato epizoda kladské historie vyžaduje znovu kritické pozornosti.

Mínění o dočasném přechodu hradu a všeho kraje kladského do držení Havla z Lemberka opírá se jednak o přídomek Havlův — píše se r. 1253 „z Kladska“²⁴⁾ — jednak o údaj Dalimilovy kroniky, že Přemysl II. „Kladsko otje Zviečtickým“²⁵⁾ s nímž je ve shodě, uvádí-li se v r. 1262 již jiný kladský purkrabí, totiž Ctibor Hlava.²⁶⁾ O dočasném zcizení Kladska, ať k němu došlo královským darováním, zástavou anebo i protiprávně,²⁷⁾ netřeba pochybovat, a literatura se v tomto názoru také shoduje, spornou se však zdá doba, kdy se zcizení stalo. Určitou domněnku vyslovil zejména J. V. Šimák,²⁸⁾ že totiž Havel z Lemberka Kladsko získal asi r. 1248 zástavou za služby prokázané králi Václavovi I. proti odbojnému Přemyslovi, který mu je proto po svém nastoupení hned v r. 1253 anebo brzy poté také odňal. Někteří badatelé se sice nepokusili o přesnější datování, avšak ti z nich, kteří královské donace kladských dědin spojovali s dočasnou ztrátou hradu (např. V. Novotný),

²⁴⁾ CDB IV, str. 484 č. 289.

²⁵⁾ FRB III, str. 194.

²⁶⁾ RBM II, str. 133 č. 346.

²⁷⁾ Srv. Novotný, České dějiny I 4, str. 286 a n. a 292, J. V. Šimák, Osídlení Kladska, ČCH XXV, 1919, str. 39 a n.

²⁸⁾ Ib. Srv. také OSN XIV, str. 295 (I. Kollmann) a J. Tichý, Kladsko v českých dějinách, sborník Kladsko v historii českého státu, Praha 1947, str. 13 a n.

mlčky zcizení posouvali nejméně před polovinu třicátých let XIII. století, kdy se zaznamenává nejstarší donace, darování dědin ve Stodě (1235). Tento předpoklad nemá ovšem opory v pramenech, které zcizení dokládají až pro počátek padesátých let XIII. století. Naopak je pravděpodobné, že ještě ve čtyřicátých letech bylo Kladsko v zeměpanských rukou.

K této domněnce vede zpráva o úspěšném střetnutí Václava I. s Tatary u Kladska v r. 1241. Někdy v první polovině dubna toho roku tatarská vojska po vítězství u Lehnice a po opanování Slezska zaútočila na Kladsko. Tam zatím český král soustředil své síly k obraně Čech, a opřev se nepochybně o pevný pomezí hrad, tatarský útok vítězně odrazil. Nepřítel patrně ani tu nechtěl zdržovat svůj postup obléháním dobře opevněného hradu a raději změnil směr svého útoku.²⁹⁾ Soudím, že právě načrtnutý průběh Václavovy srážky s tatarskými vojsky nepřipouští mínění, že by kladský hrad v té době již nebyl v královské moci, mínění, které ostatně postrádá jakékoliv přímé pramenné opory. Také v tomto předpokladu se tedy jeví názor, spatřující v kladských dědinách zboží určená k udržování úředníků kladského hradu, při nejmenším pochybným, a projevuje se znovu jeho nedostatečné zdůvodnění i celková vratkost.

Ze souboru starších výkladů soustředil jsem pozornost především k názorům Jasinského, Vacka a Novotného. Rozbor soudobých pramenů i kritika výkladů jmenovaných badatelů dovolují závěr, že kladské dědiny a kladští lidé nebyli patrně příslušenství hradského úřadu kladského, nýbrž že uvedené termíny označují spíše určitou kategorii zeměpanských pozemků jakož i lidí, kteří na nich seděli. Tímto závěrem připojuji se k základnímu východisku pojetí Palackého, Jirečka a dalších historiků, chápajících název kladské dědiny v podstatě jako termín povahy právní.

Badatelé, kteří označení neodvozovali od jména pomezí hradu Kladska, vysvětlovali ovšem postavení a určení kladských dědin různým způsobem. Nehledí-li se k výkladu Erbenovu a Gebauerovu, stojí tu především vedle sebe stanovisko Palackého, spatřující v kladských dědinách statky určené k udržování úřadů, a Brandlovo, prohlašující je za půdu udělovanou panovníkem v odměnu za

²⁹⁾ Srv. Novotný, České dějiny I 3, Praha 1928, str. 729 a pozn. 1, dále Tichý, Kladsko, str. 13.

prokázané mu služby. Domnívám se, že nelze plně souhlasit s žádným z obou stanovisek.

Kladské dědiny není možné alespoň pro dobu, z níž se dochovaly prameny, zcela ztotožnit s úřednickými lény, i když vskutku bývaly někdy lénem udělovány. Kdyby byly opravdu nadáním zemských a krajských úřadů, jak se domnívali Palacký, Jireček a Kalousek, byly by patrně bývaly s držním těch úřadů spojeny trvale. Takové jejich stálé příslušnosti nenasvědčuje však žádná ze známých listin, a písemnost hrušovanská a hodyňská uvedenému názoru spíše odporují. Podle první listiny získal jednu z kladských dědin v Hrušovanech litoměřický rychtář Lutold, a to na svou žádost odměnou za věrné služby, o nichž se nadto není důvodu domnívat, že souvisely s jeho úřední funkcí v královském městě Litoměřicích. Vedle Lutoldovy dědiny byly v Hrušovanech bezpečně ještě další kladské statky, jichž požívali jiní královští leníci. Ani udílení kladských dědin z podnětu petentů ani výslužný charakter udílení ani konečně rozptýlenost držby dědin v hranicích jediné vsi mezi několika leníků se jistě nesrovnává s Palackého pojetím.

S chápáním kladských dědin jako zvláštního druhu úřednických lén není vedle hrušovanské písemnosti v souladu ani Václavova listina z r. 1240, mluvící o udělení vsi Hodyně výsluhou. Palacký tento pramen neznal, a mohl proto svůj výklad, opřený především o údaje kladrubske listiny z r. 1239, podržet. Nevzdává se ho však ani Bakala, který zprávu zná a musí ji interpretovat dohadem, že Bohuslav Radimův dostal od krále výsluhou zboží, jež předtím držel jako úřednické léno. Bakalovo pojetí se liší od Palackého tím, že se kladské dědiny neuvádějí ve vztah k úřadům zemským nebo krajským, nýbrž se s pravděpodobností spojují s ochranou zemských hranic a srovnávají se s pohraničními markami franckými. Zdá se však, že autor neuvážil dostatečně polohu kladských statků, jež jeho domněnce příliš neodpovídá. Jistě jí nyní odporuje svědectví hrušovanské listiny o udělení jedné z kladských dědin litoměřickému rychtáři.

Proti ztotožnění kladských dědin s hradeckými statky je dále možné opakovat argument, vyslovený již Jasinským, že se totiž zboží ostatních hradů v pramenech nikdy kladskými nenazývají. Opravdu, díkce listin, stejně jako nedovolovala spojovat kladské dědiny s pozezním hradem Kladskem, nepřipouští pokládat uvedený termín

ani za všeobecné označení statků, určených k vydržování hradských úředníků vůbec.

Konečně je v této souvislosti vhodné vyrovnat se s možnou námitkou, že se kladské dědiny zastihují v pramenech až v době úpadku nebo rozkladu instituce, kdy již svému původnímu účelu nesloužily. Takto pojímali, jak už řečeno, kladské dědiny Kalousek a Novotný. Dnes však jejich mínění nelze přijmout, je-li známa listina Václava I. na Hrušovany, která zejména svými údaji o „patronech“ kladských lidí líčí kladské dědiny jako instituci ještě živou. Indorsát na klapské listině dokládá rovněž životnost ne-li samotné instituce, tedy alespoň jejího názvu ještě několik desetiletí po vydání „kladských“ listin.

Podobně nelze kladské statky plně ztotožnit ani s výsluhami, ač byly opravdu někdy výsluhou udělovány. Nenabývaly totiž své zvláštní povahy, charakterisované právě speciálním označením, až udělením výsluhou, nýbrž měly své zvláštní postavení a určení nezávisle a bez ohledu na to, byly-li někomu dány jakožto výslužný statek či nikoliv. Jako nevytvářeli zvláštní kategorii držitelé výsluh, nebyly jí ani výslužné statky. Výsluhami se mohla stát nejrůznější zboží, jež jejich vlastník postoupil za určitých podmínek buď odměnou za prokázané služby nebo náhradou za závazky,³⁰⁾ a stávaly se jimi i kladské dědiny, aniž by se však jejich právní charakter tím vyčerpával. Opět především hrušovanská listina z r. 1237 ukazuje přesvědčivě, že tyto statky měly specifickou povahu i odpovídající jí název samy o sobě a dříve, než byly výslužníkem získány a požívány. Ostatně se o výslužném držení kladských dědin ví jen v Hrušovanech a v Hodyni, kdežto ve zbývajících vsích, Stodě, Hoříkovicích a Klapém, prameny o výsluhách mlčí.

*

Dosavadní výsledky zkoumání mají z velké části ráz spíše negativní, neboť bylo nutné nejdříve se zaměřit na kritiku starších názorů, z nichž nejeden se při srovnání s prameny ukázal neopodstatněným nebo alespoň málo pravděpodobným. Pokus o shrnutí posi-

³⁰⁾ Srv. V. Vaněček, Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, Praha 1938, 1. Výsluhy, str. 5 a n. Autor kladské dědiny mezi výsluhami neuvádí a patrně je tedy rovněž nespojuje s touto institucí.

tívních výsledků rozboru pramenů a literatury, jež připojují na závěr příspěvku, vyznívá dosti neurčitě i nejistě. Neuspokojivost pokusu souvisí předně s chudobou pramených zpráv, jež bylo sice možné poněkud rozmnožit, na druhé straně bylo však nutné pramenou základnu zúžit na doklady nepochybné,³¹⁾ když se v nenáležitém smísení pramenů postihl hlavní kořen některých mylných názorů. A za druhé se ve výsledcích nepřiznivě obráží jednostrannost výlučně historického přístupu, jež nemohl být doplněn výkladem filologickým.³²⁾ Výklad postavení a funkce kladských dědin je jistě úkol historiků a právních historiků, bez filologického rozboru termínu zůstává však výklad kusý, neboť historické studium nedovede samo vysvětlit původ záhadného názvu ani plně vysvětlit, proč se tímto názvem pozemky jmenovaly. S tímto vysvětlením a omezením pokusím se o shrnutí poznatků, jež by se mohly stát východiskem bádání dalšího.

Kladské dědiny, doložené na Plzeňsku a Litoměřicku, byly královské statky zabírající někdy území celých vesnic,³³⁾ jindy, a snad zpravidla, jen díly vsí, jejichž ostatní půda patřila jiným držitelům. Ostatek nebo další dílce půdy náležely většinou duchovním ústavům,³⁴⁾ jen v jediné vsi je prokázán také majetek šlechtický³⁵⁾ — nelze ovšem vyloučit, že toto zjištění je ovlivněno povahou pramenů, vztahujících se v převážné části právě k církevnímu majetku. Všechny listinné zprávy o kladských dědinách patří druhé polovině třicátých let XIII. století, indorsát na klapské písemnosti však dosvědčuje, že alespoň jejich název žil dále.

³¹⁾ Ze zbývajících je nezbytné vyloučit listinu na Levonice z r. 1238, vztahující se bezpečně k hradu Kladsku, a nepřihlízet zatím ani ke kladrubským listinám z let 1233 a 1239, zmiňujícím se neurčitě o Kladsku nebo beneficiu Kladsku. Stejně omezil doklady již Brandl (srv. výše pozn. 8).

³²⁾ Za informace děkuji pracovníci Ústavu pro jazyk český ČSAV dr. M. Nedvědové a akademiku Fr. Ryšánkovi, kteří se kloní k názoru, že název kladské dědiny souvisí s Kladskem (kladskem), pochybuji však, že by šlo o Kladsko slezské, a dále prof. dr. Vl. Šmilauerovi, jež vylučuje souvislost s hradem Kladskem a odvozuje jméno od slova kláda.

³³⁾ Srv. výše odlišné mínění Palackého, jež ovšem hodyňskou listinu z r. 1240 neuvádí.

³⁴⁾ Přímá zmínka je v listině hrušovanské, pro Klapý srv. CDB I, str. 326 č. 358, II, str. 162 č. 173, III, str. 188 č. 153. Ve Stodě a Hořkovicích je existence klášterního majetku pravděpodobná pro zmínku o škodách se strany kladských dědin a pro obdobnou situaci jako v Hrušovanech a Klapém.

³⁵⁾ CDB III, str. 187 a n. č. 153 (Klapý).

Statky se česky zvaly také kladsko, a z tohoto základního označení zdá se být odvozeno adjektivní pojmenování pozemků i lidí, kteří na nich seděli (kladské dědiny, kladští lidé). České označení půdy a lidí i jeho životnost dokládají starobylý původ instituce.

Zvláštní pojmenování pozemků prozrazuje jejich odlišnost od ostatní zeměpanské půdy a svědčí, že kladské dědiny byly kategorie královských statků vyznačující se zvláštním určením a právním postavením. Jestliže odlišujícím znakem nebyla, jak jsem se snažil dokázat, jejich příslušnost k hradským úřadům ani jejich výslužné určení, nutno se domnívat, že jím byly určité služby nebo vůbec povinnosti, jimiž byly panovníkovi nebo jeho orgánům zavázány, služby a povinnosti, které ovšem zatím nelze blíže určit. Vedle názvu vede k domněnce o zvláštním určení kladských dědin i poznatek, že tato zboží zůstávala v zeměpanském majetku ještě dlouho poté, kdy ostatní půda vsí, někdy i její většina, přešla do rukou jiných držitelů.

Zvláštní označení lidí, sedících na této půdě, ukazuje, že zmíněnými povinnostmi byli zatíženi právě bezprostřední držitelé kladských dědin, kladští lidé. Prvotní, základní a určující osobní poměr se nepochybně vztahoval — a v tom třeba vidět hlavní rozdíl mezi mým pojetím a názory staršími — na kladské lidi a nikoliv na výslužníky nebo vůbec leníky, jimž dědiny byly dány v požívání. Speciální termín nasvědčuje, že zvláštní kategorií byli tito lidé a ne leníci, pro něž zvláštní název není znám.

Jako jiné zeměpanské statky byly i kladské dědiny panovníkem udělovány výsluhou nebo lénem a byly jím rozdávány duchovním ústavům. Tyto instituce je také s královským souhlasem vykupovaly od jejich výslužných držitelů, a tak zaokrouhlovaly a scelovaly své statky. Snahu klášterů o získání kladských dědin vyvolávaly nejen běžné zřetele hospodářské a správní povahy, s nimiž se lze setkat i na jiných klášterstvích, nýbrž i nevýhody, plynoucí z těsného sousedství kladských dědin a související snad právě s výkonem těch blíže neobjasněných povinností kladských lidí. Začleněním mezi zboží duchovních ústavů kladské dědiny podle všeho pozbývaly svého původního zvláštního postavení a splynuly po čase s jejich ostatními statky do té míry, že je ve společenskohospodářské skladbě vsí, známé ovšem až z druhé poloviny XIV. století, nelze posti-

hnout a rozeznat od druhých usedlostí.³⁶⁾ Název se však ještě po nějaký čas udržoval a uchovával paměť kladských dědin v době, kdy již neplnily někdejší funkci.

*

P ř í l o h a

Václav I., král český, povoluje litoměřickému rychtáři Lutoldovi, aby prodal proboštu chotěšovského kláštera Zdislavovi kladskou dědinu v Hrušovanech za 37 hřiven stříbra.

Praha, 1237 prosinec.

Wenceslaus,^{a)} dei gratia Bohemiae rex quartus, praeclarae Christi virgini Margarethae in Chotiessow et universo sororum eius collegio salutem utriusque vitae faelicitatem. Cum in actione humana propter tempora labilia nil stabile queat consistere, necesse est, ut ea, quae labi possunt a memoria, testimonio et litteris perhennentur. Ut ergo sopiatur scrupulus totius hesitationis, noscat tam praesens hominis aetas quam in Christo successura posteritas, quod cum nos fidelis nostri Lutholdy, advocati de Lithomerzicz, praecibus emolliti cuiusdam classensis hominis nostri haereditates et possessiones omnes, quas in villa vestra habere poterat, haereditario iure^{b)} pro servitio et fidei suae merito donassemus, ipseque sic collatis ut propriis per annos aliquot cum vestris colonis ibidem, hoc est in Hrussowan, libere frueretur, tandem eodem Lutoldo nobis attentius supplicante et nostram non semel, sed saepius clementiam implorante, indulsimus, ut praefatam haereditatem in iam dicta villa Hrussowan praeposito vestro, venerabili viro Zdislao pro XXX et VII marcis puri argenti venderet et eandem peccuniam^{c)} suis usibus adaptaret. Ne vero vobis et ecclesiae vestrae ab ipsis classensibus vel eorum patronis, qui ibidem beneficium ex nostra seu successorum nostrorum concessione in feodo tenuerint,

³⁶⁾ Srv. J. Emler, Decem registra censuum Bohemica, Praha 1881, str. 24 a n. (Stod), 31 (Hoříkovice), 42 a n. (Hrušovany).

aliqua possit in posterum calumnia suboriri, praesens scriptum caractere nostrae maiestatis fecimus communi^d). Quicumque autem privilegii nostri scriptis ac statuto nostrae maiestatis contraire praesumpserit^e), videlicet quod bona ecclesiae in Chotiesow in praefata villa in Hrussowan temerario ausit in aliquo et indebite molestare^f), in erario camerae nostrae tres marcas auri reponat et iam saepedictae ecclesiae quinquaginta marcas argenti pro iniuria persolvat. Et hii sunt testes: Newlas filius Radimonis, Dluhomil frater Swoyssonis, Brzeslaus filius Brzeslai, Budislaus de Hostiwecz, Jacobus de Drahohusewecz, Schahlawe de Duban, Jacobus de Chobolicz, Boless, Nachwal, Petrus, Mathaeus de Schirz, Zdimier, Jarohnew de Prachowa. Datum in urbe Praga per manum fidelis notarii nostri Wilhelmi mense decembri anno incarnationis dominicae M^oCC^oXXXVII, concurrente tertia, epacta XXII.

*

Poznámky

V opise: ^a) majuskulními písmeny — ^b) iurac — ^c) peccunia — ^d) communi — ^e) contraire praesum (pserit) na rasuře — ^f) molestaverit

V čele opisu: Super aliqua possessione in Hrussowan.

Rostislav Nový

Urbář předhusitského premonstrátského klášterního majetku Strahova z počátku 15. století je mezi ostatními prameny tohoto typu a z této doby výjimkou.¹⁾ Především množstvím údajů, které přináší. Vedle záznamů o poddanských dávkách, které najdeme ostatně i jinde, jsou mimořádně důležité zejména zprávy o dominiálních zařízeních kláštera; inserty emfyteutických listin nám konečně dovolují zahlédnout ekonomickou politiku klášterství ve druhé polovici 14. a na počátku 15. století. Tento pohled však můžeme prohloubit i paleografickým zkoumáním dochovaného originálu. Hlavním účelem této drobné analytické práce je — jak je ostatně uvedeno i v podtitulu — zhodnotiti strukturu a vývojové tendence feudálního církevního velkostatku v době, předcházející husitskému revolučnímu hnutí. Vedlejším úkolem je pak studium lokálních variant feudální renty. Jiné cíle si v této práci zatím nekladu. Nemohu však nedodat, že tato studie má být i průpravnou prací ke komplexnějšímu hodnocení ekonomického zápolí středověké Prahy.

Rukopisy urbáře, paleografický rozbor. Conscriptio bonorum strahovského kláštera se nám dnes dochovalo celkem ve třech rukopisech: jednak v originálním znění (dále označuji jako A) a jednak ve dvou pozdějších opisech.²⁾ Starší přepis, který budeme označovat jako B, pochází nejpravděpodobněji z poloviny 15. stol., mladší pak je kopistická práce až z 18. stol. (C). Máme-li zaujmout stanovisko k filiaci těchto rukopisů, je možno velmi krátce povědět,

¹⁾ K tomu srv. obecné hodnocení u F. Grause, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, str. 335 n. (Dále cituji tuto práci: F. Graus, *Dějiny II.*.)

²⁾ SÚA III., fond RA—Pram. Strahov, sign. XVII. A 5 (orig.), XVII, A 6a (opis urbáře z polovice 15. stol.), XVII, A ad 5 (opis urbáře ze 17. stol.).

že C je odvozen přímo z A, stejně jako B. Strahovský urbář byl, jak známo, vydán J. Emlerem už r. 1881,³⁾ nikoliv však z A, ale z B. Editorovi nebyl v té době A přístupen a vysvětlení nám chybí. Třeba však podotknout, že textové odlišnosti mezi A a B nejsou příliš značné a tak se dnes můžeme celkem na Emlerovu edici spolehnout.⁴⁾ Třebaže šlo o pramen velmi závažný, máme dnes k dispozici v podstatě jen rozbor z pera V. V. Tomka, otištěný v polovici minulého století v Památkách archeologických.⁵⁾ K tomuto prameni se přece jen historická literatura, obírající se sociálními a hospodářskými otázkami, vracela a tu stojí za zmínku jednak klasická už dnes práce Jasiňského z počátku 20. stol. a jednak poslední syntetizující práce o dějinách venkovského lidu v době předhusitské z pera F. Grause.⁶⁾ Všichni užívali buď edice nebo také originálu, ovšem více v širším kontextu pramenů obdobného druhu, nežli aby se obírali znovu speciálně tímto rukopisem.

Originál strahovského urbáře je dnes uložen ve Státním ústředním archivu v Praze, stejně jako jeho opisy, ve fondu ŘA — Prem. Strahov pod sign. XVII A 5. Je psán na pergamenu o rozměrech 25,5 × 35 cm. Pergamenové složky jsou vevázány do dřevěných desek, potažených původně světlou, dnes již značně zahnědlou kůží. K uzavření a ochraně celého „hospodářského“ rukopisu sloužily proužky kůže a kovové pukličky na obou deskách v rozích a ve středu. Dnes ovšem po pukličkách ani po proužcích kůže není téměř ani stopy. Původní stejnobarevný hřbet častým používáním knihy zvětšel, kůže puchřela a odpadávala. To vedlo pak, patrně až v 18. stol., k opravě porušené části a hřbet byl vyspraven přelepením světlou kůží, lepenou k oběma deskám svrchu. Věnujeme-li pozornost grafice zápisů, poznáme, že hlavní část rukopisu byla psána jednou písařskou rukou, a to takřka bez přerušení. Písařské

³⁾ J. Emler, *Decem registra censuum bohemiae compilata aetate bellum husiticum praecedente*. Praha 1881, str. 219–302.

⁴⁾ Korektury podle A k Emlerově edici provedl J. Pelikán v ČSPSČ 58, 1950, str. 239–240.

⁵⁾ V. V. Tomek, *Urbář kláštera Strahovského složený r. 1410. Památky archeologické a místopisné II.*, 1857, str. 72–88.

⁶⁾ A. N. Jasiňskij, *Očerki i issledovanija po socialnoj i ekonomičeskoj istorii Čechii v srednije veka. I.*, Jurjev 1901, str. 94 n.; na Jasiňského navazuje a příliš se od něj neliší ani práce B. T. Rubcova, *Cennyj istočnik po agrarnoj istorii Čechii nakanune Velikoj krestjanskoj vojny 15. veka. Učenyje zapiski instituta slavjanovedenija XI.*, 1955, str. 237; F. Graus, *Dějiny II.* str. 325 n.

interrumpy jsou nepatrné. Z úvodního zápisu můžeme pak bezpečně stanovit jméno tvůrce urbáře, resp. písaře, jímž byl veřejný notář Stanislav z Jičína, který kolem r. 1410 působil ve strahovském klášteře jako „nostri monasterii publicus notarius.“⁷⁾ Písmo je knižní kursiva a minuskula, velmi čitelná a spíše horizontálního nežli vertikálního charakteru. Vedle Stanislavovy ruky nacházíme v rukopise ještě několik písařských rukou, z nichž pouze jednu (dále označuji siglou SB) je možno na základě paleografického posouzení klást do doby před r. 1420. Její projev je omezen zpravidla jen na velmi letmé poznámky in margine, zachycující buď sumáře peněžních povinností klášterních poddaných po jednotlivých vesnicích nebo různé okrajové přípisky, o nichž se ještě zmíním. Výrazným znakem grafiky SB je kursivnost a charakteristický duktus je téměř nezaměnitelný. Kromě těchto dvou písařů tu spatřujeme ještě i třetí ruku, kterou označuji siglou SC, která má rovněž velmi kursivní ráz, nicméně na téměř první pohled lze konstatovat, že je mladší. Nejpravděpodobněji bychom mohli tuto ruku časově fixovat do polovice 15. století.

Výsledkem písařského působení notáře Stanislava je vlastní urbáriální část rukopisu, tj. fol. 1^a–48^b (zde pak v margináliích pozorujeme ruce SB a SC) a konečně i valná část záznamů na fol. 51^a–54^a, kde pod úvodním nadpisem „Isti sunt abbates Montis Syon...“ následují jména jednotlivých opatů strahovského kláštera, počínaje opatem Gezem.⁸⁾ Stanislavovu ruku můžeme bez přerušování pozorovat až po zápis jména opata Petra z Čachrova (1408 až 1410), kdy jeho duktus z rukopisu plně a definitivně mizí. Jména následujících opatů až do r. 1631 jsou psána řadou písařů. Mezera mezi urbáriálními záznamy a seznamem opatů (fol. 49^a–50^b) je vyplněna výpisem z desek zemských z r. 1542, uvádějícím smlouvu mezi opatem strahovského kláštera a pány z Rožmberka o někdejší klášterní zboží v jižních Čechách.

Poznamenal jsem, že mezi originálem urbáře z r. 1410 a Emle-

⁷⁾ Stanislav z Jičína, veřejný notář „auctoritate apostolica“ je v souvislosti se Strahovem připomínán už v r. 1401, zde do r. 1410. Srv. J. Nuhliček, Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských. Praha 1940, str. 44 a č. 436.

⁸⁾ Edici tohoto soupisu opatů strahovského kláštera provedl s komentářem I. Zahradník, Doplnky k urbáři strahovskému z r. 1410. Památky archeologické XXI., 1904–5, str. 243–250.

rovou edicí opisu B není příliš mnoho textových odlišností. Mimořádný význam mají však marginální přípisky, provedené v A rukou anonymního písaře SB. Ty ovšem do opisu B v polovici 15. stol. pochopitelně nevešly a proto k nim také Ěmler nezaujal stanovisko. Zdůraznil bych, že právě interpretace těchto poznámek je klíčem k dešifrování hospodářské situace kláštera ve druhé dekádě 15. století. Výraznou odlišností, které je třeba si na první pohled povšimnout, je záznam o vsi Chýni, označený v A signaturou rejstříku C VII°. Na fol. 12^a tu čteme: „Item villa Chayn. Item villam Chayn tenet ad presens dominus Sdenco cum uxore sua ad duas vitas et ibidem sunt...“ Jakékoliv další pokračování torzovitěho zápisu chybí. V B je však zápis o Chýni mnohem rozvinutější;⁹⁾ jeho znění nás nenechává na pochybách, že jde o text, vzniknuvší dodatečně, patrně na základě přímé okulární visitace vsi, porovnávané se staršími asi záznamy o Chýni z doby před pronájmem. Domnívám se, že tento rozvinutý text nevzniknul před rokem 1420, nýbrž až v souvislosti s transkripcí B. Do značné míry je analogická situace i na fol. 12^b u vsi Horoměřic, třebaže zde je soupis urbaniálních povinností proveden. V přípisku rukou SB tu čteme: „Wilhelmus debet solvere ad vitam in festo Nativitatis Christi 20 sexag. et 43 gr. In festo s. Georgii 22 sexag. et in festo s. Galli 22 sexag.“¹⁰⁾ Z obou marginálií můžeme zatím dedukovat, že vesnice Chýně i Horoměřice byly někdy na počátku (tj. ante 1420) pronajaty dvěma dnes neznámým lidem — Zdeňkovi a Vilémovi, se závazkem placení určitých pevných částek kláštera. Fakticky to ovšem znamenalo tolik, že obě vesnice byly na určitou dobu (tj. na dobu trvání pronájmu) vyloučeny z ekonomického komplexu vsí, které kláštera zbývaly. Na nájemce tím přecházela samozřejmě veškerá hmotná práva, vyplývající z poddanského vztahu a záviselo pak na nich, jak komutovali úrok, protože tím docházelo i k ekonomickému individualisování vesnice. Přehlédneme-li tedy nyní, na základě těchto dvou zkušeností, znovu text A, zjistíme analogické marginálie i u dalších lokalit a jejich význam je, jak ještě ukážu, naprosto stejný:

⁹⁾ Srv. DRC, str. 236.

¹⁰⁾ Celkem tedy 64 kop 43 gr.

1. fol. 9^a- Vyklantice — in marg. Rubass
2. fol. 9^a- Bratřice — in marg. plebanus
3. fol. 12^a- Chýně — in marg. Sdenco
4. fol. 12^b- Horoměřice — in marg. Wilhelmus
5. fol. 13^a- Kněžívka — in marg. Kunak
6. fol. 13^b- Kněževes — in marg. Judex sclavorum
7. fol. 14^a- Nebušice — in marg. Nicolaus
8. fol. 19^a- Minor Lhota — in marg. Witko
9. fol. 32^a- Hřivčice — in marg. Madier
10. fol. 35^b- Mneteš — in marg. Jaroslav
11. fol. 38^a- Zeměchy — in marg. Jacobus presbyter
12. fol. 39^a- Staňkovice — in marg. Sacenses
13. fol. 40^b- Sedlec — in marg. Episcopus
14. fol. 40^b- Tryskovice — in marg. Jacobus

U č. 1, 2, 6, 7 a 8 (Vyklantice, Bratřice, Kněževes, Nebušice, Minor Lhota — Lhotka) je významová totožnost se shora uvedenými dvěma příklady nesporná, už z toho důvodu, že marginálie jsou plně rozvedeny v textu urbáriálních zápisů v A. Vyklantice držel „ad duas vitas“ strahovský rychtář ve Velké Chýšce Jan Rubáš spolu se svojí manželkou. Výnos vsi Bratřic plynul k inkorporované faře strahovského kláštera rovněž v Chýšce. V Kněževsi u Prahy, kde mělo opatství jen tři lány, byly pozemky pronajaty Václavu z Milostína „ad vitam“, Nebušice držel v nájmu Mikuláš de Regibus „ad certos annos“ za roční plat 14 kop gr. a konečně ves Lhotku postoupil klášter Vítku z Turovic „ad vitam suam“. Zápisy, resp. poznámky o vesnicích č. 13 a 14 jsou poněkud těžce vysvětlitelné. Kusost vlastních urbáriálních záznamů v A nám jen napovídá, že už v době sestavování urbáře byly vsi buď pronajaty nebo se o pronájem jednalo. Četnost zatím dešifrovaných marginálií nás tudíž nenechává na pochybách, že poznámky zbývající (č. 5, 9, 10, 11, 12) mají nesporně tentýž význam, třebaže nemáme zatím sebemenší vodítko jiné, které by nám pomohlo konkrétněji určit kdy a komu, ev. za jakých podmínek byly vesnice pronajaty.

Ponecháme-li zatím stranou věcné historické hodnocení těchto poznámek, bude nás zajímat alespoň hypotetické určení doby, kdy byly napsány. Terminus a quo tvoří nesporně rok 1410, už proto, že víme naprosto přesně, že u č. 1, 2, 6, 7 a 8 byl pronájem už v roce

1410 skutečně. Předběžným zatím termino ad quem je r. 1420, čemuž odpovídá konec konců paleografické určení. Pokusme se nyní toto nedlouhé spatium alespoň poněkud zúžit. Východiskem nám může být hodnocení dokladů, které se vztahují k osudům vsi Červeného Újezda u Unhoště v posledním desetiletí před husitsvím. Ves, z níž plynul klášteru roční důchod 22 1/2 kopy gr., byla, jak se dovídáme, v roce 1416 pronajata „ad vitam“ blíže neurčenému Markvartovi a jeho ženě Evě.¹¹⁾ Z téhož pramene také víme, že Markvart ves držel ještě roku 1435. Zápis v A na fol. 10^b—12^a, kde se mluví o povinnostech poddaných v Červeném Újezdě (a je tu také připojena v opise i emfyteutická smlouva) nemá sebemenší marginální poznámku, která by naznačovala, že šlo o ves „odtrženou“ od ostatních strahovských majetků. Jestliže by byly tudíž přípisky provedeny např. těsně před rokem 1420, museli bychom očekávat s největší pravděpodobností tutéž poznámku i u Červeného Újezda; není-li tam, pak je třeba klást jejich vepsání do období 1410—1416. Tím nám ovšem vice versa unikají jakékoliv další možné, a to velmi reálně možné, zprávy o dalších pronájmech vesnic v období posledních čtyř let před sekularisací opatství, resp. jeho majetku. Se všemi těmito skutečnostmi je tudíž třeba počítat při hodnocení strahovského urbáře z doby předhusitské.

Věcný rozbor urbáře: Strahovský urbář tak, jak se nám dochoval do dnešní doby, zachycuje poslední etapu hospodářské existence klášterství. Klášterní velkostatek tehdy netvořil místně organický celek, ale skládal se z několika dosti odlehlých částí, vzniknuvších uskupením většího či menšího počtu vesnic.¹²⁾ Vedle řady vsí v pražském okolí, zejména západně od Prahy, které však na sebe navazovaly jen velmi sporadicky, tvořily kompaktní celek pouze vsi na Loun-

¹¹⁾ Srv. A. Sedláček, Zbytky register králův římských a českých z let 1361—1480. Praha 1914, č. 718.

¹²⁾ Pokud jde o terminologii, kterou navrhuje F. Matějek, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska, Praha 1959, str. 23, že totiž pro velký pozemkový majetek rentového období je nejvhodnější název panství, pro malý majetek pak panstvíčko, domnívám se, že je zbytečné používat deminutivního odlišování. Problém není myslím v tom, odlišovat terminologicky majetek období rentového a režijního hospodářství, nýbrž spočívá ve vlastní územní struktuře majetků. Z toho důvodu tu používáme pro rozsáhlý pozemkový majetek, jaký nesporně strahovský klášter měl, termínu klášterní velkostatek, pro jednotlivé, místně značně odlehlé komplexy vsí volím termín panství.

sku, kolem Pátku n. Ohří; v jižních Čechách, v Záchlumí, se pak setkáváme s další větší aglomerací, menší význam měly nečetné lokality na Pacovsku se středem ve Velké Chýšce a kolínská oblast kolem Ovcár. Z hlediska obecného rozšíření peněžní formy feudální renty měly všechny statky pro klášter nesporný význam jako zdroje důchodů. Jestliže bychom však anticiipovali další výklad, který nám ukáže určité tendence k zavedení režijního hospodářství snad kolem polovice 14. století a snažili se na dislokaci vesnic dívat těmato očima, pak tu jistě odlišnosti ve významu a hodnotě panství byly.

Dříve, nežli přistoupíme k hodnocení strahovského hospodářství na přelomu 14. a 15. století, je nutno jen velmi stručně povědět o majetkovém vývoji klášterství. Klášter byl založen počátkem 40. let 12. století s úmyslem, aby se stal střediskem nového církevního reformního hnutí v Čechách, jehož představitelem se stal olomoucký biskup Jindřich Zdík.¹³⁾ Po delším prodlení, způsobeném vnitřními obtížemi při formování nové řehole, která se měla řídit regulí sv. Augustina, došlo konečně v roce 1142 ze Zdíkovy popudu k povolání premonstrátské mnišské kolonie z kláštera ve Steinfeldu. Ta tu našla nejen velmi příhodné místo poblíže panovnického sídla, ale také velmi bohatou dotaci, jejímž základem se staly dary knížete i jeho manželky a také pražského biskupa Jana, který se velmi aktivně podílel na sklonku svého života na realizaci Zdíkovy plánu.¹⁴⁾ Janova dotace, z níž si klášter později neuchoval takřka vůbec nic, spočívala v daru vsí v severovýchodních Čechách — kolem dnešního Hradce Král., Nového Bydžova, Jičína a Turnova. K tomuto bohatému daru připojil kníže Vladislav II. vesnice na Lounsku (Radonice, Orasice, Hřivčice, Vrbeno), u Prahy (Úhonice, Holonohy), dále jistě rozsáhlé, dosud plně neosazené území na Pacovsku (Vel. Chýška) a konečně další značně rozptýlené vesnice v Čechách. Přesto, že nám není dnes přesně znám rozsah původního obdarování kláštera, je možno jen říci, že knížecí dar se stal základem, a to trvalým základem klášterního majetku. Následující sto-

¹³⁾ O počátcích kláštera srv. V. Novotný, ČD I. 2, str. 781 a ČD I. 3, str. 73 n.

¹⁴⁾ Dotační listina je dochována právě v B znění urbáře, ale ve fragmentu, ed. srv. CDB I. 156, datovaná Friedrichem do let 1143–8. Srv. též F. Klos, Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende d. 12. Jhns. MVGBD 70, 1932, str. 152 n.

letí bylo pro klášter dobou zaokrouhlování a vnitřního konstituování. Celý tento proces nemůžeme dnes určit detailně, protože nemáme dostatek souvislých a na sebe navazujících zpráv. Víme pouze o směně vsi Radovesic v 70. letech 12. století s proboštem mělnické kapituly,¹⁵⁾ o Kojatově odkazu vsi Kobeřic¹⁶⁾ a konečně jen nepřímou můžeme předpokládat, že někdy před polovicí 13. stol. došlo k uzavření komplexu vsí na Lounsku.¹⁷⁾ Více světla na stav klášterního panství v poslední čtvrti 13. století vrhá konečně papežská konfirmační listina z počátku června 1273.¹⁸⁾ Vesnice v ní uvedené svou dislokací naznačují, že koncentrační proces ve středních Čechách byl tehdy už v podstatě dokončen, stejně jako pátecké panství a panství ovčárské tvořilo celek. Jihočeské državy naopak vykazují poněkud odlišnější stav. Na Pacovsku je — jak praví konfirmace — stále jen jedna vesnice, totiž Velká Chýška, jižněji, u Krumlova, je jmenováno jen Záchlumí. Zdali šlo v obou případech pouze o souhrnný název osídleného území nebo o uvedení jedné lokality skutečně existující a ležící uprostřed jinak pustého a neosídleného teritoria nelze dnes povědět. Soudil bych, že správnější je verze druhá. Je-li tomu tak, bylo by možno považovat rozdíl mezi údaji v listině z r. 1273 a urbáriálními záznamy za výsledek intenzivní kolonisace, která probíhala v této oblasti v poslední čtvrti 13. a na počátku 14. stol. Nedostatek dalších písemných zpráv ze 14. století o dalším rozrůstání klášterního majetku je možno přičíst spíše na vrub omezeným dotacím nežli ztrátám dokladů. Lze nejspíš předpokládat, že v této době docházelo k vývoji univř panství, k realizaci intenzivnější ekonomické politiky.

Jak se tento složitý proces uskutečňoval, to je předmětem dalšího výkladu. Protože však, z pochopitelných důvodů, je nesnadno slovně vyjádřit souběžnost a syntézu jevů, pokládám za nejvhodnější způsob postupovat tak, že se nejprve seznámíme se situací klášterního majetku, s hospodářským zařízením kláštera a povinnostmi poddaných vůči vrchnosti tak, jak je podává staticky sám urbář. Na

¹⁵⁾ CDB I. 285, listina datována do let 1175–1178.

¹⁶⁾ CDB II. 303 z r. 1227.

¹⁷⁾ Vesnice Stradonice, částečně Vrbno a Volenice jsou ještě r. 1233 uváděny jako majetek kláštera sv. Jiří v Praze, srv. CDB III. 1, č. 40.

Je pravděpodobně, že ještě před polovicí 13. stol. došlo k převedení (koupí?) těchto vsí na klášter strahovský.

¹⁸⁾ Orig. netištěn, v SÚA III. — ŘA Pram. Strahov, sign. III. 35.

základě tohoto přehledu bude pak možno sledovat dynamičnost přeměn. Hlavním vodítkem bude struktura velkostatku, resp. jednotlivá panství (skupiny vesnic) jak jsme si je již vyjmenovali.

Komplex vsí na Lounsku, tedy pátecké panství strahovského kláštera, tvořily vesnice Peruc, Pátek, Vrbno, Hřivčice, Stradonice, Radonice a Volenice. Jejich význam spočíval nejen v poddanských peněžních dávkách, nýbrž zejména ve značnějším počtu režijního hospodářského zařízení (dvory aj.), které tu klášter měl. V tom smyslu měly největší význam dvě vesnice, rozložené po obou březích řeky Ohře — Volenice a Pátek. V Pátku měl klášter hospodářský dvůr se dvěma poplužími, na řece mlýn se dvěma koly, dále tři rybníky, dvě štěpnice a konečně čtyři lesíky. Na protilehlém břehu, ve Volenicích, byl rovněž klášterní dvůr se třemi poplužími, chmelnice, štěpnice a tři louky. Tím ovšem není vyčerpán veškerý dominikální majetek kláštera v této oblasti. Je třeba ještě uvést štěpnici v Radonicích, chmelnici, louku a lesík v Hřivčicích a konečně tři rybníky ve Stradonicích. Ve zbývajících dvou vesnicích, Vrbně a Peruci nebylo nic. Provoz těchto hospodářských zařízení, tedy zejména dvorů, byl nesporně zajišťován formou poddanských robot. V úvahu tu přicházely nejen roboty emfyteutisovaných poddaných, ale především povinnosti podsedků, které byly převáděny valnou většinou výhradně na robotu. Ve srovnání zřetelně vyplývá, že také roboty podsedků byly neobyčejně veliké v poměru k analogickým povinnostem emfyteutů. Nutno také ovšem dodat, že diference ve výši lánových platů (v celkovém objemu) kolísala vzhledem k rozličné velikosti lánů samých, jejichž výměra se pohybovala mezi 60—96 strychy:¹⁹⁾

¹⁹⁾ Bezpečné údaje máme pro Hřivčice (82 str.), Peruc (60), Stradonice (72) a Volenice (96). Pokud jde o zbývající, totiž Vrbno, Radonice a Pátek n. Ohří, jsme odkázáni na pouhý odhad. Vodítkem by mohla být výše peněžní renty, která u Radonic a Pátku je stejná jako u Stradonic, při čemž ostatní naturalní a robotní povinnosti jsou analogické. Patrně tedy také tu jeden lán držel 72 str. U Vrbna jsme na rozpacích, peněžní dávky — 100 gr. zahrnují v sobě nepochybně i ostatní dávky (reluice). Nelze tudíž bezpečně povědět, kolik tu lán měl strychů.

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Hřivčice	82	128	33	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—	6 gr.	—	—	—	+1
Peruc	60	128?	?	$\frac{1}{2}$	—	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Stradonice	72	72	33+20	$\frac{1}{2}$	6	60	2	2	2	10	—	6	1	—	—	—
Volenice	96	96	33+20	$\frac{1}{2}$	4	60	—	4	4	—	—	6	—	ano	ano	ano
Radonice	?	72	33+20	$\frac{1}{2}$	6	60	2	2	2	10	1	6	—	—	ano	—
Pátek	?	72	33+20	$\frac{1}{2}$	6	60	2	2	2	10	1	6	—	1	—	ano
Vrbno	?	100	33+20	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+2

(Vysvětlivky: č. 1 — výměry lánu ve str.; č. 2 — peněžní renta v gr.; č. 3 — král. berně a kontribuce; v gr.; č. 4 — dýmné v gr.; č. 5 — kuřata; č. 6 — vejce; č. 7 — pšenice ve str.; č. 8 — žito ve str.; č. 9 — ječmen ve str.; č. 10 — blíže neurčené obilí ve str.; č. 11 — větel konopí; č. 12 — dny ženné roboty; č. 13 — odvoz 1 vozu sena; č. 14 — mytí a stříhání ovcí; č. 15 — vození dříví; č. 16 — trháni konopí.

Poznámky: +1 = ženná robota reluována na 6 gr.; +2 = poddaní pracují na stavbě mlýna v Pátku n. O.)

Uvedl jsem, že podstatnou částí obyvatelstva některých vesnic vedle emfyteutů byli také podsedkové. S nimi se setkáváme v Pátku, Radonicích, Stradonicích a Volenicích, tedy v těch vesnicích, které ležely v těsném sousedství hlavních „režijních“ vesnic kláštera. Tito lidé drželi zpravidla nepatrné výměry půdy, zahrádky nebo polnosti o výměře 1—6 strychů. Je pochopitelné, že úprava povinností vůči vrchnosti byla vázána také na velikost držebnosti a je charakteristické, že šlo vesměs o roboty:

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	Poznámka
Pátek	1	6	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7	4	—	—	10	10	6	1—2×	2×	—	—	—
Radonice	1	2	—	—	7	10	6	—	—	—	—	—
	6+1	2	—	—	9	10	6	ano	2×	—	—	—
Stradonice	3	1	—	—	6	12	3	2×	ano	ano	4	+4 kuřata (1)
	1	3	—	—	11	11	3	2×	ano	ano	—	—
	1	5	—	3	10	12	—	2×	ano	ano	—	—
	1	+	8	hal.	13	—	—	ano	ano	ano	4	—
	1	+	—	—	6	6	3	ano	ano	ano	4	—
	1	+	—	—	6	12	3	ano	ano	ano	4	—
	1	+	—	—	4	7	—	ano	ano	ano	—	—
Volenice	5	4	20	?	—	—	—	ano	ano	—	—	berně a kontribuce podle příkazu.

(Vysvětlivky: č. 1 — počet podsedků; č. 2. — výměra polností ve strychích; č. 3 — peněžní renta; č. 4 — dýmné; č. 5 — dny ženné roboty; č. 6 — počet vyoraných brázd; č. 7 — dny jiné práce; č. 8 — trháni konopí; č. 9 — mytí a stříhání ovcí; č. 10 — kopení sena; č. 11 — kuřata.)

Máme-li si tudíž učinit alespoň trochu úplnější obraz o významu páteckého panství; je třeba se pokusit o součet poddanských povinností. Tím nám také výrazněji vyplyne srovnání povinností emfyteutů a podsedků.²⁰⁾ Půjde však jen o čísla velmi ideální (ve smyslu

Ves:	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	2	Podsed.
Hřivčice	1	11	1	9	5	8	1	1	—	—
Stradonice	—	6	—	10	5	4	1	2	1	9
Volence	2	7	—	2	3	—	—	—	—	5
Radonice	—	4	—	3	6	5	3	1	—	7
Pátek n. O.	—	4	—	11	5	4	1	—	1	9

Přitom je třeba upozornit, že údaje jsou poněkud nepřesné už se zřetelem k nerovnoměrné výměře lánů, viz shora.

V jednotlivých vesnicích byla tato lánová výměra: Hřivčice — $23\frac{1}{2}$; Peruc — 17; Stradonice — 22; Volence — $5\frac{3}{4}$; Radonice — 18; Pátek — 18; Vrbno — 3.

„co se mělo dělat“), protože nemáme k dispozici žádný korektiv ve formě rejstříků nebo účtů, který by ukazoval skutečné rozložení povinností na jednotlivé vesnice či dokonce na jednotlivé poddanské usedlosti a přímá pracovní určení.

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.13.
Hřivčice	23½	—	50k. 8gr.	—	—	—	—	—	—	—	2k. 21gr.	—
Peruc	17	—	36k. 16gr.	—	—	34	34	34	—	—	—	—
Vrbno	3	—	5k.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Stradonice	22	—	26k. 24gr.	132	22k.	44	44	44	220	132	—	—
		9	8gr.	16	—	—	—	—	—	68	—	84
Volence	6¼	—	15k. 18gr.	28	7k.	—	28	28	—	42	—	—
		5	1k. 40gr.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Radonice	18	—	21k. 36gr.	108	18k.	36	36	36	180	108	—	—
	6+1	—	—	—	—	—	—	—	—	54	—	60
Pátek	18	—	21k. 36gr.	108	18k.	36	36	36	180	108	—	—
		9	12gr.	—	—	—	—	—	—	77	—	80
Celkem			178k. 18gr.									

(Vysvětlivky: č. 1 — počet lánů ve vsi; č. 2 — počet podsedků; č. 3 — peněžní renta; č. 4 — kuřata; č. 5 — vejce v kopách; č. 6 — pšenice ve strýších; č. 7 — žito ve str.; č. 8 — ječmen ve str.; č. 9 — blíže neurčené obilí ve str.; č. 10 — dny ženské roboty; č. 11 — reluce ženské roboty v kopách a gr.; č. 12 — počet vyoraných brázd; č. 13 — dny jiné práce; t. j. 22 vozů

+1 = ve Stradonicích každý osedlý odváží vůz sena, tj. 22 vozů; +2 = dtto v Pátku, tj. 18 vozů.)

²⁰⁾ V souvislosti s tím uvádím též přehled majetkové diferenciacie emfyteutů podle lánových výměr na páteckém panství, pokud máme dochované doklady.

Kromě shora uvedených povinností konali poddaní — emfyteuté z některých vesnic také další práce, např. mytí a stříhání ovcí (Volenice), trhání konopí (Volenice), svážení dříví (Pátek, Stradonice, Radonice, Volenice) a konečně pracovali na stavbě mlýna v Pátku (poddaní z Vrbna). V těchto souvislostech neuvádím povinnosti podsedků, které byly uvedeny v předchozí tabulce. Doplnit lze celkově, že jen v nečetných případech byly tyto povinnosti uvedeny přesně, jinak jejich plnění záviselo zhusta jen na nařízení vrchnosti, tj. prokurátora nebo přímo opata. Jestliže práce na polích a lukách byla více méně přesně vyčtena v urbárii, nikde se tu neseťkáváme se záznamem o pracovních povinnostech na klášterní chmelnici nebo ve štěpnicích. Pečlivost a určitá odbornost, kterou tato práce vyžadovala nedovolovala patrně, aby tu bylo využíváno roboty. Je tu na místě určitá analogie s pracemi na vinicích, které bývaly vždy honorovány a nestávaly se takřka nikdy robotou.

Sekání sena tu bylo zajišťováno prací několika emfyteutů (původně pěti lidí) z Radonic a Pátku,²¹⁾ jimž byla proto postoupena půda o výměře 9—19 jiter. Ti pak měli sekat šest klášterních luk; sušení a kopení vykonávali podsedkové ve Stradonicích.²²⁾ Uvedl jsem shora, že správním centrem celého panství byl Pátek n. O. Zde byly také konány soudy za přítomnosti opata či jeho zástupce, a tu je možno uvést drobnou kulturně-historickou zajímavost, že se tato soudní shromáždění konala ve velké místnosti krčmy. Toto zařízení bylo v r. 1392 emfyteuticky vysazeno zároveň se 4 strychy polí za 18 kop gr. s povinností ročního platu 1 kopy gr. a dvou kuřat.²³⁾ Držitel krčmy tu mohl kromě piva a jiných nápojů prodávat chléb a maso. Třeba ještě uvést, že v okolí, pokud víme, podobná krčma nebyla,²⁴⁾ a tato skutečnost její hospodářský význam zvyšovala.

Vlastní urbariální záznamy a inserované emfyteutické smlouvy nás také informují o tom, že kromě jmenovitě osazených pozemků drželi obyvatelé některých vesnic i určité výměry půdy v rozsahu

²¹⁾ DRC, str. 256 n. listina z r. 1377: Šlo tu o louky u Volenic o výměře 5 1/2 a 17 jiter, tzv. Petrušiny louky s 13 jitry, louka Pod skalou u Volenic s 10 jitry a dvě louky u Pátku o celkové výměře 18 jiter.

²²⁾ Srv. tabulku shora: povinnosti podsedků.

²³⁾ DRC, str. 258 n., listina z r. 1392.

²⁴⁾ Nejbližší podobná zařízení byla v Košticích, Křešíně a Počedělicích, které ovšem Strahovu nepříslušely. Srv. tamtéž, str. 258.

1 (Hřivčice) — 4 lánů (Pátek, Radonice, Stradonice) a pastviny jako obcíny.²⁵⁾ Pro tři blíže sebe ležící vesnice, totiž Pátek, Radonice a Stradonice byly vyhrazeny celkem tři pastviny, které měly být využívány postupně, vždy jedna všemi vesnicemi najednou. Poddaní z Hřivčic a Peruce měli určeny k pasení dobytka úbočí kopců a stráně, výslovně bylo však zakazováno pást v lesích.²⁶⁾ Je možno vyslovit neurčitou hypotézu, že zimní krmivovou základnu mohly snad poskytovat právě občinné lány v příslušných vesnicích, jinde pak kosení určených strání apod. Závěrem zkoumání struktury páteckého panství strahovského kláštera je možno zatím říci jen tolik, že tu šlo o ucelenou državu, jejíž význam spočíval především ve značném počtu režijních zařízení. Případnými odbytišti zemědělských produktů mohla být nedaleká větší města — Louny a Litoměřice, event. mohl také klášter participovat na labském obilním obchodu. Nesmíme zapomenout, že tu existovala, i ze středověkého hlediska, velmi dobrá cesta, totiž Ohře, po níž mohlo být obilí celkem snadno dopravováno k Labi a potom dále ze země.

Kromě páteckého panství měl strahovský klášter v oblasti od Žatce až po Labe různé rozptýlené vesnice — Běsno, Staňkovice, Vražkov, Velkou Bučinu, Želízy a konečně Horní Počáply. Pro diskompaktní vesnice je zejména charakteristická struktura feudální renty, to platí takřka obecně a jmenovitě pro shora uvedené, kde došlo k úplné relucii na její peněžní formu:

Ves	Počet osedlých	Peněžní renta	Výměra
Běsno	4	5 kop	3½ lánů; z lánů 92 gr.
Staňkovice	23	24 kop	Ves 1272 (Reg. II. 2797) emfyteuticky vysazena Žateckým za 18½ talentu.
Vražkov	1	80 gr.	
Vel. Bučina	1	2 kop 40 gr.	srv. DRC str. 283n; emf. listina 1357 — náprav. povín.; 1410 byla držba na čes. právu.
Želízy	1	2 kop	srv. DRC, str. 281n.: allodium et agri.
Hor. Počáply	4	4 kop 24 gr.	Výměra neurčitelná.
Celkem		39 kop 24 gr. ²⁷⁾	

²⁵⁾ Občiny jsou uvedeny pouze v emfyteutických smlouvách: Pátek n. O. — 1374, tamtéž, str. 254 n.; Radonice — 1374, tamtéž, str. 261 n.; Stradonice — 1374, tamtéž, str. 267 n.; Hřivčice — 1356, tamtéž, str. 274 n.

²⁶⁾ DRC, str. 275.

Do jisté míry výjimkou jsou tu vsi Křovice, Mneteš u Vražkova a Zeměchy u Vel. Bučiny, které se velmi podstatně odlišují od předchozích zejména strukturou feudální renty. Přehlédneme-li blíže text zápisů, zjistíme, že tu měl klášter řadu režijních podniků, jejichž existence také modifikovala složení renty. Se zřetelem k těmto skutečnostem se zmíníme o této rozptýlené skupině až ve spojitosti s vesnicemi kolem Prahy²⁸⁾ a přejdeme ihned k ovčárskému panství u Kolína n. L. Správním centrem se tu staly Ovčáry, k nimž se pojily vsi Břežany, Jestřábí Lhota, Chrástany, Sendražice a dnes už zaniklá ves Lhotka (Minor Lhota).²⁹⁾ V Sendražicích měl klášter však nepatrnou část půdy, pouhých tři čtvrti lánů, kterou držel jinak blíže neznámý Jan, řečený Lebek se svou manželkou a Milstibor rovněž s manželkou a platili klášteru ročně 48 gr.³⁰⁾ Dříve nežli přistoupíme k hodnocení panství, je třeba přehlédnout poddanské povinnosti schematicky, totiž tak, jak byly stanoveny pro jeden lán.³¹⁾

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Ovčáry	25	62 gr.	4	—	6	1	ano	—	33+ 6gr.	60 gr. (1)
Břežany	25	88 gr.	4	—	—	—	—	2 os.	33+?	60 gr. (1) +1
Jestř. Lhota	22 $\frac{3}{4}$	68 gr.	3	—	—	—	—	—	33+10 gr.	50 gr. (1) +2
Lhota	7 $\frac{1}{4}$	68 gr.	4	40	—	—	—	1 den	(33+?)	— +3
Chrástany	8	84 gr.	4	42	—	—	—	—	—	— +4
Sendražice	$\frac{3}{4}$	48 gr.	—	—	—	—	—	—	—	—
Celkem	6 kop 30 gr.		19	82	6	1				2 kopy 50 gr.

²⁷⁾ Orig. A, fol. 37^b in marg. rukou SB; „Nota in Buczina, in Wrazkow, Sezet et Poczapl sunt 5 sexag. et aliquot gr.“ Podle textu urbariál. zápisů (ruka SA Stanislav z Jičína) vychází z uvedených vsí ročně 10 kop 24 gr. Margi-nální poznámka zachycuje tedy nejspíš jen pololetní úrok.

²⁸⁾ Tyto vesnice také svým rozmištěním blíže ku Praze naznačují, že spíše ekonomicky tvořily součást klášterního příměstského hospodářství. V těchto místech byl asi předěl.

²⁹⁾ Jde tu s největší pravděpodobností o zaniklou ves Žabí Lhota, srv. A. Profous, Místní jména v Čechách II., Praha 1949, str. 572 a F. Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, str. 28, č. 19. Zde též, podle svědeckv listiny z 1371, DRC, str. 241, sídlil prokurátor kláštera.

³⁰⁾ Oba držitelé platí společně příslušné poplatky. 3/4 lánů původně bylo připojeno k Ovčárům.

³¹⁾ Výměru lánů známe pouze u Ovčár a Chrástán. V obou případech to bylo 72 jiter. Exkursivně tu doplňuji k tabulce, že jeden půllánik v Jestřábí Lhotě — Květoň ze Zhaně — měl plat snížen na 40 gr. ročně a neplatil berní ani kontribuci.

(Vysvětlivky: č. 1 — počet lánů; č. 2 — peněžní renta z lánu v gr.; č. 3 — kuřata; č. 4 — vejce; č. 5 — obilí ve str.; č. 6 — větel konopí; č. 7 — účast na honu; č. 8 — ruční robota (viz pozn.); č. 9 — král. berně a kontribuce; č. 10 — krčmy.

Poznámky: +1 = kontribuce do vůle opata; +2 = naturální dávky, s výjimkou kuřat, relovány; +3 = ruční robota (rubrika č. 8) z lánu je jeden den orání a požnutí 6 mandelů; +4 = kromě kuřat a vajec jsou všechny ostatní naturální dávky relovány, v peněžní rentě zahrnuta též kontribuce.)

Majetková diferenceiace poddaných ovčárského panství

Ves	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	2	$2\frac{1}{4}$	3	zahrady	podsedkové
Ovčáry	—	1	3	1	1	2	5	—	1	2	1	—	—
Břežany	—	3	3	4	9	3	3	—	1	—	—	—	—
Jestř. Lhota	1	2	4	3	3	5	4	—	1	—	—	—	6 ³²⁾
Lhota	—	3	1	2	1	—	—	—	—	—	—	2	—
Chrástany	—	—	—	2	1	1	—	1	1	—	—	—	—

Z kontextu urbaniálních zápisů a zejména i z insertů emfyteutických smluv je celkem zřetelně patrné, že v této oblasti měl klášter původně své režijní podniky. V Jestřábí Lhotě to byl dvůr se třemi lány, ve Lhotce pak dvůr s poplužím, les a šest rybníků. Obojí však bylo už v době sestavování urbáře, tedy minimálně od poslední čtvrti 14. stol. pronajato; v Jestřábí Lhotě Niklínovi, řečenému Jeruš a Mertlínovi za 24 kop gr. s povinností platu 3 kop 12 gr. ročně³³⁾ a ve Lhotě Vítku z Turovic, jenž držel celou ves a platil klášteru blíže neurčenou sumu.³⁴⁾ Se znalostí těchto skutečností je pak možno robotní povinnosti ve Lhotě *via facti* prohlásit za hypotetické, protože nevíme zdali i po pronájmu trvaly ve stejné výši, nehledě na to, že klášteru nebyly nic platné. Pokud jde o ostatní roboty v Břežanech a Ovčárech, můžeme jen velmi obecně konstatovat, že byly

³²⁾ Doplnuji tu též povinnosti podsedků, které jsou na rozdíl od páteckého panství převedeny na peněžní formu 12 gr. ročně. V r. 1410 tu bylo pouze 5 podsedků, jedna chýše byla pustá a pronajata za 8 gr. ročně nejspíše obci. Podle urbáře měli být i v Břežanech podsedkové, kteří mají žnout 1 den na obročních pozemcích ovčárské fary. V seznamu jinak uvedeni nejsou.

³³⁾ DRC, str. 247.

³⁴⁾ DRC, str. 248. Vítek z Turovic v době pronájmu vesnice rozšířil rybník zatopením několika lánů (asi 3 lánů). Tato skutečnost naznačuje též, že pronájemce mohl takřka plně disponovat zařízeními ve vsi. Obdobně srv. DRC, str. 246. V Jestřábí Lhotě držel 21 lány Hereš, řeč. Epik. V emfyt. listině je přímo uvedeno, že na něj se další povinnosti nevztahují.

nejpravděpodobněji svedeny k obročí Strahovu inkorporované fary v Ovčárech.³⁵⁾

Ekonomicky nesporně tyto vesnice tíhly ke Kolínu, čehož je konec konců důkazem i příkaz, který se sporadicky v urbáři objevuje; aby totiž poddaní veškeré naturální dávky odváželi vlastními prostředky na určené místo v Kolíně.³⁶⁾ S Kolínem byli pak spojeni soudně, protože se mohli po soudních výrocích odvolávat ke kolínskému soudu, obdobně jako tomu bylo v případě páteckého panství, kde odvolání mohlo jít do Loun.

Jihočeské majetky kláštera se rozkládaly, jak už svrchu řečeno, ve dvou územních komplexech. Prvním byla oblast pacovská s centrem ve Velké Chýšce, druhou pak tzv. Záchlumí, jižně Čes. Krumlova. Obě oblasti tvořily staré tradiční území panovnických donací, které se rozvíjelo systematickou kolonizací ve 13. a na počátku 14. století.³⁷⁾ Pacovský komplex tvořily na počátku 15. stol. vesnice Vel. Chýška,³⁸⁾ Útěchovice, Vyklantice a Bratřice. Správcem a zástupcem vrchnosti tu byl v té době chýšecký rychtář Jan Rubáš, jenž z toho titulu měl také různé výhody. Jednou z nich bylo patrně bezúročné držení dvora se čtyřmi lány a krčmou ve Vel. Chýšce a krom toho mu byla pronajata ves Vyklantice, držící celkem 6 1/2 lánu. Jak velkou peněžní sumu měl rychtář klášteru odevzdávat, není známo a ze samého urbáře nic takového neplyne. Analogické postavení měly i Bratřice, kde výnos 16 lánů plynul přímo k inkorporované faře strahovského kláštera v Chýšce, již jako obročí náležel druhý chýšecký dvůr se čtyřmi lány a mlýnem. Výběr peněžních dávek pro klášter z Chýšky a Útěchovic prováděl jmenovaný rychtář, který z titulu své funkce pobíral z každého lánu v Útěchovicích po dvou kuřatech. Klášteru tu také patřilo 13 lánů lesa. Přímé využití těžby dřeva vrchností tu patrně nepřicházelo v úvahu pro nedostatek vhodných vodních spojů (směrem ku Praze) a dříví bylo

³⁵⁾ Srv. pozn. 32, kde je naznačeno toto svedení robot k faře. Kromě toho víme o občinách: V Ovčárech to bylo 3/4 lánu a dva lesíky, v Jestřábí Lhotě 1/2 lánu pastvin, v Chrástanech pak louka na ostrově, o výměře 38 jiter a v Břežanech lesík, jehož výměra není známa, též i neměřené louky a pastviny.

³⁶⁾ Srv. DRČ, str. 241: Et illum bladum utriusque grani debent dare et datum reponere in civitate Coloniensi ad discretum hospitem per iudicem vel procuratorem nostrum eis deputatum...

³⁷⁾ J. V. Šimák, ČD I. 5, str. 602.

³⁸⁾ Tamtéž, str. 667 n.

patrně odprodáváno občas přímo poddaným. Pro přehled pak uvádím dávky z lánu a majetkovou diferenciaci:

Ves	Počet lánů	Peněžní renta	Kuřata	Poznámka
Vel. Chýška	18 $\frac{1}{4}$	44 gr.	—	2 dvory + 8 lánů, 2 mlýny
Útěchovice	15	32 gr.	2	
Vyklantice	6 $\frac{1}{2}$	71 gr.	2	drží rychtář Jan
Bratřice	16	44 gr.	—	připojeno k chýšecké faře
Celkem		26 kop 59 $\frac{1}{2}$ gr. ³⁹⁾		

Ves	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{4}$	Poznámka
Vel. Chýška	1+	2	15+7+	7	5+2+	—	znaménkem + ozn. pustiny
Útěchovice	—	—	12	4	2	—	jeden $\frac{1}{4}$ lán pastýř, druhý lesník
Vyklantice	—	—	3	1	2	1	
Bratřice				neudáno			

Přibližně stejný obraz jako zboží na Pacovsku nám skýtá i jižněji položené Záchlumí. Přílišná vzdálenost od kláštera modifikovala příslušným způsobem i strukturu feudální renty, tj. v její nejnvhodněji transportovatelnou formu — peníze. Režijních zařízení tu měl klášter poměrně málo. Víme pozitivně o dvoru v Zátoni, o desetilánovém lese a dvou lukách u Slubic. K těmto lukám se snad také vázala i robotní povinnost sekát a svázat seno u poddaných v Horní Světlé.⁴⁰⁾ Naturální dávky se omezovaly na odevzdávání ova, a to zase jen ve velmi omezené míře, činili tak poddaní v Horní a Dolní Světlé a ve Svěrázu. Kromě peněžní renty, která odtud klášteru plynula, mělo toto panství pro Strahov ještě další význam, a to jako dodavatel dřeva, které bylo plaveno po Vltavě až do Prahy.⁴¹⁾

³⁹⁾ Do souhrnu neuvádím výnos z Bratřic, které náležely faře. Pokud jde o 7 kop 41 $\frac{1}{2}$ gr. z Vyklantic, uvádím je jako možný základ odhadu platu, který odevzdával rychtář klášteru.

⁴⁰⁾ Zátoňský dvůr nejspíše byl určitým centrem pro odevzdávání naturálních dávek, ne však asi výhradně, srv. DRC, str. 224, kde se mluví o svážení sena „et reponere debent in loco per iudicem designato“.

⁴¹⁾ DRC, str. 292: Item strues de Zachlum, quando veniunt, tenentur (sc. poddaní ve Střešovicích, dneš. Praha) extrahere de aqua cum familia monasterii.

Celkově můžeme charakterisovat toto zboží — se zřetelem k relativně nízké peněžní rentě lánových držitelů i podsedků — jako poměrně chudé ve srovnání s chýšeckým panstvím pak zase nesporně bohatší. Srovnávání s jinými, shora uvedenými komplexy, např. s páteckými panstvími, nám však tento kontrast zesílí. Urbář nám však ukazuje ještě další výrazný rys tohoto panství, totiž značně rozšířené pastvinářství. Takřka u všech vsí (z 18 u 13 z nich) se setkáváme v urbáři s obecním pastýřem, jehož povinností bylo starat se o stádo dobytka ze vsi. Tabulky dávek z lánů po jednotlivých vesnicích a schema majetkové diferenciacce nám o významu panství mohou povědět poněkud více než obšírný výklad:

Ves	Počet lánů	Peněžní renta	oves věrtele	mlýny	krčma	podsedkové
Svéráz*	2½	81 gr.	12	1 = 16 gr.	1+1 (30 gr.) 1 = 17 gr.	6 = 11 gr. 3f.
Suš	10	68 gr. 8f.	—	1 = 8 gr.	1 (30 gr.) 1 = 7 gr. 1 (20 gr.)	7 = 16 gr.
Bučí	3¼	82 gr. 8f.	—	—	—	1 = 8 gr.
Dětošín	1½	54 gr. 7f.	—	—	—	—
Břeží	2	cc 100 gr.	—	1 = 22 gr. 1 = 14 gr.	—	—
Velislavice	7	82 gr. 6f.	—	—	—	—
Podolí	2½	50 gr. 6f.	—	—	—	—
Hajmín	2¼	47 gr. 3f.	—	—	—	—
Vadkov**	1½	112 gr. 4f.	—	1 = 10 f.	—	—
Dol. Světlá	4	81 gr. 7f.	12	—	—	—
Lštín	2	82 gr. 8f.	—	—	—	2 = 22 gr.
Záhoří	5	70 gr. 8f.	—	—	—	—
Tisovka	4	82 gr. 8f.	—	—	—	—
Nahořany	8	70 gr. 8f.	—	—	—	—
Hor. Světlá*	5	56 gr. 6f.	12	—	—	—
Zátoň	1½	64 gr. 6f.	—	—	—	—
Skubice	3	79½ gr.	—	—	—	—
Slubice	3	58½ gr.	—	—	—	—
celkem		81 kop 30 gr.	1 fenik	1 kopa 25 gr. 3f.	1 kopa 20 gr.	57 gr. 3 fen.

(Poznámky: *druhá krčma ve Svérázu patří k obročí fary ib.; ** 1½ lánů ve Vadkově drží jedna osoba, plat je uveden z celku; * poddaní v Hor. Světlé mají za povinnost z každého lánů sekat a svázet seno, množství není udáno.)

Ves	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$	1	$1\frac{1}{2}$	pastýř	podsedek	
Svéráz	5	1	1	—	—	—	—	
Suš	11	11	1	1	—	—	7	
Bučí	5+1*	1+1*	—	—	—	1	1	*
Dětošín	2	2	—	—	—	—	—	zahrádka
Březí	1	2	1	—	—	1	—	
Velislavice	1	10	1	1	1	1	—	
Podolí	2	4	—	—	—	1	—	
Hajmín	1	3	1	—	—	1	—	
Vadkov	—	—	—	—	1	—	—	
Dol. Světlá	3	7	—	—	—	1	—	
Lštín	4	2	—	—	—	1	2	
Záhoří	4	8	—	—	—	1	—	
Tisovka	—	—	4	1	—	1	—	
Nahořany	2	5	4	2	—	2	—	
Hor. Světlá	3	7	1	—	—	1	—	
Zátoň	—	1	—	1	—	—	—	
Skubice	4	4	—	—	—	1	—	
Slubice	8	2	—	—	—	1	—	

Poslední skupinou vsí byly konečně vesnice, rozložené kolem hlavního města království — kolem Prahy, zejména směrem západním, severozápadním a konečně severním. Jižně od města měl Strahov pouze jednu lokalitu, totiž Štěchovice, kterou držel společně s klášteřem ostrovským. Třeba ovšem dodat, že vesnice netvořily souvislý pás, nýbrž byly rozptýleny ve všech udaných směrech, poměrně málokdy položeny vedle sebe. Výrazným rysem feudální renty tu bylo její takřka úplné podřízení klášternímu režijnímu hospodářství. Severně od Prahy, v Chabrech byl klášterní dvůr se dvěma poplužími, loukou, třemi rybníky a dvěma lesíky, v Tryskovicích rovněž dvůr se třemi poplužími a rybníkem, v Sedlci konečně dvůr se dvěma poplužími, vinicí a lesem. Severozápadně od Prahy, v Křovicích byl dvůr s poplužím a dvěma lukami, v Mneteši další dvůr se dvěma poplužími a vinicí, v Zeměchách konečně stodola a dvě louky. Západně od Prahy ležící soubor vsí nevykazuje zásadní odlišnosti od svrchu jmenovaných vesnic. Klášterní dvory byly původně ve Střešovicích (2 dvory a jedno popluží),⁴² v Úhonicích (dvůr a tři popluží), v Chýni (dvůr a neurčitá výměra polností), kde byla též stodola, štěpnice, čtené pastviny, les a dvě

⁴²⁾ Tamtéž, str. 291: Item ibidem... sunt due curie monasterii, olim Walesonis una et secunda Krychonis, et continent unam araturam agrorum, sed non magnam.

zahrádky, v nichž pěstována zelenina,⁴³⁾ v Horoměřicích (dvůr a tři popluží) — zde byly též 4 rybníky, dva lesíky, jedna zahrada a 2 louky, v Kněžívce (dvůr a 2 popluží) a dále jedna louka, dva lesíky, konečně pak v Nebušicích se vedle dvora se dvěma poplužími setkáváme s blíže neurčenou výměrou luk a lesa. Ve Štěchovicích, jižně od Prahy,⁴⁴⁾ měl klášter jeden dvůr s menším poplužím a třemi lukami. Krom toho tu byly také rozsáhlé lesy, porážené nesporně ve prospěch kláštera a dříví bylo pak plaveno po Vltavě ku Praze. Rentový význam Štěchovic byl nepochybně velmi malý, z usedlostí vycházely pouze 2 kopy 22 gr. a ze dvou mlýnů pak 4 kopy 24 gr. (celkem 6 kop 46 gr.). Sekání sena na dvorských lukách, které vyžadovalo na každém poddaném jeden den v roce (celkem 18 dní), sotva mohlo mít větší význam nežli úzce lokální. Nezbyvá potom nežli konstatovat velmi hypoteticky, že význam Štěchovic pro klášter spočíval v místních lesích.

Vraťme se však opět k výčtu dalších rezižních podniků v těsném okolí kláštera na Strahově. Nepochybně velký význam měly vinice na Petříně⁴⁵⁾ a na Brusce⁴⁶⁾ (zde také chmelnice), obklopující v půlkruhu celý klášter. Částečně byly vedeny v režii kláštera a pracovali tu poddaní ze Střešovic, částečně pak pronajímány různým osobám. V pražské Oboře měl klášter pivovar, který byl však vysazen emfyteuticky pod plat 4 kop ročně, jedné libry pepře a jednoho zajíce. Poblíže pivovaru byla ještě další emfyteutisovaná městiště (celkem 60), vysazená pod plat 3 gr. ročně z jednotky a jednoho dne práce na klášterní chmelnici. Držba většího počtu areí neznamenal však ve všech případech adekvátní zvyšování pracovních dnů na chmelnici, nýbrž naopak docházelo k častým relucím.⁴⁷⁾ Klášteru odtud vycházelo celkem 2 kopy 26 gr. ročně.

⁴³⁾ O zápisu vsi Chýně srv. co řečeno shora.

⁴⁴⁾ DRC, str. 287 n.

⁴⁵⁾ Tamtéž, str. 297: „Item in monte Petrzin est una curia unius arature, sed per vineas de novo plantatas et lapidum fracturas est in parte minorata.“ Kromě těchto vinic na pozemku klášterního dvora byly ještě další v bezprostředním okolí samotného kláštera v počtu celkem 7. Z těchto sedmi byla jedna prónajata (DRC, str. 301). Zdá se, že vinice zřízené na pozemcích klášterního dvora na Petříně byly pronajaty všechny.

⁴⁶⁾ DRC, str. 301. Celkem 4 vinice, z nichž jednu klášter pronajal.

⁴⁷⁾ Rozložení držby městišť podle urbáře je následující:

1 area — 14 držitelů	6 area — 1 držitel
2 area — 5 držitelů	7 area — 1 držitel
3 area — 3 držitelé	13 area — 1 držitel

Obrátme se nyní k tabulkovému přehledu povinností poddaných (z lánu, ev. z dědiny) a majetkové diferenciaci uvedených vesnic:

DĚDINY :

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Chýně	18½	90	2	32	2 dny*	ano	ano	2× roč.	—	—
Kněžívka	17	64	6	60	10 man.	—	ano	—	3× roč.	3 = 30 gr.
Nebušice	9½	64	—	—	—	—	—	—	—	—
Hor. Chabry	16½	83	4	40	20 man.	1 den	ano	2× roč.	—	4 = 60 gr.
Sedlec	6	60	6	40	20 man.	—	—	ano	—	4 (poz. 1)
Tryskovice										(poz. 2)
Křovice	15¾	48	6	50	ano	—	ano	—	—	—
Mneteš	19½	64	6	60	10 dní	—	ano	—	—	—
Zeměchy	10	60	6	50	—	—	ano	—	—	—
celkem		125 kop		44½	gr.					

(Vysvětlivky: č. 1 — počet dědin; č. 2 — peněžní renta z dědiny v gr.; č. 3 — kuřata; č. 4 — vejce; č. 5 — ženná robota-dny, mandele; č. 6 — trhání hrachu; č. 7 — kopení a odvoz sena; č. 8 — mytí a střihání ovcí; č. 9 — účást na honu; č. 10 — podsedkové a jejich platy.

Poznámky: 1 — každý ze 4 podsedků v Sedlci má ročně odpracovat 12 dní pro klášterní dvůr; 2 — v Tryskovicích jsou kromě dvora též 3 chýše mlaticů.)

LÁNY :

Ves	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
Úhonicé*	20½	70	4	40	—	20 str.	20 man.	2× roč.	5 dní	2× roč.	2 dny	½	—
Holonohy	½	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Čer. Újezd**	17½	64	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Horoměřice*	20¾	62	6	60	—	—	—	—	3 dny+7 gr.	—	ano	—	2× roč.
Kněževes	3	128	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nučice	18	60	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

(Vysvětlivky: č. 1 — počet lánů; č. 2 — peněžní renta z lánu v gr.; č. 3 — kuřata; č. 4 — vejce; č. 5 — blíže neurčené obilí ve stryších; č. 6 — odvoz obilí; č. 7 — výmlat obilí; č. 8 — účast na honu; č. 9 — ženná robota; č. 10 — orání; č. 11 — kopení sena; č. 12 — odvoz dříví, z každého lánu ½ vozu; č. 13 — mytí a střihání ovcí.

Poznámky: * č. 9, 10 povinnosti ženné a orné roboty poddaných v Úhonicích jsou prováděny za „plat“ vrchnosti, který tu je proveden formou živění poddaných, tj. robota za jídlo.

** údaje o poddanských povinnostech u červenoújezdských poddaných jsou vzaty z listiny z r. 1353.

* kromě uvedených povinností mají poddaní v Horoměřicích platit 7 gr. k ženné robotě, viz shora č. 9.

Povinnosti podsedků: v Úhonicích počet udán = 9 lidí, urbář obecně konstatuje, že kterýkoliv podsedeck, mající 4 strychy polí má robotovat klášteru každé úterý, tj. 52× ročně. V Horoměřicích bylo 8 podsedků, plat celkem 11½ gr., kopit seno, mýt ovce, trhat hrách.)

Ves	1/4	1/2	3/4	1	1 1/4	1 1/2	1 3/4	2	3	Pod- sedkové	Pozn.
Úhonic	2	8	1	10	—	2	—	1	—	9	LÁNY
Holonohy	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	(poz. 1)
Horoměřice	—	3	1	8	—	1	1	—	2	8	
Kněževes	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	(poz. 2)
Nučice	—	1	5	4	4	4	—	—	—	—	
Kněžívka	—	—	—	3	—	4	—	1	1	3	DĚDINY
Hor. Chabry	2	1	1	10	—	1	—	1	—	4	
Křovice	—	2	—	10	—	—	—	1	1*	—	*drží rychtář
Mneteš	3	1	2	11	—	3	—	—	1	—	
Zeměchy	1	—	—	4+1*	1	1	—	1	—	—	*drží rychtář

(Poznámky: 1 — Holonohy byly ve společném držení: většinu pozemků držela pražská universita, mlýn náležel pražské kapitule; strahovský klášter tu měl pouze dva osedlé, viz shora, srv. A. Sedláček, Místopisný slovník historický, str. 231.

2 — Kněževes byla vladickým zbožím včetně tvrzí, Strahov tu měl pouze tři lány, srv. A. Sedláček, uv. m., str. 420. Obě tyto skutečnosti ovlivňovaly také strukturu renty, která byla převedena na peněžní formu a nepatrné uznávací naturální dávky.)

Přehlédneme-li nyní poměr režijních zařízení kláštera v okolí Prahy s kvantitou předepsaných robotních povinností, které nesporně směřovaly k uvedeným dvorům, potom můžeme jen hypoteticky předpokládat, že robotní povinnosti nemohly plně krýt spotřebu pracovní síly klášterními dvory. Klonil bych se tu k názoru, že bylo ve značné míře využíváno sezonní nájemné síly, která se rekrutovala z pražské městské chudiny.

Aby náš obraz o hospodářské situaci klášterství byl úplný, je třeba uvést ještě další drobné důchody z usedlostí, ležících na území dnešní Velké Prahy:⁴⁸⁾

⁴⁸⁾ DRC, str. 288,—294.

Motol	— 3 dědiny — 4 držitelé	16 kuřat, 5 kop	28 gr.
Hlubočepy	— 26 str. polí — 2 držitelé		48 gr.
Košíře	— plat 1 hřivny jde k faráři v Úhonicích — 1 poddaný		12 gr.
Pohořelec	— 7 agriculturæ (= a 1¼ lánu) z každé 40 gr. chýše se 2 str. polí	4 kopy	40 gr.
Šárka	— agri (?): a) 24 gr., b) 20 gr. luka a lesy (režijní?)		44 gr.
celkem 16 kuřat 12 kop			32 gr.

Postavení Střešovic mezi ostatními klášterními majetky v okolí předhusitské Prahy bylo poněkud zvláštní. Přehlédneme-li povinnosti osmi zde usedlých poddaných, které jsou soustředěny na vykonávání celé řady ručních, potažních a pěších robot (dovážení potravin z pražských trhů, doručování listů, mytí a stříhání ovcí, vytahování plaveného dříví a jeho rozvoz do klášterních dvorů v okolí města),⁴⁹ můžeme charakterizovat Střešovice jako výraznou služebnou osadu.

Krom toho je nutno zmínit také starý tradiční plat soli z Mostu, kde klášter držel před městskou branou jeden mlýn. Podle emfyteutické smlouvy z r. 1323 odtud přijímalo opatství plat 12 strychů soli ročně i r. 1410 v neztenčené míře.⁵⁰)

Tím máme zhruba vyčísleny veškeré podstatné příjmy kláštera, které byly registrovány urbářem z r. 1410. Při statistickém zpracování tohoto typu pramene bylo ovšem nutno dopustit se částečné nepřesnosti tím, že nebylo možno brát zřetel na změny, k nimž v době vzniku urbáře došlo. Pramen jako celek byl zestatičtěn. Je ovšem třeba, abychom se pokusili — pokud je to vůbec možné — tuto státičnost překonat a pokusit se proniknout k dynamičnosti ekonomických jevů, k pravému procesu ekonomického vývoje kláštera zhruba od 50. let 14. stol. až do r. 1416. K dešifrování těchto změn nám může nesporně pomoci jednak rozbor inserovaných emfyteutických listin a jednak historické využití paleografické analýzy marginálních přípisů v A znění strahovského urbáře. Je třeba ovšem vyjít z logického předpokladu, že inserty emfyteutic-

⁴⁹) Tamtéž, str. 291.

⁵⁰) Tamtéž, str. 296 n.

kých smluv zachycují změny hospodářského charakteru celého klášterního panství věcně in extenso, tj. že u těch vsí, kde nemáme žádný insert, nedošlo v tomto hypoteticky vymezeném údobí k žádným pronikavým změnám co do kvantity i kvality feudální renty. Poznámky, přičiněné po r. 1410 (až do r. 1416) jsou pak naprosto nesporné.

Chtěl bych připomenout, že nás tu budou zajímat především ony emfyteutické listiny, které se vztahují k zákupu vsí jako celků, nikoliv jednotlivých drážebností a to přirozeně ve vztahu k zápisům dávek v urbáři z r. 1410:⁵¹⁾

1. Pátek n. Ohří:⁵²⁾

a) EL — 1374 (1 lán arha 10 1/2 kopy gr.) — vysazení vsi: A fol. 22^a—23^a: Item privilegium dicte villae Patek sequitur in hec verba:...

b) EL — 1377: A fol. 23^a—24^a: Privilegium super certa quartalia agrorum de quibus debent prata falcare...

Změny v A — 1410 nejsou žádné.

2. Radonice:

EL — 1374 (1 lán arha 10 1/2 kopy gr.), A fol. 26^a—27^b: Privilegium super emphitesi (!) dicte ville...

EL — 1374, A fol. 27^b: Item aliud privilegium super uno quartali hereditatis in Radonicz...

Změny v A — 1410 nejsou žádné.

3. Stradonice:

EL — 1374 (1 lán — arha 10 kop gr.), A fol. 29^a—29^b: Privilegium super emphiteosi dicte ville Stradonicz...

Změny v A — 1410 nejsou žádné.

4. Volenice:

EL — 1351, A fol. 30^b—31^a: Sequitur privilegium dicte villa Olenicz...

Peněž. dávka z 1 lánu roč. 96 gr.

Podle A fol. 30^a na sv. Havla 68 gr. na sv. Jiří 68 gr.; ročně tudíž 136 gr.⁵³⁾ Ib. in marg. rukou SB: Summa novem sexag.

⁵¹⁾ Přehled obsahu emfyteutických listin a srovnání s údaji v urbáři provedl už F. Graus, Dějiny II., str. 518 n. Vzhledem k tomu, že tu došlo k určitým nedopatřením, musel jsem provést srovnání znovu.

⁵²⁾ K tomu srv. též emfyteusi krčmy ib., DRC, str. 258 n. z r. 1392.

⁵³⁾ Není vyloučeno, že tu došlo k písařskému omylu: XLVIII zaměněno za LXVIII. Text v A je bez razur.

39 gr. Po rozpočítání této sumy vychází na 1 lán 96 gr. Je nesporné, že v textu došlo k písař. omylu, tudíž změna proti EL 1351 není žádná.

5. Vrbno n. L.:

EL — 1340, A fol. 31^a—32^a: Privilegium emphyteosis trium laneorum in Vrbna est tale...

Peněžní dávka z 1 lánu roč. 96 gr.

Podle A fol. 31^a po rozpočtu 100 gr. z lánu.

6. Hřivčice:

EL — 1356, A fol. 32^b—33^a: Item privilegium ville Hrzyweczicz sequitur et est tale...

z lánu 4 ženci ročně ke dvoru.

Podle A fol. 32^a — ženná robota reluována na 6 gr. ročně.

7. Peruc:

EL — 1390, A fol. 33^b—34^b: Privilegium reverse super Perucz continetur in hec verba...

Peněžní dávka z lánu roč. 64 gr.

A fol. 33^b: „...et de quolibet laneo pro festo s. Galli solvunt 64 gr. et totidem pro festo s. Georgii.“ Ročně tudíž by mělo být 128 gr. z lánu. Ib. margin. přípisek rukou SB: „Summa viginti sexagen. minus 16 gr.“ a přímo v textu urbáře rukou SA: „Et sic singulis annis in summa idem iudex solvere debet de predictis laneis 20 sexag. gr. prag. minus 16 gr. divisim...“

Po rozpočítání této sumy vychází na 1 lán zhruba 69 1/2 gr. ročně. Zvýšení peněž. renty je o 5 1/2 gr.

8. Ovčáry:

EL — 1371, A fol. 14^b—15^b: Privilegium ville Owczar... ib. fol. 14^b k r. 1410: „Item debent venatum transire ad mandatum domini abbatis, prout est pro monasterio reservatum.“ Jinak beze změn.⁵⁴⁾

9. Břežany:

EL — 1384: emphyteuse místní krčmy.

10. Jestřábí Lhota (Magna Lhota):

EL — 1373, A fol. 17^b—18^b: Item privilegium super emphyteosi predictae ville sequitur in hec verba...

A — 1410 fol. 17^a, ženná robota úplně reluována na peníze

⁵⁴⁾ Je možné soudit, že tato povinnost byla platná už v době emphyteuse. Potom by tu nedošlo ke zvýšení!

(2 ženci roč. — 2 gr.). Změny v A proti EL 1373 jinak nejsou žádné.

11. Chrástany:

EL — 1366, A fol. 19^b—20^a: Privilegium dicte ville Chrasscan...
A — 1410, fol. 19^a, totální reluce všech dávek (ženná robota, orání 2 × roč.). V důsledku toho zvýšení základu peněž. renty je 77 gr. (1366) na 84 gr. z lánu roč. Absolutní zvýšení pouze u naturál. dávky (vejce ze 40 ks na 42 ks ročně).

12. Vel. Bučina:

EL — 1357, A fol. 37^b—38^a: Privilegium testimoniale super censum in Buczyna... Konfirmace emfyteut. listiny pro Václava Alšova z Velvar na 2 1/2 lánu.

A — 1410, fol. 36^a: povinnosti stejné, pouze změna práva na „jus bohemicale.“ Emfyteutický nájem už neexistoval.

13. Červený Újezd:

Ves směněna s klášterem sv. Jiří na Hradě r. 1409 za polovici vsi Podmokly. A. fol. 10^b—11^b.

EL — 1353, A fol. 11^b—12^a — dávky stejné (z 1 lánu 64 gr.; 2 strychy žita, 4 kuřata).

Ve směňovací listině nejsou naturál. dávky uváděny vůbec. Urbaniál. zápis je neúplný!!

Z uvedeného přehledu emfyteutických listin je zatím patrné, že — s výjimkou omylu u č. 4 (Volenice) — došlo k nepatrným v podstatě zvýšením feudální renty v r. 1410 proti době starší pouze u č. 5 (Vrbno — o 4 gr.), 5. (Peruc — o 5 1/2 gr.), 8. (Ovčáry — pravděpodobně nutnost účasti na honu) a 11. (Chrástany — ze 40 vajec na 42 kusů). Rozhodně tedy nejde o zvětšení podstatné a to dovoluje zaujmout poměrně konkrétní stanovisko i k ostatním zápisům v urbáři z r. 1410 v tomtéž smyslu, alespoň pokud jde o ostatní emfyteutisované vsi, kde se nedovídáme nic bližšího o příslušné smlouvě mezi poddanými (či lokátorem) a vrchností. Komplikovanější může být nesporně situace u vsí na českém právu. Zde však nemáme možnost se opřít prakticky o nic. Bezpečně můžeme říci jen tolik, že v takových případech měla vrchnost možnost zvyšovat — ne ovšem bez obtíží — pouze jednu ze složek feudální renty, totiž kontribuci, čili speciální berni. Zůstává ovšem otevřená otázka, zdali toto — z hlediska obecné vrchnostenské ekonomiky,

bylo to hlavní. Domníváme se, že nikoliv. Tím se ovšem dostáváme k dalšímu neobyčejně zajímavému a pro hospodářskou politiku strahovského kláštera významnému momentu, totiž k otázce vzájemného vztahu berně a kontribuce na jedné straně a práva na němž byla příslušná ves vysazena na straně druhé.

Touto otázkou se velmi obšírně zabýval F. Graus ve zmíněné už práci.⁵⁵⁾ Zde bychom se pokusili o zjištění motivace této různosti právního postavení poddaných jednotlivých klášterních vesnic, resp. zjištění jaká zákonitost tu mohla působit. Základy obou právních typů nepokládám za nutné na tomto místě vysvětlovat, protože jde o věci notoricky známé.

Komplex vsí páteckého klášterního panství byl plně emfyteutizován, stejně tak i oddělená ves Staňkovice, prodaná zákupným právem už ve druhé polovici 13. stol. Žateckým. Výjimkou v této oblasti je ves Běsno, resp. čtyři poddaní z této vsi. Přímo v urbáři se mluví o chudobě polností i neúrodnosti⁵⁶⁾ a je nesporné, že i z těchto důvodů šlo Strahovu spíše o připoutání poddaných nežli o jejich uvolnění na základě emfyteuse. Ovčácké panství u Kolína vykazuje situaci stejnou zhruba jako pátecké zboží. Emfyteutizovány jsou všechny vesnice s výjimkou Břežan. Bližší vysvětlení tu zatím chybí. V rozpacích jsme pokud jde o chýšecké zboží na Pacovsku; vzhledem k tomu, že jde vesměs o vesnice vzniklé kolonisační, není vyloučeno, že i tyto lokality měly právo zákupné. Stejný problém skýtá i Záchlumí, které povstalo rovněž jako výsledek intenzivní kolonizační činnosti. Údaje urbáře, pokud jde o tuto oblast, jsou velmi skoupé. Víme výslovně pouze, že Záhoří, Zátoň a Březí se těšily tímto právem. Nebudeme však asi příliš daleko od pravdy, jestliže vztáhneme toto jus emphiteoticum i na ostatní vesnice, ležící v jižních Čechách.

Zdaleka jiná situace je na vesnicích, rozložených kolem Prahy. Na českém právu tu nalézáme pro klášter hospodářsky nejvýznamnější vesnice: Nučice, Křovice, Mneteš, Vražkov, Zeměchy, Velké Chabry, Štěchovice a Motol. Nesporně totéž právo — i když výslovně není uvedeno, nicméně z kontextu zápisů tak plyne — měly i vsi Horoměřice, Kněžívka, Nebušice, Sedlec a Tryskovice. Sporné

⁵⁵⁾ Dějiny II, str. 114 n.

⁵⁶⁾ DRC, str. 286 „... sed propter infertilitatem agrorum census estipsis minutus et depositus...“

jsou Úhonice, Holonohy a Chýně. O Vel. Bučině víme, že původně byl tu klášterní majetek emfyteutizován, nicméně zápis z r. 1410 už hovoří o českém právu. O Červeném Újezdě nelze říci zatím více, nežli že podle listiny z r. 1353⁵⁷⁾ seděli poddaní na zákupu. Situace v Želízech je zanedbatelná, protože tu měl Strahov pouze jednoho poddaného. Vyslovené emfyteutické právo je zmiňováno u Kněževse, která však — protože ji klášter nedržel jako celek — měla hospodářsky nepatrný význam. Pokud jde o ostatní poplatníky z obvodu dnešní Velké Prahy (Hlubočepy, Košíře, Šárka, Obora pražská, Pohořelec a Střešovice), nelze, s výjimkou Obory, kde byla emfyteuse, nic přesného říci. Pouze odhadem je možno v případě Střešovic hovořit o českém právu.

Závěrem je tudíž možno povědět, že dislokace dvojího práva v klášterních vesnicích, rozložených zejména kolem Prahy, kde mělo v daném případě převahu jus bohemiale, bylo důsledkem orientace na režijní formu hospodaření a podřízení poddaných tomuto typu klášterní ekonomiky. Znamenalo to pouze tolik, že klášter mohl mnohem volněji disponovat svými poddanými, usazenými na českém právu a mnohem snadněji je přimět k práci na svých dvorech nežli tam, kde byl spoután vzájemnou smlouvou zákupu právě za předpokladu existence středověkého velkoměsta, které mohlo poddané absorbovat a které bylo nesporně i jistým lákadlem pro opuštění gruntů.

Z této dislokace českého a zákupného práva také vyplývá částečně i objektivní hodnocení významu jednotlivých panství ve smyslu vnitroekonomickém, tj. z hlediska samého kláštera. Vzdálená panství — chýšské, Záchlumí i ovčárské panství nebyla ekonomickým základem hospodářství. Byla příliš vzdálená od středu a jak z předchozího rozboru také vyplývá, měl tu klášter především zájem o získání hotových peněz. Význam páteckého panství, měřený významově komplexem držav kolem Prahy, byl poněkud odlišný. Emfyteutické smlouvy tu petrifikovaly nezbytné gros robotních povinností držitelů lánů, povinností nutných pro zajištění chodu režijního hospodářství. Hlavní váha však spočívala nesporně na podsedcích, jichž tu bylo velmi mnoho a na něž se ovšem ustanovení smlouvy, resp. smluv nevztahovala. Centralizovanost tohoto kom-

⁵⁷⁾ Viz přehled emfyteut. smluv shora v textu.

plexu vsí dávala pak předpoklady k hladkému provozu dvorů, které nejspíše — a to je zatím pouze dohad — participovaly na obilním obchodu labském. Tedy nikoliv „nevýznamnost“ páteckého panství daná vzdáleností, nýbrž vnitřní relativní hospodářská vyváženost byla předpokladem převodu na zůkup. To také bylo nejspíše základním motivem.

Vraťme se však závěrem k počátku této kritické úvahy. Stav, který jsme nyní jen letmo naznačili, byl stavem na počátku 15. stol. už nepochybně ideálním nebo spíše imaginárním. Jestliže Záchlumí, chýšecké panství a ovčácké plnilo stále svou funkci zdroje hotových peněz ve dvou obvyklých ročních termínech, na podzim a na jaře, jsme svědky rozpadu režijního hospodaření kolem Prahy. Klášter se tu orientuje — pokud jde o Chýni, Horoměřice, Kněžívku, Mneteš, Zeměchy, Sedlec a Tryskovice především na získání hotových peněz a resignuje na režijní hospodaření onoho typu, který snad ještě v poslední čtvrti 14. stol. pokládal za produktivní. Je nesporné, že jeho hospodářská potence na pražských trzích klesá a to co zbývá — kolik toho vůbec do r. 1419, resp. 1420 vlastně zbylo, dnes neznáme — nemůže znamenat hospodářsky příliš mnoho.⁵⁸⁾ Tohoto procesu nezůstalo ušetřeno však ani pátecké panství pronájmem vsi Hřivčic, třebaže i nadále bylo z větší části kompaktní.

Mikrokosmos strahovského panství je příliš nepatrný, aby nám poskytl sdostatek podkladů pro nutné zobecnění, zatím však lze povědět jen tolik, že tento proces rozkladu, který jsme mohli zaznamenat na příkladu opatství montis Sion u Prahy není ojedinělý. Splnit tento zobecňující požadavek na analýze dalšího pramenného materiálu je nesporně naléhavým úkolem dalšího bádání, neméně významné je však zodpovězení otázky, která vyvstává nyní sama sebou: jaká byla v tomto ohledu situace na dalších panstvích kolem předhusitské Prahy a jaká byla reakce hlavního města království na tento zcela zákonitě probíhající ekonomický proces.

*

⁵⁸⁾ Studium obecných a specifických příčin tohoto rozkladu je úkol mnohem širší. Stanovisko k němu budu moci zaujmout na jiném místě.

P ř í l o h a

Přehled právního postavení vesnic ve vztahu k určení berně a kontribuce

(Vysvětlivky: JE = emfyteutické právo; JB = české právo; ad man. = ad mandatum (ad voluntatem) domini abbatis; con. = kontribuce.)

Ves	právo	z lánu berně a kontribuce	poznámka		
1. Suš	?	ad man.			
2. Bučí	?	/	o berni a kontribuci není v urbariál. zápisech ani zmínka.		
3. Tisovka	?				
4. Nahořany	?				
5. H. Světlá	?				
6. Dětošín	?				
7. Svěráz	?				
8. Březí	JE				
9. Záhoří	JE				
10. Zátoň	JE				
11. Velislavice	?				
12. Podolí	?	/	o berni a kontribuci není v urbariál. zápisech ani zmínka.		
13. Hajmín	?				
14. Lštín	?				
15. Slubice	?				
16. Skubice	?				
17. D. Světlá	?				
18. Vadkov	?				
19. V. Chýška	?				
20. Útěchovice	?				
21. Vyklantice	?				
22. Bratřice	?	/	krčma — JE berni platí (nepřímé svědectví) berně za ves 8 kop gr.; con. ∅		
23. Úhonice	?				
24. Holonohy	?				
25. Č. Újezd	JE				
26. Chýně	?				
27. Horoměřice	?			ad man.	
28. Kněžívka	?			ad man.	
29. Kněževes	JE			33 gr.	con. platí klášter sám
30. Nebušice	?			ad man.	
31. Ověčary	JE			33+6 gr. con.	krčma — JE
32. Sendražice	—		pronajato, údaje nejsou.		
33. Břežany	JB	33+con. ad man.	krčma — JE		
34. J. Lhota	JE	33+10 gr. con.			
35. Lhota	JE	33?+con. ad man.			
36. Chrástany	JE	33 gr.	con. včleněna do peněž. renty.		
37. Nučice	JB	33 gr+con. ad man.	(graciosior, quia pauperes)		

38. Pátek n. O.	JE	33+20 gr. con.	
39. Radonice	JE	33+20 gr. con.	
40. Stradonice	JE	33+20 gr. con.	
41. Volenice	JE(?)	ad man.	(jus oppidi Lunensis)
42. Vrbno	JE	ad man.	
43. Hřivčice	JE	33 gr	con. ∅ (výslovně neplatí)
44. Peruc	JE	?	
45. Křovice	JB	ad man.	
46. Mneteš	JB	ad man.	
47. Vražkov	JB	33 gr. (?)	con. nezmiňována
48. Želízy	JE(?)	33 gr. (?)	con. nezmiňována
49. V. Bučina	JE	?	
50. Zeměchy	JB	ad man.	
51. Staňkovice	JE	?	
52. Běsno	JB	33 gr.	con. nezmiňována
53. V. Chabry	JB	ad man.	
54. Šedlec	?	33 gr.+con. ad man.	
55. Štěchovice	JB	ad man.	
56. Motol	JB	ad man.	

Lokality Tryskovice, Šárka, Obora, Košíře, Střešovice, Hlupočepy a Pohořelec neuvádím z důvodů, které jsou vyloženy v textu.

*

DVA PŘÍSPĚVKY K DIPLOMATICE PRAŽSKÝCH MĚST ZA HUSITSTVÍ*)

Ivan Hlaváček

Z diplomatického materiálu vzniknuvšího z úřední činnosti českých měst ve středověku se věnovala a věnuje dosud značná pozornost prakticky jen studiu městských knih.^{a)} Ostatní druhy písemností a dějiny kanceláří samotných zůstávají stále jen na samém okraji zájmu, ^{b)} ačkoliv v řadě případů byl příslušný základní ma-

*) Tyto dvě kapitoly jsou upraveným a doplněným zněním dvou statí mé diplomové práce, podané pod titulem Příspěvky k poznání úlohy, správy a kanceláře pražských měst za husitství na katedře československých dějin a archivního studia filosofické fakulty UK v r. 1954.

a) Jde především o dílo V. Vojtíška a jeho žáků, které je v jistém smyslu zahrveno přehledem všech českých a moravských městských knih do r. 1526, zpracovaným v oddělení archivního studia katedry vydávající tento časopis.

b) Je samozřejmé, že dějiny kanceláří jsou studovány i v pracích o městských knihách, pochopitelně však toliko z jednoho aspektu. Výjimku tu tvoří období počátků kanceláří českých měst, spadající do okruhu zájmu brněnského pracoviště pomocných věd historických, neboť jim v širším rámci byla věnována pozornost J. Šebánka, Česká listina doby přemyslovské III. Listina měst a jejich obyvatel v SAP VI. 2, 1956, str. 99–146, jež ovšem zpracovává jenom období skutečně zárodečného vývoje. Viz k tomu i Z. Šimeček, Několik poznámek ke zpracování starší české diplomatiky, především městské v ČSCH V. 1957, str. 301–307. Mimo to je zde nutno uvést rozličné práce Z. Šimečka o městské listině českobudějovické a o listinách některých blízkých měst, z nichž však byla vydána tiskem zatím jen malá část: Neuausfertigungen mittelalterlicher Urkunden aus Budweis v MIOG LXVI. 1958, str. 102–108, v rozšířeném znění pod názvem Renty a rentovní listiny v Českých Budějovicích v Právně-historických studiích V. 1959, str. 49–75 a Rentovní listiny ve středověkých Vodňanech v JSH XXIX. 1960, str. 1–7 a práci I. Kršky, Brněnská městská listina z první poloviny 14. století v Brněnském archivním věstníku 1958, č. 3, str. 40–56. Tato dosud malá zpracovanost tohoto druhu našich pramenů ostře kontrastuje s tím, jaká pozornost je věnována listinné diplomatice a kancelářským dějinám měst v našem sousedství. Z několika posledních let lze upozornit alespoň na práce H. Piskorské (o Toruni), H. Schieckela (o Lipsku), H. Patzeho (o Altenburku) a H. K. Rexrotha (o Kostnici).

teriál shromážděn i vydán.^{c)} Lepší než uvažovat nad tím, proč k takovému stavu došlo, bude položit si konkrétně nějakou otázku z této problematiky a pokusit se aspoň o její provisorní řešení. A tu je pochopitelné, že klíčový význam má poznání toho stavu v pražských městech a především ovšem v době, kdy se tato města dostala aspoň na čas i po politické stránce do čela českého státu — totiž v době husitské. Z poměrně velkého a prakticky nezpracovaného okruhu otázek (a to i pokud jde o městské knihy samotné) vybírám dvě: první o skladbě a funkci některých písemností vzetých z kanceláře Starého — případně i Nového města pražského a druhou o smyslu a hodnotě jedné formulářové sbírky, vzniklé v staroměstské kanceláři za husitství.

I. Veřejné písemnosti pražských měst

Husitství již svými počátky měnilo radikálně strukturu městské správy ve všech třech pražských městech. Ve správních orgánech docházelo k základním převratům, a jen jediná instituce z těch významnějších prošla těmito bouřlivými dobami bez větších kolísí a byla to právě kancelář. Pražská města — a platí to především o Starém městě — měla rozvinuté kanceláře již od 14. století. Pod vedoucím úředníkem — protonotářem — působili v nich četní úředníci nižší, často se značnou právníkou či jinou kvalifikací, mající na starosti běžnou agendu knihovou i listinnou. A v takové situaci přišla doba husitských převratů. Prameny jež jsou k dispozici ukazují, že všechny ty změny se v kanceláři neodrazily nějakým přerušením či ochabnutím činnosti; ba je nutno předpokládat, že tomu bylo právě naopak. Kanceláře (a platí to především opět o staroměstské) si udržely kontinuitu a tak lze říci, že nedošlo ke změně forem a organizace práce, jako spíše k rozšíření druhů písemností a zvětšení agendy vůbec. Byla to na jedné straně větší emise listin a listů, jejichž počet vždy odpovídal okamžitému postavení praž-

c) Mám tu na mysli nejrůznější listináře. Třeba ovšem říci, že s výjimkou Plzně a Českých Budějovic (jejichž listinář sahá ale jen do r. 1391) jde vesměs o města druhořadá. Na Moravě je situace horší v tom, že svůj diplomatář — s výjimkou několika slezských měst — nemá prakticky žádné město, lepší pak v jiném směru, že totiž až do r. 1411 je skoro všechno materiál vydán v Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae.

ských měst, jejich poměru k jejich spojencům i ostatním silám v zemi a politické situaci vůbec, jednak zvýšené využívání městských knih, neboť je známo, že v krátké době v nich byly zakotveny např. změny spojené s převodem majetku uběhlých měšťanů, i to, že v některých směrech jich bylo užíváno jako náhrady za desky zemské, které byly odvezeny Zikmundem Lucemburským ze země a proto „nešly“.

Jedinou snad změnou v organisaci kanceláří byla na počátku husitství změna personální, kdy osoby, stojící dotud v čele, byly vyměněny. Tím se dotýkáme už další otázky, totiž problému sledování činnosti osob v kanceláři působících. Nemůžeme se touto otázkou detailněji zabývat,¹⁾ jen je třeba říci, že dosavadní pokusy jsou naprosto nepřesvědčující.²⁾ Během husitství samého pak došlo k několika důležitým vnitřním změnám v organisaci kanceláří, jež bezprostředně souvisejí se spojováním a opětným rozdělováním se Starého i Nového města pražského (Malou Stranu možno nechat bez povšimnutí, neboť její význam za husitství byl minimální). V důsledku těchto spojení obou měst v období od 10. června 1421 do poloviny ledna 1424³⁾ a potom asi ještě krátce v r. 1427⁴⁾ vzniká i jednotná kancelář s jedním představeným, těžko však říci s jak provedenou unifikací agendy. Nejpravděpodobnější je, že vnitřní agenda zůstala nedotčena na obou radnicích a sjednocena byla jen agenda dotýkající se styku s vnějším světem.

Tak jako se v politických dějinách projevovala více aktivní úloha Nového města (třeba si uvědomit, že tu jde o zjednodušující generalisaci), bylo tomu v kancelářských poměrech zcela zřetelně právě

¹⁾ Věnuji jí více pozornosti v již uvedené diplomové práci.

²⁾ První takový seznam vyšel v Tomkové Dějepis města Prahy V., 2. vyd. Praha 1905, který je ale velmi torsovitý, neboť ani zdaleka nepostihuje všechny osoby v kanceláři působící — nevyužívá ani všech pramenů, které Tomek vydal! — tím méně pak zachycuje časový rozsah jejich činnosti.

³⁾ Oddělení obou kanceláří bylo provedeno mezi 22. lednem a 1. únorem 1424, jak ukazují tituly Jana z Pořešína z uvedených dnů. Zatím co v prvním termínu se nazývá ještě „civitatum nostrarum prothonotarius“, v druhém vystupuje již jen jako „prothonotarius Maioris civitatis“ (viz J. Teige, Základy starého místopisu pražského I., Praha 1910, str. 234 č. 20 a 21).

⁴⁾ Doklady o spojení kanceláří nejsou zatím známy, lze tak usuzovat jen z analogií, totiž ze spojení obou měst, jež ale bylo krátké a již od samého počátku velice labilní. Z dokladů o tomto spojení lze alespoň uvést Fr. Palackého, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I., Prag 1870, č. 451 a 491.

opačně. Pro důvody, jež k tomu vedly, není třeba chodit příliš daleko. Staroměstská kancelář zcela nepochybně měla větší tradici a také kapacitu, při čemž svou úlohu hrála i universita, rozložená ve zdech Starého města, neboť z jejich mistrů se nepochybně rekrutovala řada osob podílejících se na koncepci významnějších politických písemností.

Přehlédneme-li listinný a listový materiál, je už na první pohled patrné, že se tu setkáváme s řadou zvláštností a specifických, o nichž nutno již úvodem předeslat několik poznámek. Už výše bylo naznačeno, že došlo k rozšíření druhů písemností v kancelářích, především staroměstské, o kterou půjde v dalším výkladu především. Tomu je nutno rozumět v tom smyslu, že staroměstská kancelář se stala tu více, tu méně, ústředním zařízením husitských Čech pro záležitosti spojené s písemnou agendou vnitro- i zahraničně-politickou.⁵⁾ Všechny ostatní kanceláře, které by byly schopny tuto funkci převzít, za husitství prakticky zanikly. Týká se to nejen kanceláře královské, ale i jiných kanceláří ústředních zemských či dvorských úřadů. Ekvivalentní náhrada za ně během husitství nikdy nevznikla, neboť ústřední moc, kterou — ovšem jen krátkou dobu — představovala stínová vláda Korybutova, nevytvořila prakticky žádné administrativní orgány.⁶⁾ Z teoretických eventualit padá v úvahu ještě kancelář rožmberská, uvědomíme-li si ale kolísavé stanovisko Oldřichovo již na samém začátku, je jasné, že ani jeho kancelář se v tomto směru nemohla uplatnit.⁷⁾

K výše podané charakteristice kanceláře pražské se nedochází pouze logickou úvahou, ale též cestou diplomatickou. Stačí uvést alespoň dva doklady za řadu obdobných. Z doby na počátku husitství to jsou výrazně např. písemnosti související s prvním časlav-

⁵⁾ K tomuto závěru dospívá též F. Seibt, *Communitas primogenita. Zur Prager Hegemonialpolitik in der hussitischen Revolution. Historisches Jahrbuch* 81, 1962, hlavně str. 89. S jeho hodnocením časlavského sněmu však není možno souhlasit, neboť pracuje s neúplným materiálem a stejně je tomu i pokud jde o posuzování písemností jím vydaných. Viz I. Hlaváček, *Husitské sněmy. Sborník historický IV.* 1956, str. 78nn.

⁶⁾ I když není ovšem pochyb, že Korybut měl svou kancelář. Ačkoliv pro téměř naprostý nedostatek materiálu nemůžeme zatím o ní říci nic určitějšího, lze se oprávněně domnívat, že ji tvořil jenom nepatrný počet osob, působících často — a možná převážně — v jiných úlohách.

⁷⁾ Tím snad nemá být řečeno že se vůbec nemohla uplatnit (viz např. *Husitské sněmy* str. 79, pozn. 29), v žádném případě však, nešlo o nic soustavnějšího.

ským sněmem, které vznikly do značné míry v pražské kanceláři,⁸⁾ dále pak třeba glejty, jež byly v r. 1432 vydávány rakouskému vévodovi Albrechtovi a Slezanům Staroměstskými, Novoměstskými, Malostranskými i celými husitskými Čechami a které mají vlastně jediný diktát.⁹⁾ Tyto doklady jsem volil úmyslně z dvou různých fází vývoje husitských dějin, aby bylo zřejmo, jak postavení kanceláře pražské (staroměstské), přes velké změny a převraty politické, zůstalo prakticky nezměněno.

V dalším budeme sledovat některé formy především těchto nových druhů písemností, protože tak bude lépe možno nahlédnout do zákulisí jejich vzniku i významu jejich formulací. Je to konečně nutné i proto, že se v poslední době objevily práce, které výkladem těchto formálních znaků došly v některých případech — pro neúplnou znalost materiálu a přílišnou generalisaci — k některým chybným závěrům.¹⁰⁾

Je ale třeba ještě upozornit na specifikum studia těchto písemností. Je dáno řadou okolností, které jinak jsou mimořádným zjevem, nebo nepřicházejí vůbec, zatím co zde jsou běžné. Jde totiž o způsob dochování materiálu, jenž je skoro napořád jen opisového charakteru, při čemž se často setkáváme i s texty dochovanými jen v překladech. Tato skutečnost si pochopitelně vynucuje svůj samostatný přístup k celé problematice.¹¹⁾

Nejdělejší formou je intitulace¹²⁾ společných písemností pražských měst, pánů a jiných spojenců, neboť se z ní ukazuje, jaké bylo vlastní mocenské postavení jednotlivých skupin navzájem, ale i výše jejich zájmů na příslušných ustanoveních. Ovšem tento moment nebyl jediný, jak by se mohlo zdát např. ze Seibtových poznámek —

⁸⁾ Husitské sněmy str. 79nn. Novější Seibtovy poznámky v jeho *Communitas primogenita* str. 89 jsou často chybné.

⁹⁾ Viz Husitské sněmy str. 95. Protože tyto písemnosti mají u různých vydavatelů odlišný způsob datování, je zřejmé, že staroměstská kancelář dala ostatním formálním vydavatelům, především Novému a Menšímu městu pražskému k dispozici jen koncept glejtu.

¹⁰⁾ Tak G. F. Heymann *The National Assembly of Čáslav in Mediaevalia et Humanistica VIII*, 1954, str. 32–55 a již citovaná stat Seibtova.

¹¹⁾ Na tento specifický rys jsem již upozornil v Husitských sněmech str. 74n. Viz i J. Spěváček, *Nález významného dokumentu z počátků husitského revolučního hnutí v ČSČH VIII*, 1960, str. 733n.

¹²⁾ Možno jen upozornit, že ve stejné době byla intitulace písemností velkým problémem i např. na koncilu basilejském (viz J. Dephoff, *Zum Urkunden- und Kanzleiwesen des Konzils von Basel, Hildesheim 1930*, str. 15–19).

neboť vedle toho bylo neméně závažné, jakému účelu měla ta která konkrétní listina sloužit.

Byla-li listina psána česky (a tím i převážně určena jen „pro domo sua“), nebylo překážek, které by zabraňovaly tomu, aby města pražská zaujala v řadě jejich vydavatelů v intitulaci takové postavení, jaké jim podle jejich významu příslušelo.¹³⁾ V listinách vypravených do ciziny jménem husitských Čech (které také byly většinou stylisovány z toho důvodu latinsky) jeví se intitulace jako nástroj, jehož je použito s velkou obratností i znalostí mezinárodněpolitické situace. To se týká především takových listin a listů, které prohlašují zásady cizině nepřátelské, nebo alespoň nepřijemné. Možno říci, že byla snaha formulovat pořadí vydavatelů tak, aby se alespoň trochu zastřela rozdílnost třídního postavení mluvčích revoluce a těch odpůrců, kterým ty písemnosti byly určeny. Tam pak, kde šlo o písemnosti, jež svým obsahem nevzbuzovaly odpor, nebylo potřebí postavení mluvčích tolik ukrývat a intitulace mohla nabýt opět obyčejné podoby, či spíše se jí přiblížit. Ještě zřetelněji vystupuje celá otázka u manifestů.¹⁴⁾

Nyní několik příkladů pro ilustraci. Tak např. pokud jde o písemnosti čáslavského sněmu, setkáváme se s užitím několika variant. Již samo sněmovní snesení je dochováno ve dvou podobách, jedné panské, kde je v intitulaci uveden v čele Oldřich z Rožmberka, v dispozici jsou ale na prvních místech jmenováni mezi dvaceti zemskými vládci zástupci Prahy,¹⁵⁾ druhé pražské, kde je poměr právě opačný.¹⁶⁾ Ve výstražném listu čáslavského sněmu do Lužice jsou města pražská v intitulaci uvedena až téměř na konci, jenom před zástupci Kutné Hory a Žižkou, který je jmenován mezi nimi.¹⁷⁾

¹³⁾ Sněm svatohavelský je v tom sice velkým vybočením, přesto však obecné závery podstatněji nenarušuje. Viz i Husitské sněmy str. 86. Dvě znění intitulace částečného snesení jsou nepochybně dána snahou pražských měst aspoň po formální stránce učinit zádot starým zvyklostem.

¹⁴⁾ Této otázky bych se chtěl dotknout v samostatné rozpravě později.

¹⁵⁾ Je zachováno u Vavřince z Březové ve FRB V. str. 486–8. Heymann ani Seibt je neberou v úvahu.

¹⁶⁾ Vydáno v AČ III. str. 226–30. Viz k tomu Husitské sněmy str. 79. Seibt str. 88n. neznaje druhé znění pořadí jednotlivých vládců přeceňuje a na základě toho dochází k závěru, že v tom lze už spatřovat úpadek moci pražských měst.

¹⁷⁾ R. Jecht, Codex diplomaticus Lusatiae Superioris II. 1, Görlitz 1896–9, str. 48. Podobný sled je pak v intitulaci snesení sněmu svatohavelského (AČ III. str. 240).

Tuto skutečnost lze vysvětlit tím způsobem, že v sestavení jednotlivých spoluvydavatelů byla takticky hlavní váha — alespoň po formální stránce — přenesena na osoby, zaujímající ve feudálním světě význačné místo, tj. na Konráda z Vechty jako arcibiskupa a jiné čelné šlechtice, jejichž jména mohla u ciziny, byť to byla i města, mít lepší zvuk a naléztí spíše ohlas. Podobně je tomu v listě téhož sněmu Slezanům, kde však intitulace přešla (ovšem jen v omezené míře) do datovací formule,¹⁸⁾ nebo v listu, kde se království české zřiká Zikmunda jako krále.¹⁹⁾ A tak bychom mohli postupovat u všech listin a všude bychom mohli ukázat — pokud by se forma intitulace odlišovala od toho, co bylo již uvedeno — na nějaký důvod, který ho zapříčinil. Zde bych chtěl ještě upozornit na poselství Čechů do Polska v r. 1424 v záležitosti polské kandidatury na český trůn, kdy Pražané vystupují v čele intitulace.²⁰⁾ To se jistě stalo proto, že šlo převážně o jejich podnik, který oni sami propagovali již řadu let a protože nikdo z panstva se k němu nechtěl připojit.²¹⁾

Po hiátu konce let dvacátých se nám písemnosti země zase častěji objevují v letech třicátých a podle intulací je možno opět mnoho usoudit.²²⁾ V projevech země při jednáních s basilejským koncilem se Staré město opět dopracovalo vedoucího postavení a nemusilo se proto ani ve styku s církví ani s kýmkoliv jiným z ciziny skrývat na posledních místech, nýbrž mohlo být směle na prvním místě v intitulaci,²³⁾ i když to nebylo samozřejmě podmínkou.²⁴⁾

¹⁸⁾ Palacký, UB I. č. 113, str. 117: „Datum in plena congregacione baronum terre Bohemie et Moravie et dominorum inclyte civitatis Pragensis, militum, clientum, civitatum et communitatum.“

¹⁹⁾ Viz FRB V. str. 489–91.

²⁰⁾ A. Prochaska, Codex Witoldi, Mon. Poloniae historica VI., Cracoviae 1882, č. MCXLIX str. 641.

²¹⁾ Viz např. Caro, Liber cancellariae Stan. Ciolek II. v Archiv für österreichische Geschichte LII. 1875, str. 96–9 č. 52; k tomu srov. J. Goll v MIOG XV. 1894, str. 464–5.

²²⁾ U řady písemností je třeba být opatrný, což se týká především některých textů u Theobalda v jeho knize Der Hussitenkrieg, Breslau 1750 (např. str. 376–81 a 397), protože tam jde patrně o velmi volně přeložené nebo i parafrázované převody, byť na podkladě pravých předloh (viz i pochybnosti F. M. Bartoše, Manifesty nuncia Cesariniho husitům z roku 1432 v Novákové sborníku, Praha 1932, str. 183).

²³⁾ Tak např. 27. února 1432 ze sněmu svatodorotského „Nos magister civium, consules et scabini civitatis Pragensis necnon communitatum...“ (Joh. de Ragusio v Monumenta conciliorum generalium saec. XV I., Wien 1857, str. 191 č. 92 v eschatokolu). Působilo tu nepochybně i to, že šlo o činnost vyhovující odpůrcům husitství, především církví.

Jinak ale v glejtech na červnový sněm z r. 1433, jež byly již vzpomenuy, kde Pražané přicházejí zhruba uprostřed řady. Přitom je ale podstatné, že Praha je prvním a jediným konkrétním jménem, jež zde přichází a již tím má mimořádné postavení.²⁵⁾

To, že jsem začal přehledem a rozbořem intitulací ukazuje, že v písemnostech, jimiž se zabýváme invokace prakticky nepřichází. Je to konečně pochopitelné z důvodů bezprostředních, ale i z jejího celkového ústupu v této době.²⁶⁾ Tím více proto překvapí bohatá a velmi rozvinutá verbální invokace zápisu sněmu svatomartinského z r. 1433, která patří k nejděším invokacím vůbec.²⁷⁾ Její vznik byl dán nepochybně osobou diktátora listiny, jímž nejspíše mohl být některý duchovní. Tato invokace stojí v listinách tohoto okruhu a období zcela osamoceně.²⁸⁾

Stejně tak prakticky nepřichází devoční formule, jež je připojována jen k titulu a jménu pražského arcibiskupa Konráda z Vechty, jež přichází na některých zemských písemnostech a u něhož je toto spojení docela přirozené.²⁹⁾

Nyní k dalším formulím, kde lze již postupovat stručněji. Nejdříve zpravidla následuje adresa (inskripce), jež je velmi prostá a stručnými slovy vyjadřuje, komu je určena. Přitom však zpravidla šetří všech formalit a zvláště v korespondenci se Zikmundem uvádí jeho tituly bez větších změn. Vcelku na této formulí nenacházíme nic, co by stálo za zvláštní zaznamenání, anebo co by vybočovalo z tehdy běžných typů. Jen titulace poslů basilejského koncilu mají trochu

²⁴⁾ Joh. de Ragusio l. c. str. 262 č. 153, když inseruje listinu ze sněmu kutnohorského z r. 1432.

²⁵⁾ Intitulace zní: „Nos capitanei exercituum, barones, nobiles, Praga civitas, milites, clientes, civitates ac communitates regni“ (Grünhagen, *Scriptores rerum Silesiacarum* VI., Breslau 1871, str. 131–2 č. 189 a Joh. de Ragusio l. c. str. 704–5, č. 240).

²⁶⁾ Např. v panovníckých listinách zmizela již úplně. Souviselo to i s ústupem latiny jako převažujícího jazyka listin.

²⁷⁾ Zní „Ve jméno pána našeho Jezu Krista, jež jest pokoj náš a jemuž všeliké koleno klání se nebeských, zemských i pekelských buď šťastně Amen“ (v *AC* III, str. 412).

²⁸⁾ Vedle invokací, jež přicházejí na sneseních synodálních (např. synody z července 1421 ed. v *UB* I. č. 125, str. 128), možno invokaci pozorovat jen na snesení sněmu svatohavelského z r. 1423, kde je ve znění „Ve jméno božie Amen“ (*AC* III, str. 240) a to nepochybně z toho důvodu, že v čele intitulace je uveden arcibiskup.

²⁹⁾ Viz i předchozí poznámku. Někjaké úvahy o možnosti existence kanceláře arcibiskupovy v této době by byly nepochybně dosti nereálné.

širší rozsah, ten je však oprávněně výjimečností tohoto shromáždění.

Někdy ovšem tato inskripce, pokud písemnost nemá vlastního konkrétního adresáta, tedy u sněmovních snesení a u manifestů především, bývá nahražována promulgací, která v takových případech předchází arenze.³⁰⁾ O salutaci není potřeby je zmiňovat, protože se nejen v důsledku všeobecného zjednodušování forem, ale též pod vlivem obsahu těchto písemností vůbec nevyskytuje.³¹⁾

Arenga jako první formule textu přichází v obšírnějších písemnostech poměrně dosti často; její význam pro pochopení psychologie doby a husitství samotného je dosti značný; rozhodně značně převyšuje arengy v běžných písemnostech jiných dob a jiných vydavatelů, i když i tam detailní kritika přinese leckterý nový poznatek (vedle zjišťování stylistických shod).³²⁾ Lze konstatovat, že naučené formule, společné všem, kteří se v rétorice vzdělávali, zde pojednou mizí a objevují se nové formulace, jejichž základem je konkrétní skutečnost, i když často podávaná osobitým způsobem.³³⁾ Také pro poznání názorů jednotlivých skupin vydavatelů i pro poznání určité nálady je arenga pramenem prvního řádu, neboť nám dává možnost nahlédnout, i když třeba nedokonale, do myšlenkového světa tehdejších lidí z jiného aspektu než ostatní prameny. Na druhé straně je třeba být si vědom toho, jak už kdysi správně podotkl J. Goll,³⁴⁾ že v pražské kanceláři byl za husitství často užíván „nabubřelý a hledaný sloh,“ což ovšem byl často jen důsledek snahy po dramatickém ztvárnění látky. Ale i v takových případech při jistém odstupu nejsou ani tyto doklady bez významu.³⁵⁾ V četných listi-

³⁰⁾ Tak např. u zápisu sněmu svatohavelského z r. 1423 (AČ III. str. 240–241).

³¹⁾ Obdobný vývoj je patrný i ve formulích listin jiných měst zahraničních.

³²⁾ Viz obecně H. Fichtenau, Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln. MIOG Ergbd. XVIII, Graz-Köln 1957 a A. Kurcz, Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhundert v MIOG LXX. 1961, str. 323–354.

³³⁾ Nejčastějším námětem je zdůrazňování snahy po očistění pověsti českého království a po utišení bouří a zamezení nepravostí (tak např. v častěji zmíněném snesení sněmu svatohavelského z r. 1423, na opovědném listu do Lužice u Jechta, Cod. dipl. Lusatie Superiori II. 1 str. 50, v úmluvách sněmu zdického v AČ III. str. 248 aj.).

³⁴⁾ Čechy a Prusy ve středověku, Praha 1897, str. 163 pozn. 56.

³⁵⁾ Goll má na mysli list Pražanů Vitoldovi z roku 1421, možno to však lehko doplnit dalšími doklady, např. radním výrokem Staroměstských z 30. dubna 1428 (vyd. J. Teige v AČ XXVIII. str. 76a). Třeba k tomu podotknout, že jde o písemnost obsahově zcela tuctovou.

nách arenga přímo splývá s narací a to hlavně tehdy, když se přistupuje už k výkladu o konkrétních událostech. Zde pak arenga ztrácí onu psychologickou důležitost, stává se zato ale pramenem přímým a je tak proto vítaným doplněním našich vědomostí po jiných stránkách.

Po arenze obvykle následuje promulgace (notifikace), která se však zpravidla vyskytuje u těch písemností, jež nemají žádného přímého adresáta. Je-li uváděna adresa, promulgace zpravidla mizí, ač někdy lze jen velmi těžko určit, o kterou z těchto dvou forem jde a zda nejsou obě spojeny v jedno, ač to zvykem zpravidla nebývá.³⁶⁾

Narace bývá velmi prostá a nepochybně nepochybíme, budeme-li konstatovat, že ve valné většině případů ji od vlastní dispozice oddělovat nelze.³⁷⁾

Dispozice — vlastní jádro všech dokumentů — bývá často velice rozsáhlá, především v zápisech sněmovních. Je proto také pochopitelné, že — s výjimkou glejtů — obsahově nejrozmanitější a nejčlenitější, nemluvě ani o tom, že je i historicky nejvýznamnější.

Častý doprovod tvoří i sankce s kominací, jež mívá nezřídka velice konkrétní formy.³⁸⁾ Zato benedikce, pochopitelně, nikde nepřichází.

O způsobech zpečetování těchto druhů písemností jsme informováni jen velmi nedostatečně, protože originální dochování je minimální a koroborace není vždy nutným doprovodem písemností, nebo lépe řečeno, tam kde nepřichází můžeme se značnou pravděpodobností předpokládat, že byla v opisu vypuštěna. Je-li seznámenáno několik pečetí, není třeba z jejich pořadí vyvozovat výraznější důsledky, tím spíše, že nejčastěji bývá koroborace všeobecného rázu.

A konečně formule eschatokolu možno jen stručně zmínit, neboť

³⁶⁾ Tak v psaní do Lužice se praví: „...illustri et magnifico principi nec non terrigenis, civitatibus...“ (Codex dipl. Lusatiae Super. II. 1 str. 49).

³⁷⁾ Pokud jde o petice a intervence je jejich ohlas v listinách jen řídký, i když v praxi se stále udržují, byť ne asi v takové míře. Jednou z takových výjimek je listina Pražanů o jmenování Kostky z Postupic podkomořím, v níž je Korybut uváděn jako rádce (AČ I. str. 218–9).

³⁸⁾ Tak např. opět v listině čáslavského sněmu do Lužice (Jecht I. c. str. 50): „...Alioquin contra vos et quemlibet huiusmodi secus facientem velut contra honoris neglectorem et iuramenti prestiti corruptorem juxta jura regni remedio opportuno durius procederemus...“

v nich nepřichází nic — aspoň z té formy, která je známa dnes — co by se vymykalo z běžných pravidel diplomatických.

Tento velmi stručný přehled písemností, na jejichž koncepci se pražská města podílela ze své moci získané revolučními zvraty husitskými, by měl následovat oddíl rozbírající jejich ostatní písemnosti, jež do bouřlivých dob dvacátých a třicátých let přešly z období předchozího. To by si ovšem vyžadovalo pozornost i k vývoji předchozímu, k čemuž zde není ani dostatek místa a pro což nemáme dosud vlastně ani vytvořeny předpoklady.

Stejně tak by bylo užitečné, kdyby bylo možno sledovat genesi pražských písemností neknihového charakteru, ale i tuto otázku je potřeba nechat zatím stranou a vrátit se k ní příležitostně později. Otázek, které před čtenářem vyvstávají je ostatně značně více; jde o rozbor manifestů z nejrůznějších hledisek i vztah městského knihovnictví k výše naznačeným okruhům problémů atd. Zde mi šlo jenom o to, upozornit na důležitost diplomatického studia všech druhů písemností husitského období, neboť se tak mohou získat podklady pro hlubší proniknutí do celé problematiky.

II. Staroměstský husitský formulář

Formulářové sbírky patří mezi důležité prameny diplomatické, i když často je potíží s jejich hodnocením a zařazením.¹⁾ To se ale týká především formulářových sbírek s materiálem pocházejícím původně z panovnických, duchovenských či jiných kancelářů, jež si činí nároky na obecnější závažnost. Pokud jde o formulářové sbírky městské provenience, je situace jednodušší především tím, že je jich podstatně menší počet a jsou mimo to alespoň do značné míry dochovány v podstatně jednodušším stematu než sbírky jiné. Tím, že jde o sbírky omezené jedním městem, je už také okruh jejich působnosti a možnosti uplatnění podstatně zúžena a případný vliv na podobné sbírky jiného města prakticky vyloučen nebo alespoň velice znesnadněn, nebyly-li zde mimořádné okolnosti, jako např. přechod písaře z jednoho města do služeb města dalšího ap. Tím je také dáno, že není potřeba rozepisovat se o formulářových sbírkách pochá-

¹⁾ Viz např. J. Šebánek, Česká listina doby přemyslovské v SAP VI. 1, 1956, str. 138.

zejících z jiných měst²⁾), protože jejich přímý vztah je možno vlastně a priori vyloučit. Jistou výjimkou jsou rukopisy formulářových sbírek města Žatce, protože ty vznikly převážně činností Jana ze Žatce (jinak z Teplé či ze Šitboře), který byl později úředníkem na Novém městě pražském³⁾ a které skutečně jsou v jisté souvislosti s pražskými formuláři 15. století.⁴⁾ Na podrobnější výklad této otázky není zde místa, příležitostně se toho však možno dotknout.

Stačí tedy úvodem předeslat jenom několik slov o formulářových sbírkách pražské provenience, aby se vidělo, že zde byla již dlouhá tradice, spíše však v tom smyslu, že jednotlivé generace si vypracovaly své pomůcky, než že by pomůcky starší byly bez dalšího přejímány v obdobích mladších. Formulářové sbírky 1. pol. 14. století jsou již dlouhou dobu vydány, když zdaleka ještě o jejich funkci, charakteru a provenienci nejsme dostatečně informováni.⁵⁾

Z 2. poloviny a konce 14. století je už materiálu dochováno více a různorodějšího. Protože tyto prameny jsou vydány jen částečně, je třeba zmínit se aspoň o některých podrobněji. Ale již úvodem je třeba říci, že pozornost můžeme věnovat pouze takovým souborům, které tvoří větší celky, nikoliv tedy těm, kde se setkáváme s menším počtem pražských formulí v materiálu cizím.⁶⁾ Tím snad nemá být

²⁾ Tak je to např. formulář města Opavy, o němž D. Třeštík, *Miejski formularz opawski z początku XIV wieku*. Sobótka XV. 1961, str. 1–14 a v diskuzi s ním poněkud nadsazeně F. Šigut, *Městský formulář opavský z počátku 14. století*. Slezský sborník 59, 1961, str. 212–229.

³⁾ Nejnovější publikace o něm je z pera W. Wostřého, *Saaz zur Zeit des Ackermanndichters*, München 1951, která je bohužel zatížena nejenom nacionalistickým hlediskem autorovým (publikace, jež vyšla posmrtně, vznikala za druhé světové války), ale i často chybnou faktografií.

⁴⁾ V regestech jsou zpřístupněny jednak L. Schlesingerem, *Zwei Formelbücher des XIV. Jahrhunderts aus Böhmen in MVGD B XXVII*. 1889, str. 1–35, jednak W. Katzerowským, *Ein Formelbuch des XIV. Jahrhunderts tamže XXIX*. 1891, str. 1–30. Jejich rozbor však dosud podán nebyl, ač by byl velice potřebný.

⁵⁾ Jde zde především o sbírku, kterou pod názvem *Summa Gerhardi* vydal F. Tadra v AöG LXIII, 1882, str. 305–594.

⁶⁾ Např. v rukopisu UK Praha IX E 4 (Truhlář, *Catalogus etc.* II. č. 1760), nebo rukopis KNM Praha VII D 17, který F. M. Bartoš ve svém *Soupisu II. č. 2166* charakterisuje jako „formulář původu pražského z konce 14. st.“ Tomu však nelze rozumět tak, že by šlo o dílo pražské městské provenience, nýbrž o rétorickou pomůcku, v níž též přichází několik — nejspíš fingo-
vaných — písemností městských. S tím je v soulahu i další obsah (např. *Dybinův traktát de partibus epistole*, jež však K. Doskočil, *Místr Dybin, rétor doby Karlovy*, Praha 1948, neuvádí), i charakter ostatních písemností (např. panovníckých).

řečeně, že tyto zlomky a jednotliviny nemají žádný význam, nýbrž pouze tolik, že by si to vyžadovalo práci podstatně širšího zaměření, kterou ostatně nelze dnes ještě ani podniknout.

Nejrozsáhlejší sbírkou předhusitskou je převážně soukromoprávní formulář staroměstský, zahrnující materiál ze 14. a z počátku 15. století, chovaný v rukopisu z desátých let 15. věku.⁷⁾ Rukopis, v němž formulář přichází, je konvolut, sestávající se z několika původně samostatných částí, z nichž jednu tvoří právě zmíněný již formulář.⁸⁾ Časové rozpětí, z něhož sbírka čerpá je dosti veliké; podle jmen se dá určit, že nejstarší kusy sahají do počátků vlády Janovy,⁹⁾ nejmladší do prvního desetiletí 15. století.¹⁰⁾ Ve formulích, jež tak jsou k dispozici, značně převládají městské písemnosti, ač nezdá se, že bychom se setkávali i s formulářovými vzorci jiných vydavatelů, např. Karla IV., jeho manželky Anny (Svídnické?), Jana z Vartenberka, ale i některých jiných měst.

Zmíněný již formulář je ovšem jenom částí původně většího celku. Naznačují to Teigem nevydané seznamy titulů jednotlivých písemností; z jejich rozboru vyplývá, že vedle titulů jednotlivých písemností dochovaného formuláře jsou tam zachyceny ještě tituly další. Onen druhý oddíl, jenž nesl titul „Aliud registrum de civilibus decretis pro diversis causis difficiendum, quod sit pro informatione aliorum scabinorum faciendum“ měl jiný charakter. Obsahoval totiž 65 dvojic na sobě závislých písemností: první byl list určitého typického obsahu adresovaný městské radě, druhý pak její odpověď na něj. I když o něm nic jiného nevíme, lze předpokládat, že asi nešlo vždy o text skutečně vydaný, nýbrž o vzorec pro informaci a studium členů městské rady.

⁷⁾ Z rukopisu knihovny kláštera vyšebrodského sign. 97 vydal bez jakéhokoliv rozboru a komentáře dost povrchně Josef Teige pod názvem *Formulář staroměstský ze XIV. stol. ve zlomku III. svazku svých Základů starého místopisu pražského, Praha s. a. str. 1–19* druhého číslování. Nevyhovuje ani jeho popis rukopisu, který zdaleka nenahrazuje starší popis od R. Pavla v *Xenia Bernardina II-2, Wien 1891, str. 275–7*.

⁸⁾ Písař některých dalších částí — Václav Predikač ze Slaného — jenž psal svůj rukopis v desátých letech 15. stol. je snad totožný s Václavem ze Slaného, jenž byl promován na mistra svobodných umění na pražské universitě někdy v r. 1407 (*Monumenta univ. Pragensis I. 1, Pragae 1830, str. 391*).

⁹⁾ Teigeho edice č. 15. Nepočítám v to dvě listiny v plných formách, vydané litoměřickými probošty, z nichž první se hlásí k r. 1303, druhá k r. 1399 (č. 43–4).

¹⁰⁾ Tamže č. 23.

V těchto několika stručných odstavcích nebylo možno jít hlouběji, šlo pouze o to, ukázat, že v pražském městském prostředí byly formulářové sbírky zjevem již od let běžným a i když jednotlivé sbírky na sebe povětšinou nenavazovaly a zůstávaly izolovány, přesto do značné míry vytvoření husitských formulářů podmínily.

A konečně můžeme přistoupit k dvěma rukopisům, jež obsahují, vedle ještě jiného materiálu, formuláře pražských měst (tj. spojených pražských měst a pak samotného Starého města) z husitského období. Je to jednak rukopis Knihovny Národního musea v Praze sign. VIII G 13 a jednak částečný opis ztraceného dnes středověkého rukopisu, chovaný v Bretholzově pozůstalosti ve Státním archivu v Brně.¹¹⁾

Protože formální stránce uchování obou rukopisů byla již věnována dostatečná pozornost, půjde v následujícím stručném nástinu o to, povšimnout si jejich obsahové stránky, nejdříve ovšem toho, jak se projevuje ve vztahu obou rukopisů. Zatím co v rukopisu musejním jsou městské formule rozděleny na dvě vrstvy, první v podstatě z počátku let dvacátých se 180 formulemi a druhou, sestavenou definitivně asi o deset let později s celkem 96 písemnostmi, druhý rukopis — brněnský — takové rozdělení nemá. Naopak možno pozorovat, že městské písemnosti, jejichž počet jde do set,¹²⁾ jsou promíchány s písemnostmi jinými. Podle jmen osob a jiných indicií lze většinu těchto textů zařadit do desátých a počátku dvacátých let 15. století, kdy tam přichází především značný počet obsahově zajímavých donací statků církevních i majetků uběhlých měšťanů, i když i zde přicházejí některé písemnosti z let třicátých.¹³⁾

Zdá se tedy, že geneze staroměstského husitského formuláře byla asi taková: první stadium lze pozorovat v rukopisu brněnském, kde

¹¹⁾ Protože v obou rukopisech přicházejí dosti rozsáhlé uzavřené celky s písemnostmi Václava IV., věnoval jsem oběma pozornost ve své rozpravě Studie k diplomatice Václava IV. VII. Dvě formulářové sbírky v kanceláři Václava IV. v SAP XIII. 1, 1963, str. 146-168. Na výsledky, k nimž jsem tam dospěl a které mají leckdy důležitost i pro poznání situace v částech obsahujících pražské formule odkazují jednou provždy. Především se to týká otázek souvisejících s místem a dobou vzniku rukopisu.

¹²⁾ Jejich počet nelze s jistotou určit, protože v brněnském formuláři nepřicházejí opisy všech písemností a z nadpisu nelze vždy přesně určit, jaké proveniencie ten který kus je.

¹³⁾ Rada písemností by si zasloužila vydání, o něž bych se někdy chtěl pokusit. Týká se to nejen textů městských a Václavových (některé jsem vybral a vydal ve výše zmíněném článku), ale i písemností universitních.

písemnosti jsou sebrány bez jakýchkoliv třídících hledisek a kde mezi pražskými záležitostmi přicházejí dosti často i záležitosti jiné. Pokus o sběr materiálu, jehož je brněnský rukopis odrazem, nebyl zřejmě dílem krátké doby, nýbrž vznikal řadu let koncem desátých a počátkem dvacátých let, kdy byl uzavřen a kdy, snad pod vlivem Jana z Pořešína, tehdy pražského protonotáře, jehož jméno se v textech též mihne, vzniká starší vrstva rukopisu musejního, která má řadu textů společných s brněnským, často ovšem přináší více.¹⁴⁾ A k takto zredigovanému souboru z počátku husitství, z něhož byly (až snad na výjimky, které ale lze velice těžko určit) vyloučeny texty předhusitské, se zhruba o deset let později připojil další soubor městských písemností, vynucený praxí, jak ukazuje na první pohled již jeho jazyk, totiž čeština, která zde, pokud vím prvně, proniká ve větším měřítku do pramenů formulářového charakteru. Zato němčina nepřichází ani v náznaku ani zde, ani nikde jinde.

Tento celek ovšem čerpá bohatě nejen z uvedených již třicátých let, ale — což je opět pochopitelné — též z období staršího, hlavně z první poloviny let dvacátých, neboť čeština jako diplomatický jazyk se prosadila již tehdy. Je proto zřejmé, že pro tuto druhou část třicátá léta nejsou rozhodujícím datem, neboť tehdy šlo jen o fixování toho, co přinesla doba předcházející. Čili jinými slovy: materiál pro tuto druhou část se začal sbírat ve staroměstské kanceláři již počátkem dvacátých let, neboť jinak bychom těžko vznik celé sbírky vyložili.

Množství konkrétních údajů, které souhlasí s našimi poznatky, získanými z jiného materiálu, naznačuje, že jde vesměs nebo téměř vesměs¹⁵⁾ o písemnosti skutečně vydané, jichž lze bez rozpaků užít pro dějiny měst pražských za husitství i pro dějiny celé země.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Jsou ovšem určité shody s městskými zápisy rukopisu UK Praha IX E 4 na fol. 238^v–251^v. Tento rukopis však přináší poměrně málo textů a je zřejmě vzdálen městského prostředí (byl má též leccaké novum), neboť těch několik folií formulí, která obsahuje je jen jakýmsi doprovodem jeho epistolografických a rétorických textů. Tento rkp. ukazuje na určité souvislosti s formuláři žateckými. Lze jen znovu připomenout, že definitivní filiaci je nutno ponechat pozdější rozsáhlejší práci.

¹⁵⁾ Na pochybách můžeme být jen v některých silně zkrácených textech, v nichž se konkrétní údaje ztrácejí.

¹⁶⁾ Dosavadní historické bádání jim věnovalo pouze velice málo pozornosti; vydány byly jen některé jednotliviny a to především Františkem Palackým (mám na mysli toliko písemnosti městské, nikoli panovnické, přicházející v těsném sousedství).

Ovšem na druhé straně nelze nevidět, že u mnoha kusů došlo k tak značnému potlačení všech konkrétních údajů (mimo obecnou formulaci dispoice), že je nutno být velice opatrný v jejich využití, především pak v konkrétním chronologickém zařazení.

Odpověď na otázku po předlohách těchto písemností lze podat jenom hypoteticky: nejspíše to mohly být koncepty takových písemností, jež byly v kanceláři zhotovovány a zřejmě alespoň na čas i uchovávány.

Pokud jde o věcnou stránku, nelze samozřejmě podat vyčerpávající popis jednotlivých obsahových celků, je ale možno pokusit se alespoň o jejich všeobecnou charakteristiku. Na první pohled je zřejmé, že tu nejde jen o písemnosti obvyklé v dobách dřívějších, nýbrž i o písemnosti, jež začaly být vydávány v důsledku vyvýšeného postavení Prahy v českém husitském životě veřejném, i když ani starší druhy písemností nejsou opomíjeny. Při konkrétní identifikaci nutno ale postupovat opatrně. V převážné většině jde o texty s právním dosahem — listů je daleko méně.

Písemnosti jsou zpravidla nařizovány nějakým termínem tehdy běžným, jenž označuje právní jádro písemnosti (s tím se ostatně setkáváme i jinde, např. ve formuláři vysebrodském). Přidržíme-li se této původní terminologie, setkáváme se s těmito názvy: *Conductus*, *credencia* (též *credencia generalis*), *promotoria*, *postulacio* (*postulatoria*), *legatoria*, *concordia*, *purgacio* (*expurgacio*), *presentacio*, *arbitracio* (*ubrmanstvie*), *tuicio* (též *t. orphanorum* či *vidue*), *conservacio*, *relatoria*, *petitoria*, *mutuacio pecuniarum*, *transduccio* (*transdonacio*, *převod*), *quittancia*, *donatoria* (*commissoria*), *proscripcio debiti*, *resignacio domus*, *testamentum*, *kšaft*, *poručenstvie*, *presentacio*.

Z těchto několika titulů je zřetelně vidět, že výběr zahrnuje vlastně všechny oblasti městské správy, ať už v užším smyslu či správy finanční nebo jiné. Stejně tak v tomto výčtu zjišťujeme i listiny v zájmu jednotlivých měšťanů, na jejichž emisi byl jistě kladen důraz, protože instituce veřejných notářů vzala za husitství prakticky za své.

Přesto je ale zřejmé, že tu nejsou vyčerpány všechny druhy městských písemností, nicméně i tento výběr ukazuje na velkou bohatost a mnohotvárnost. Z písemností, které byly husitstvím naplněny novým obsahem je nutno na prvních místech zmínit glejty, které

byly poměrně často vydávány nejrůznějšími příjemcům a potom značnou část té skupiny písemností, zahrnované pod název presentaciones. Jde zpravidla o dosazování určitých osob, nejčastěji pražských měšťanů, k úřadům v jiných městech městskou radou pražskou, která tak vykonávala — šlo-li o města královská — práva panovnickova. Dále je to ještě především tuicio (bez genitivu orphanorum nebo vidue), jímž rada a obec poskytly určité osobě svou ochranu politickou.¹⁷⁾

Politicky nejzávažnější projevy a manifesty zde zachyceny nejsou. Je to ovšem pochopitelné, neboť je třeba být si vědom toho, že takové texty byly individualitami, které byly vždy stylisovány jako samostatná jednotlivina (i když známe např. často výrazné stylistické shody mezi některými sněmovními sneseními) a proto se do takovéto příručky nehodily. A je třeba mít na mysli i další skutečnost, že totiž rukopis musejní vznikl v druhé polovině 15. století jako pomůcka v kanceláři Starého města a takové písemnosti, které se v té době v Praze nemohly uplatnit, nemusily být z předlohy přejaty.

*

¹⁷⁾ Velmi zajímavé a poučné by bylo srovnání jednotlivých formulí, jak je přinášejí rukopisy našeho formuláře, s těmi, které jsou u Prokopa písaře novoměstského v jeho Praxis cancellariae (vyd. Fr. Mareš Praha 1908). Ukáže se nepochybně, že je zde úzká souvislost, přesto, že jde o různá pražská města. Tento úkol se ale již vymyká z rámce předkládané práce.

KANCELÁŘ LUDVÍKA JAGELLOVCE¹⁾

(1516—1526)

Jan Heřman

Česká královská kancelář patřila v jagellovské době k nejvýznamnějším úřadům českého království. Její význam byl o to větší ve srovnání s jinými nejvyššími královskými a zemskými úředními institucemi, že byla jediným společným orgánem pro všechny země české koruny a pro česká léna v říši.²⁾

Do kompetence české královské kanceláře náleželo vyřizování všech zásadních královských rozhodnutí, týkajících se správy regálií a ústřední správy země.

Podle Vladislavského zřízení zemského měla královská kancelář vydávat erbovní listy (VZZ § 462), listiny na nové trhy a jarmarky v královských i poddanských městech, vydávat listiny na nová cla a na osvobození od celních poplatků v celém království a na jednotlivých místech a vydávat zakládací listiny na hrady a města (VZZ § 450). Krom toho náleželo královské kanceláři vyřizování agendy, týkající se králova horního a mincovního regálu, odúmrtí, práva apelace a další případy, vyplývající z králova řízení země.

Druhým oborem působnosti české královské kanceláře v Ludvíkově době bylo vydávání písemností, týkajících se správy králova majetku, měst, lén a patronátního práva. Tyto písemnosti, které se dochovaly poměrně v největším množství, jsou analogické k písem-

¹⁾ Tato studie vychází z mé obsáhlejší nepublikované diplomové práce: Kancelář Ludvíka Jagellovce, 1516—1526, která byla v r. 1958 vypracována v semináři akademika V. Vojtiška a jež je uložena v oddělení archiv. studia katedry čsl. dějin a arch. studia na filosof. fakultě UK pod č. Diss. 66. Na tomto místě pouze podávám rámcový přehled výsledků, ke kterým jsem v uvedené práci dospěl a které jsem ještě postupem času doplnil. Pokud jde o podrobnosti, odkazuji na uvedenou diplomovou práci.

²⁾ Vojtišek V.: Vývoj královské české kanceláře, Idea československého státu I, 1936, str. 253.

nostem jiných českých feudálů, vzniklých správou svobodných statků.

Do této skupiny náleží písemnosti týkající se:

1. lenní správy,
2. správy královských měst,
3. správy komorních klášterů a patronátního práva,
4. správy ostatních komorních statků.

Agenda české královské kanceláře, týkající se správy královského majetku a královských důchodů byla v jagellovské době velmi důležitá a rozvětvená, protože sem mj. spadaly veškeré zástavy královských statků a důchodů.

Třetí velkou skupinu písemností, vydaných českou královskou kanceláří tvoří listy. Krom několika výjimek byly všechny Ludvíkovy listy do Čech zaslané vydané v české královské kanceláři.

Veliký význam české královské kanceláře v jagellovské době byl hlavním motivem snah českých stavů o prosazení svého vlivu na její řízení. Snahy českých stavů o získání vlivu v královské kanceláři se projeví zvláště výrazně po r. 1490, kdy Vladislav II. odešel trvale z Prahy a přenesl své sídlo s královským dvorem do Budína. Po r. 1490 se navenek projevovaly snahy českých stavů o ovládnutí kanceláře v požadavcích, aby česká královská kancelář zůstala i po králově odchodu trvale v Praze.

V rozmezí let 1490—1526 čeští stavové prosazovali své požadavky s nestejným zdarem, ale přesto téměř po celé uvedené období zůstala česká královská kancelář rozdělena na dvě části: pražskou a budínskou. Pro posouzení vlivu, pod kterým byla písemnost vydána, je důležité zjistit z jaké části české královské kanceláře byla vydána. V mnoha případech bez určení původu listů, nebo listin, vydaných českou královskou kanceláří nelze s úspěchem přistoupit k věcné kritice zkoumané písemnosti. Určení původu královských listů a listin je možné na základě jejich diplomatického rozboru, na jehož základě je možno provést i rozlišení zkoumaných písemností. Vzhledem k významu tohoto aspektu pro historické využití Ludvíkových královských listů a listin budu se v následující studii touto otázkou podrobněji zabývat.

*

Na počátku mnou zkoumaného období, r. 1490, čeští stavové do značné míry prosadili svůj vliv na řízení královské kanceláře. Již před r. 1490 měl být nejvyšší kancléř vybírán pouze z příslušníků

panského stavu³⁾ Po r. 1490 stavové prosadili, že královská kancelář zůstala i po králově odchodu trvale v Praze.⁴⁾ V r. 1497 byl zařazen nejvyšší kancléř do kolegia nejvyšších zemských úředníků. Na konci Vladislavovy vlády, r. 1509, však došlo k zásadnímu obratu v tomto vývoji. V důsledku mocenských rozporů mezi šlechtou a králem a mezi jednotlivými stavovskými skupinami došlo v r. 1509 k sesazení nejvyššího kancléře Albrechta z Kolovrat a k likvidaci královské kanceláře v Praze. Celá činnost kanceláře, ověřovací prostředky a kancelářské pomůcky byly přeneseny ke dvoru do Budína.⁵⁾ Tím byl stavovský vliv na správu kanceláře dočasně oslaben. Změna ve prospěch stavů nastala až po Vladislavově smrti. V době regentské vlády, za Ludvíkovy nezletilosti, kdy královská moc byla do krajnosti oslabena, čeští stavové prosadili na zemském sněmu r. 1517, aby nejvyšší kancléř, jehož sídlo mělo být trvale v Praze, mohl držet královskou větší znakovou pečeť, kterou měly být ověřeny všechny královské listiny. Listiny, vydávané z uherské kanceláře do Čech, neměly být přijímány za platné.⁶⁾ Sněmovní usnesení z r. 1517 se stalo závazným pro krále po celou dobu Ludvíkovy vlády a základem pro další existenci královské kanceláře v Praze vedle expedice české královské kanceláře u dvora v Budíně. Od r. 1517 čeští stavové prosazovali práva nejvyššího kancléře a neuznávali listiny ověřené jinou královskou pečetí, než větší znakovou za průkazné.⁷⁾ Naproti tomu stavové vedlejších zemí české ko-

³⁾ Macek J.: O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského, Sborník archivních prací II, 1, 1952, str. 96.

⁴⁾ Vojtíšek, Vývoj kanceláře, str. 253.

⁵⁾ Palacký F.: Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, V, 2, Praha 1867, str. 148.

⁶⁾ Pasáž ze sněmovního usnesení o větší znakové pečetí: Item co se pak listuová obnovování dotýče na peníze, v těch má jistec král jeho milost býti a k tiemto listuom má jiná pečeť proměnná býti krále jeho milosti málo větší, nežli k poselacím listuom a ta pečeť má býti při panu kancléři a úřadu jeho (Čelakovský J.: O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných dvorských kancelářích, Praha 1890, str. 43–44, pozn. 3). O zákazu přijímání listin, vydaných do Čech z uherské královské kanceláře. Palacký, Dějiny V, 2, 1867, str. 321.

⁷⁾ Projevuje se to zvláště výrazně na listinách na slezská léna Jiřího Braniborského. V konvolutu jeho slezských lenních listin z l. 1519–1529 nacházíme často několik listin na jediné léno. Většina těchto listin byla vydána za Ludvíkovy vlády z různých částí české kanceláře, nebo z kanceláře uherské i jinak. Konvolut se nachází v Zemském archivu (Országos levéltár) v Budapešti, diplomata č. 38 046.

runy se stavěli lhostejně k právům českých stavů a uznávali za průkazné i listiny ověřené jiným způsobem a dokonce i listiny, vydané z jiných královských kanceláří než z české.⁸⁾

Význam práva nejvyššího kancléře pečetit všechny královské listiny vysvitne zvláště tehdy, uvážíme-li, že kromě kancelářské poznámky, nebo králova vlastnoručního podpisu byla pečeť hlavním ověřovacím prostředkem většiny Ludvíkových listin. V době královy nezletilosti, kdy král až na nepočetné výjimky listiny nepodepisoval, mohl nejvyšší kancléř svého práva k pečeti listin zneužít a vydávat některé listiny o vlastní újmě.

Možnost falsifikace některých listin byla o to závažnější, že na základě královských privilegií z přechozí doby směly být zastavovány veškeré královské statky všech českých zemí pouze českým stavům na základě listin, vydaných českou královskou kanceláří.⁹⁾ V období 1516—1522 zřejmě byly takovým způsobem některé zástavní a jiné listiny vydány. V důsledku těchto neurovnaných poměrů v české královské kanceláři v l. 1517—1522 a nedůvěry příjemců k listinám, vydaným v uvedeném období, byla v r. 1523 zřízena u zemského soudu v Praze zvláštní komise, která měla za úkol prověřit průkaznost zvláště zástavních listin a dlužních úpisů, vydaných v předchozím období.¹⁰⁾ O neurovnaných poměrech v české královské kanceláři a neúctě ke královským listinám období let 1516—1522 svědčí i řada soudobých dokladů.¹¹⁾

Poměry v české královské kanceláři byly urovnány až po Ludvíkově příchodu do Prahy v r. 1522, kdy se nejvyšší kancléř mohl ujmout řízení celé české královské kanceláře. Po králově odchodu

⁸⁾ Postoj moravských stavů k právům nejvyššího kancléře v české kanceláři je jasně formulován v instrukci moravských stavů své delegaci, vyslané k jednání s Ferdinandem I. r. 1526, Sněmy české I, 1877, č. 46, str. 94.

⁹⁾ Palacký, Dějiny, V, 2, str. 172—173., Kalousek J.: České státní právo, Praha 1892, str. 569—576.

¹⁰⁾ Sněmovní usnesení z r. 1523 o zřízení komise pro revisi královských listin z období před r. 1522 je obsaženo v rukopise Státního ústředního archivu v Praze č. 2450, str. 581—582. Ukázkou činnosti komise jsou zhořelecká privilegia, která se dochovala ve stejném znění, ale různým způsobem ověřená jednak z prvních let Ludvíkovy vlády, jednak z období 1523—1526. Vojvodský státní archiv ve Vratislavi (Wojewódskie archiwum państwowe), odd. zhořelecké listiny č. 751/589, 752/590, 756—757/594.

¹¹⁾ Např. v listu pražské kapitule z 26. 9. 1519 si Ludvík stěžuje na nevážnost ke královským listinám, Archiv pražského hradu, kapitulní archiv, listiny č. XLII—34.

do Uher v r. 1523 bylo třeba opět vyřešit praktické otázky, spojené s chodem kanceláře za stavu, kdy nejvyšší kancléř s právem držení větší znakové pečeti zůstal trvale v Praze a král s dvorem odešel do Budína. V letech 1523—1526 byla česká královská kancelář rozdělena na dvě části, podobně jako v l. 1516—1522. Toto rozdělení královské kanceláře je dokladem velkého vlivu českých stavů na její řízení.

Po králově odchodu do Uher zůstal v pražské části královské kanceláře zaměstnán vedle nejvyššího kancléře Adama I. z Hradce jeho osobní sekretář Jan z Výskytné.¹²⁾ Vedle něho v pražské části kanceláře pracoval ještě nejméně jeden písař.¹³⁾ Byl jím zřejmě písař Jeroným, který v královské kanceláři jistě působil během Ludvíkova pražského pobytu a psal výhradně latinské listiny, které byly z královské kanceláře vydávány právě během let 1522/1523. Po odchodu krále do Budína latinské listiny až na nepatrné výjimky vydávány nebyly. Z toho usuzuji, že písař Jeroným v Praze zůstal a působil dále v pražské části kanceláře.¹⁴⁾

Nejvyšší kancléř přijímal i po r. 1523 v pražské části královské kanceláře od žadatelů supliky, které se svým dobrozdáním zasílal ke královskému dvoru k vyřízení. Na základě supliky, která však mohla být také přímo doručena ke dvoru,¹⁵⁾ král, nebo členové jeho rady určili jakým způsobem má být na supliku odpovězeno. Některé listiny a listy byly pak přímo v budínské expedici české královské kanceláře napsány a zasílány do Prahy nejvyššímu kancléři pouze k zapečetění, opatření kancelářskou poznámkou, pokud nebyly již v Budíně

¹²⁾ Jan z Výskytné je uveden jako sekretář Adama I. z Hradce v jeho závěti z 19. 10. 1529 (Archiv český, 11, 1892, č. 302, str. 488.) Adam I. z Hradce žádal českou komoru listem z 18. 11. 1528 o zaplacení služného pro sekretáře Jana, který v královské kanceláři působil, SÚAr Praha, Stará manipulace sign. D 1/1.

¹³⁾ Usuzuji na to podle toho, že v některých případech dostával nejvyšší kancléř od dvora příkazy k vyhotovení listin v pražské části královské kanceláře, Archiv český 11, č. 277, str. 458.

¹⁴⁾ Psal např. listinu břevnovskému klášteru z 4. 3. 1523, SÚAr Praha, klášterní listiny, Břevnov B VI 180. Jedinou mně známou latinsky psanou listinou, vydanou českou královskou kanceláří v období králova pobytu v Budíně je generální mandát z 24. 2. 1518, SÚAr Praha, klášterní listiny, Františkáni č. 107.

¹⁵⁾ Způsob podání supliky je patrný často přímo z narací listin, nebo z další korespondence mezi králem a nejvyšším kancléřem např. Archiv český, 11, č. 277, str. 458.

králem vlastnoručně podepsány, a k expedici žadateli. S předáním listiny souviselo i vybírání kancelářských tax.¹⁶⁾ K listinám, které byly do Prahy zasilány pouze k zapečetění a předání příjemci byl ještě připojován zvláštní králův list pro nejvyššího kancléře, většinou králem vlastnoručně podepsaný, ve kterém bylo uvedeno jak má být listina zapečetěna a nejvyšší kancléř ve stručnosti obeznamená s obsahem v příloze zasílané listiny. Obsah listiny byl zřejmě v listu uváděn proto, aby nejvyšší kancléř nezapečetil listinu omylem proti vůli králově.¹⁷⁾ Zapečetění listiny a ověření kancelářskou poznámkou nebylo pouhou formalitou. V případech, kdy nejvyšší kancléř nesouhlasil s obsahem listiny mohl ji zaslat s připomínkami zpět ke královskému dvoru.¹⁸⁾

V jiných případech mohla být listina na králův písemný příkaz v pražské části královské kanceláře stylisována, sepsána, ověřena kancelářskou poznámkou, zapečetěna a předána příjemci.¹⁹⁾

O listinách, ověřených pečeti, kterou držel nejvyšší kancléř a ověřených kancelářskou poznámkou s relací nejvyššího kancléře lze proto s určitostí tvrdit, že byly vydány se souhlasem nebo přímo z popudu nejvyššího kancléře. U těchto listin lze rozlišovat jen na základě písarského rukopisu (vzhledem k tomu, že stylisticky byly shodné s listinami budínského původu) původ listiny. U listin sepsaných v Praze v období 1517—1522 nelze s určitostí stanovit, zda byly vydány s vědomím krále nebo jeho regentů, protože všechny prostředky k jejich ověření měl nejvyšší kancléř v Praze k dispozici. Naproti tomu v období 1523—1526, jak kancelářská praxe dokazuje, k takovému zneužívání asi nedocházelo.²⁰⁾

Aby bylo zabráněno falsifikaci listin nejvyšším kancléřem v l. 1523—1526, byly všechny závažnější listiny, zvláště zástavy a dlužní

¹⁶⁾ O výšce kancelářských tax a způsobu jejich odevzdávání jsme pro Ludvíkovu dobu odkázáni na ojedinělé zprávy z vyprávěcích pramenů, Heřman J.: Kancelář Ludvíka Jagellovce, diplomová práce, 1958, str. 95., Prökl V.: Eger und das Egerland, Sokolov 1877, str. 91—94.

¹⁷⁾ Korespondence krále Ludvíka s nejvyšším kancléřem, Archiv český 11, č. 291, str. 467—468.

¹⁸⁾ Jeden takový případ uvádí papežský nuncius A. Burgio v relaci z 30. 7. 1525, Monumenta vaticana historiam regni Hungariae illustrantia 2 series, Relationes oratorum pontificiorum, ed. G. Fráknoi, Budapest 1884, str. 245 až 247.

¹⁹⁾ Archiv český 11, č. 277, str. 458.

²⁰⁾ Podrobněji Heřman, Kancelář, str. 91.

úpisý králem vlastnoručně podepisovány. Všechny listiny králem vlastnoručně podepsané byly psány přímo v Budíně a některé z nich do Prahy zasilány pouze k zapečetění a k expedici.²¹⁾ Menší část listin byla expedována příjemcům, zvláště na Moravu a do Slezska, přímo z Budína pod uherským sekretem. Listiny, pečetěné větší znakovou pečetí, kterou držel nejvyšší kancléř v Praze byly zasilány většinou jen do Čech a Lužice.²²⁾ Obcházení práv nejvyššího kancléře ve vedlejších zemích české koruny souviselo s lhostejností stavů vedlejších zemí k právům nejvyššího kancléře na pečetění královských listin.

Pro listiny, vydané pražskou částí královské kanceláře, nebo v ní ověřené, je zvláště charakteristický typ používané pečeti. Z doby Ludvíkovy vlády se nám dochovaly tři typy větší znakové pečeti, kterou na základě sněmovního usnesení z r. 1517 držel nejvyšší kancléř. Každý ze tří nejvyšších kancléřů, kteří se za Ludvíkovy vlády vystřídali, zavedl do královské kanceláře nové pečetidlo. Změna pečetidla, spojená se změnami nejvyšších kancléřů, dokazuje jak velkou průkaznou hodnotu měla větší znaková pečeť v Ludvíkově kanceláři a současně, že byla dokladem osobní účasti nejvyššího kancléře na procesu zlistinění. Typ větší znakové pečeti může v některých případech být i pomůckou pro datování Ludvíkových listin.

Větší znaková pečeť bývala k významnějším listinám připojována na červenobílých hedvábných šňůrách, na méně významných na pergamenovém proužku. Odlévána byla do misek z přírodního vosku.

Prvý typ větší znakové pečeti, zavedený nejvyšším kancléřem Ladislavem ze Šternberka byl v královské kanceláři používán od 23. 4. 1517 až do kancléřovy smrti 18. 11. 1521.²³⁾ Tento typ pečeti má v průměru 5,5 cm. Uprostřed pečetního pole je umístěn pod královskou korunou čtvrcený uhersko-český královský znak. Uprostřed

²¹⁾ Tamtéž str. 44.

²²⁾ V Lužnici prosazovali práva nejvyššího kancléře fojtové, kteří byli vybírání z českých šlechticů, Heřman J.: Macht und Rechte König Ludwigs in der Lausitz, Festgabe Hellmut Kretschmar zum 65 Geburtstag am 12. Juli 1958, Drážďany 1959, str. 112 nn.

²³⁾ První mně známá listina s větší znakovou pečetí, užívanou za kancléřství Ladislava ze Šternberka byla vydána 23. 4. 1517, Státní archiv Třeboň, podle foto v Historikém ústavu ČSAV č. 4229/18.

znaku se nalézá srdeční štítek s jagellovskou orlicí. Kolem královského znaku jsou křížem rozloženy znaky zemí: Moravy, Dolní Lužice, Lucemburska a Vratislavi (Slezska). Prostor mezi znaky je vyplněn rostlinnými ornamenty. V mezikruží na obvodu pečeti je vepsána legenda: LODOVICUS D(ei) G(ratia) HUNGARIE BOHEMIE etc. REX MARCHIO MORAVIE LUCEMBURGENSIS SCLESIE DUX AC LUSACIE MAR (chio).

Druhý typ větší znakové pečeti byl používán během krátkého kancléřství Jindřicha Švihovského z Rýzmburka od 2. 6. 1522²⁴⁾ do 5. 2. 1523.²⁵⁾ Tento typ pečeti je téměř shodný s typem užívaným za Ladislava ze Šternberka. Nový typ je pouze o něco větší (v průměru má 7 cm). Nepatrné odchylky je možno pozorovat i ve výtvarném provedení znaku. Legenda je zcela shodná s předchozím typem. Pouze za královým jménem Lodovicus je nakreslena v typáři malá hvězdička, která může sloužit k rozlišení obou typářů.

Třetí typ větší znakové pečeti, zavedený do královské kanceláře Adamem I. z Hradce byl v královské kanceláři užíván od 4. 3. 1523²⁶⁾ do moháčské bitvy (28. 8. 1526). Nová znaková pečeť byla odvozena na rozdíl od předchozích typů, které vycházely z pečeti Jiříka z Poděbrad²⁷⁾ z uherského královského sekretu. Větší znaková pečeť, užívaná v české královské kanceláři za Adama I. z Hradce měla v průměru 7,5 cm. Beze změny oproti předchozím typům zůstal pouze královský znak uprostřed pečetního pole. Na rozdíl od předchozích typů je kolem královského znaku do kruhu rozmístěno šest znaků zemí české koruny: Moravy, Lucemburska, Budyšina, Zhořelce, Dolní Lužice a Vratislavi (Slezska). Legenda zůstala téměř beze změn. Rozdíly lze pozorovat pouze ve způsobu psaní jednotlivých slov např. Ungarie místo dřívějšího Hungarie, Boemie, místo Bohemie a titul marchio za slovem Lusacie je zcela rozepsán.

Větší znakové pečeti bylo v Ludvíkově kanceláři užíváno pouze k pečetění listin a mandátů, které byly buď králem vlastnoručně

²⁴⁾ Poprvé na listině z 2. 6. 1522, SÚAr Praha, Stará manipulace, sign. P 106 Jilové.

²⁵⁾ Poslední listinou s relací Jindřicha Švihovského je opis listiny z 5. 2. 1523, Codex juris municipalis III, Praha 1948, str. 1226–1227, č. 684. Podle kancelářské poznámky usuzují na to, že byla ještě zapečetěna větší znakovou pečeti Jindřicha Švihovského.

²⁶⁾ Poprvé na listině z 4. 3. 1523, SÚAr, klášterní listiny, Břevnov č. 180.

²⁷⁾ Vojtišek, Vývoj kanceláře, str. 253.

podepsány, nebo opatřeny kancelářskou poznámkou relátorského typu, která měla po celou dobu Ludvíkovy vlády bez rozdílu kanceléře ustálenou formu: Ad relacionem NN. V druhé části kancelářské poznámky tohoto typu bylo uvedeno jméno a titul relátora, nejčastěji nejvyššího kanceléře. Po dobu Ludvíkova pobytu v Praze v l. 1522/23 byli vedle nejvyššího kanceléře v poznámce uváděni ještě jiní relátoři, členové královské rady. Relátoři s žadateli projednali obsah listin, referovali o svém jednání v královské radě, nebo přímo králi. Referent uvedený v kancelářské poznámce pak společně s kanceléřem ručili za obsah listiny. Mezi relátory uvedenými v kancelářské poznámce relátorského typu lze rozeznat jednak osoby, kterým určitá agenda z titulu jejich úřadu náležela, např. relace podkomořího na městských listinách,²⁸⁾ jednak jiné členy rady, kteří zasahovali do rozmanitých záležitostí.²⁹⁾ Relace členů královské rady je uváděna v kancelářské poznámce, v době kdy královský dvůr nesídlil trvale v Praze jen výjimečně v případech, kdy byl některý člen královské rady náhodně přítomen u dvora v Budíně.³⁰⁾

V době králova pobytu v Budíně býval v kancelářské poznámce až na uvedené výjimky uváděn jako relátor nejvyšší kancléř. Kancelářská poznámka relátorského typu byla připisována jiným písařem, než písařem textu listiny.

*

V době královny nepřítomnosti v Čechách působila u královského dvora v Budíně expedice české královské kanceláře, která zaměstnávala většinu personálu české královské kanceláře a byla u ní vedena

²⁸⁾ Relace podkomořího Jakuba z Vřesovic např. na listině Domažlickým z 14. 3. 1523, Městský archiv v Domažlicích, rukopis I A 5, fol. 9'–10', relace podkomořího Opla z Fictum např. na listině Čáslavským z 9. 10. 1522, CIM, III, č. 682, str. 1216–1217.

²⁹⁾ Relace Karla z Minsterberka např. na listině z 3. 10. 1523, Vojvodský státní archiv ve Vratislavi, Zhořelecké listiny č. 758/595, 760/596, Zdeněk Lev z Rožmitálu na listině Janu Janovskému z 26. 8. 1522, SÚAr, klášterní listiny bez sign. aj.

³⁰⁾ Např. relace Karla z Minsterberska na listině Alexeji Thurzovi z 13. 5. 1519, Státní archiv v Brně, pracoviště Kroměříž, volná korespondence Stanislava Thurzy, list 208.

³¹⁾ Registrační poznámka byla na Ludvíkových listinách psána týž písařem jako text listiny. Vzhledem k tomu, že listiny byly převážně psány v Budíně je možno předpokládat, že i registra byla v Budíně vedena.

i kancelářská registra.^{31a)} Usuzuji na to mj. podle toho, že Ludvíkova registra byla zničena Turky po prohrané moháčské bitvě. Z register Ludvíkovy české kanceláře se dochoval pouze jediný svazek, tř. královská registra, vedená českou královskou kanceláří v době Ludvíkova pobytu v Praze v l. 1522—1523 pro potřeby komorního soudu. Po králově odchodu do Budína do register již listy zapisovány nebyly a svazek register byl ponechán u komorního soudu v Praze. Z příkladu dochovaného svazku Ludvíkových register a na základě praxe ve vedení register kanceláře Vladislava II. a Ferdinanda I. lze předpokládat, že i v Ludvíkově kanceláři byla vedena registra současně v několika paralelních řadách podle oboru vydávaných písemností a že byly i v Ludvíkově době do register zapisovány i listy, přestože na nich registrační poznámka nikdy uvedena není.^{31a)}

Vedoucím budínské expedice měl být teoreticky nejvyšší kancléř, který mohl svou funkci prakticky vykonávat jen během králova pobytu v Čechách, nebo během svého pobytu u budínského dvora. Vzhledem k tomu, že nejvyšší kancléř většinou u dvora přítomen nebyl, zastupoval ho ve vedení budínské expedice uherský kancléř.³²⁾ Pokud byly listiny z budínské expedice zasilány přímo příjemcům, většinou pod uherskou pečeti, a to na Moravu a do Slezska, mohl uherský kancléř také vybírat taxy za kancelářské úkony.³³⁾ Uherský kancléř přijímal také v některých případech suppliky od českých žadatelů a dával příkazy zaměstnancům budínské expedice české královské kanceláře jakým způsobem mají být listiny sepsány a vypraveny.³⁴⁾

Kromě osobní závislosti na uherském kancléři nebyla budínská expedice s uherskou královskou kanceláří spojena. Vnitřní strukturou, kancelářskou praxí, slohem a formou vydávaných písemností se budínská expedice zásadně lišila od uherské královské kanceláře.

Budínská expedice se dále rozpadala podle agendy na dvě oddě-

^{31a)} Heřman, Kancelář, str. 104—106, Archiv český XXXII, č. 4012, str. 271, Rybička, A.: Kam poděla se registratura krále Ludvíka Jagellovce?, Památky archeologické IX, 1874, str. 474.

³²⁾ Zprávy o jednáních příjemců s uherským kancléřem se dochovaly ve vyprávěcích pramenech. Např. znojenských, Kux H.: Ein Bericht über Ludwig's Anwesenheit in Olmütz, Zt. d. V. f. d. G. M. u. S., 1928, str. 55, vratislavských, Maleczynski K.—Reiter: Teksty zródłowe do historii Wrocławia, Vratislav 1951, str. 63, a Pražanů, Bartoňova kronika, FRB 6, 1907, str. 108.

³³⁾ Kux, Ein Bericht, str. 55.

³⁴⁾ Maleczynski—Reiter, Teksty, str. 63.

lení. V prvním byly vyhotovovány listy a listiny určené do Čech a na Moravu, v druhém písemnosti do Slezska a Lužice. Kancelářská agenda tedy nebyla, jak by se mohlo na první pohled zdát rozdělena jazykově na část českou a německou (latinských písemností bylo v Ludvíkově české kanceláři vydáno jen minimálně),³⁵⁾ ale teritoriálně. Usuzují na to podle toho, že písař, kterého je možno označit písmenou A a který je pravděpodobně totožný s protonotářem Václavem z Velhartic³⁶⁾ psal písemnosti jak česky, tak i německy, ale jen do oblastí Čech a Moravy. Podobně i ostatní písaři české královské kanceláře psali listy, nebo listiny česky i německy, ale jen do určité země s výjimkou písaře B, který psal jen české listy do Čech a na Moravu,³⁷⁾ Naproti tomu v listinách, zasílaných do Slezska a Lužice, kterých se dochovalo pro Slezsko necelých dvacet originálů (lužické listiny jsem neměl možnost v originále prostudovat) pozorujeme odlišné písařské rukopisy než u listin a listů zasílaných do Čech a Moravy. Řečí písemností, zasílaných do Lužice a Slezska byla většinou němčina.³⁸⁾

Teritoriální rozdělení kancelářské agendy mělo zřejmě kořeny v době před r. 1490, kdy existovala zvláštní královská kancelář pro Čechy a Matyášova kancelář pro vedlejší země české koruny. Tomuto rozdělení odpovídala celá struktura budínské expedice. Do r. 1522 tu byli zaměstnáni současně dva sekretáři, Václav z Velhartic pro oblast Čech a Moravy³⁹⁾ a Franz Grimm ze Seichau, řečený dr. Rupricht pro oblast Slezska a Lužice.⁴⁰⁾ Po r. 1522 byli oba jmenování protonotáři v budínské expedici a do kanceláře nově přijati dva sekretáři, Jiří Žabka z Limberka pro Čechy a Moravu a Jiří z Lok-

³⁵⁾ Srov. pozn. 14.

³⁶⁾ Na jednom soukromém listu Václava z Velhartic nacházíme stejný písařský rukopis jako na královských listech a listinách, které psal písař mnou označený jako A. List Václava z Velhartic v Kapitulním archivu, listiny č. XLII-5.

³⁷⁾ Jeho rukopis je např. na listu Budějovickým z 16. 2. 1519, Městský archiv v Českých Budějovicích, odd. listů bez sign.

³⁸⁾ Slezské listiny jsou nyní převážně uloženy ve Vojvodském státním archivu ve Vratislavi. Lužické listiny a listy jsou uloženy převážně v Budyšině a Žitavě.

³⁹⁾ O činnosti Václava z Velhartic v budínské expedici české královské kanceláře srov. FRB VI, str. 374.

⁴⁰⁾ Franz Grimm je uveden v listině pro Jelení Horu (Hirschberg) z 13. 3. 1523, SÚAr, Stará manipulace, P 106, Hirschberg.

šan (Loxan) pro Slezsko a Lužici.⁴¹⁾ Sekretáři, po r. 1522 povýšení na protonotáře, vedli budínskou expedici.⁴²⁾

Jeden ze sekretářů a pozdějších protonotářů psal kancelářskou poznámku na všech listech vydaných českou královskou kanceláří a na listinách, které vycházely z budínské expedice pod uherským sekretem, pokud nebyly králem vlastnoručně podepsány. Tento úředník zaujímal zřejmě vedoucí úlohu v budínské expedici vzhledem k tomu, že jeho rukou jsou psány všechny kancelářské poznámky listů a některých listin, které měly krom několika výjimek jediný typ: Ex comissione propria regie majestatis.⁴³⁾

Kancelářské poznámky tohoto typu jsou psány ve všech případech jedinou rukou. Proto je pokládám za ověřovací prostředek listů a ve výjimečných případech také listin, za určitou formu podpisu vyššího kancelářského úředníka budínské expedice.

Vedoucí úředníci budínské expedice české královské kanceláře měli k dispozici ještě další ověřovací prostředek, králův sekret,⁴⁴⁾ který byl výhradně užíván k ověřování listů, zasílaných do všech zemí české koruny. Královský sekret byl k listům přitiskován pod papírovým krytem buď pod text listů otevřených, nebo uzavíral missivy. Ludvíkův sekret byl odvozen z typu, užívaného za Vladislava II. V průměru měl 4,2 cm. Uprostřed pečeti pole byl umístěn čtvrcený královský znak uhersko-český. Ve středu královského znaku byl umístěn srdeční štítek s jagellovskou orlicí. Nad královským znakem se nalézá královská koruna. V mezikruží na obvodu pečeti lze číst legendu: LODOVICUS D (ei) G (ratia)

⁴¹⁾ Heřman, Kancelář, str. 82.

⁴²⁾ Sněmy české I, č. 4. str. 3.

⁴³⁾ Na listinách vydaných v prvním období Ludvíkovy vlády (do r. 1519) nacházíme ve dvou případech kancelářské poznámky odpovídající uherské královské kanceláři typu: Commissio propria regie majestatis na listině Mostu z 26. 9. 1516 (CIM III, č. 654 a 655, str. 1162–1164), Ad mandatum regie majestatis na listině Mostu z téhož dne (CIM III, str. 1140 a n.). Kancelářské poznámky podobného druhu považuje i J. Macůrek za typické pro uherskou kancelář (J. Macůrek: K otázce české listiny a české kanceláře na dvoře uherském v 2. pol. 15. století). V letech 1486–1490 (Historický časopis VI, 1958, str. 564). Na několika dalších listinách bývá uvedena kancelářská poznámka, odvozená z poznámek, uváděných na listech, vypravených českou královskou kanceláří typu: Ex comissione propria regie majestatis per litteras na listinách z 10. 9. 1517 (CIM III, č. 660, str. 1179 až 1180), ze 17. 4. 1519 (CIM III, č. 670, str. 1198–1199) aj.

⁴⁴⁾ Srov. pozn. 42.

HUNGARIE BOEMIE etc. REX. V horní části je legenda přerušena královskou korunou.

Z budínské expedice české královské kanceláře byly vydávány všechny listy do všech českých zemí. Všechny listy jsou ověřeny sekretem a kancelářskou poznámkou Ex commissione propria regie majestatis, nebo královým vlastnoručním podpisem.

Přímo z budínské expedice byly vydávány i některé listiny zvláště na Moravu a do Slezska. Při vydávání listin tímto způsobem vznikaly určité obtíže, protože větší znakovou pečeť, kterou měly být právoplatně ověřovány všechny královské listiny, pracovníci budínské expedice v Ludvíkově době k dispozici neměli. Protože neexistoval v české královské kanceláři jiný typ pečeti, krom sekretu, kterého mohlo být užito jen na listech byla větší znaková pečeť nahrazována uherským sekretem, kterého bylo v uherské kanceláři používáno k ověřování listů a listin.

Uherský sekret Ludvíkovy kanceláře byl předlohou větší znakové pečeti, užívané v české královské kanceláři v 1. 1523—1526 za kancléřství Adama I. z Hradce. Úprava a formát uherského sekretu je shodný s posledním typem Ludvíkovy české větší znakové pečeti. Jediný rozdíl mezi oběma typy je ve znacích, rozmístěných kolem čtvrceného královského znaku (na uherském sekretu je umístěno šest znaků zemí uherského království) a v legendě, která má jiný obsah: — * S (igillum) * SERE (nissimi) * PRIN (cipis) * D (omini) * LODOVICI * D(ei) G (ratia) * REGIS * HUNGARIE * BOEMIE * DALMACIE * CROATIE * etc. * * * —.

Vzhledem k tomu, že listiny z Budína expedované nebyly pečetěny větší znakovou pečetí, nemohly být ani opatřeny kancelářskou poznámkou relátorského typu. Na většině takto vypravených listin byla psána kancelářská poznámka typu Ex commissione propria regie majestatis, převzata z českých královských listů. Po r. 1523 byly tyto listiny králem většinou vlastnoručně podepisovány.

Proti uvedené praxi budínské expedice, která z procesu zlistinění vylučovala nejvyššího kancléře, čeští stavové často vystupovali, zatímco moravští a slezští stavové se stavěli k uvedené praxi lhostejně.⁴⁵⁾ V Čechách a v Lužici však listiny, vydané přímo z budínské expedice nebyly přijímány za právoplatné a musely být v některých

⁴⁵⁾ Srov. pozn. 8.

případech královskou kanceláří vydány znovu ve stejném, nebo nepatrně obměněném znění v řádných formách, tj. ověřené větší znakovou pečeti a kancelářskou poznámkou relátorského typu, pokud nebyly králem vlastnoručně podepsány.⁴⁶⁾

Listiny vydávané přímo z budínské expedice pod uherským sekretem však nebyly psány v uherské královské kanceláři. Forma, sloh, písářské rukopisy textů jsou zcela shodné s listinami řádně vydanými z české královské kanceláře. Od uherských listin, vydávaných ve zcela výjimečných případech do českých zemí, o nichž bude dále pojednáno, se liší předně slohem, písmem, úpravou, řečí a kancelářskou praxí, dále formou a rozmístěním kancelářských poznámek.

*

Sloh všech listin, vydaných českou královskou kanceláří v Ludvíkově době se řídil ustálenými stylistickými pravidly. Na slohu listin nebylo změn ať vyšly z pražské, nebo z budínské části české královské kanceláře.

Všechny Ludvíkovy listiny, vydané českou královskou kanceláří se začínají intitulační stejné formy, ať jsou psány česky, nebo německy.⁴⁷⁾ „My Ludvík z božie milosti Uherský, Český, Dalmatský, Chorvatský etc. král, markrabě Moravský, Lucemburské a Slezské kníže a Lužický markrabě“. V některých listinách finančního obsahu bývá v intitulační vynechán dalmatský a chorvatský královský titul.

Za intitulační, obsahující vždy i devoční formulí, následuje ve výjimečných případech, většinou jen u listin latinských, zvěšňovací formule typu: „Ad perpetuam rei memoriam“.

⁴⁶⁾ Např. dvě textově zcela shodné listiny na dálkový obchod pro Zhořelec, první z 14. 4. 1521, vydaná pod uherským sekretem a druhá z 5. 6. 1522, vydaná pod větší znakovou pečeti. V koroboraci listiny z r. 1522 je zdůrazněna pravá průkaznost české větší znakové pečeti: „Zu *warer* urkunt...“ Obě listiny se nalézají ve Vojvodském státním archivu ve Vratislavi, Zhořelecké listiny sign. 751/589, 752/590, 756–757/594.

⁴⁷⁾ V této studii uvádím pouze českou versi všech formulí, protože německá verze bývá obvykle pouze jazykovým ekvivalentem verze české. Současně upozorňuji, že pravopis jednotlivých českých formulí má v Ludvíkově době odchylky podle písářů. Proto je možné, že příklady, které zde uvádím nebudou souhlasit zcela přesně s jinými formullemi uvedenými na listinách napsaných jinými písáři.

U ostatních listin následuje ve valné většině promulgace ustálené formy: „Oznamujem tiemto listem všem“⁴⁸⁾ pokud ji nenahrazuje adresa typu: „Úrozeným, statečným, slovutným pánuóm, rytířuóm, městuóm kraje NN, věrným naším milým“. Za ní bezprostředně následuje salutace formy: „Milost naši královskú a všechno dobré vzkazujem,“ která přechází v oslovení adresáta: „Věrní naši milí.“

Ve slavnostních privilegích, latinsky psaných listinách, erbovnických listech a tř. Frystuncích, udělujících právo na dolování drahých kovů, následuje za zvěčňovací formulí, nebo promulgací arenga.

U většiny listin však po promulgaci, salutaci, nebo zvěčňovací formulí následuje narace, která nechybí v žádných Ludvíkových listinách. Narace listin se rozpadá na dvě části. V první, obsírnější a volněji stylisované, bývá uvedeno, jakým způsobem bylo učiněno podání a o co příjemce žádá, jaký podnět vedl krále k vydání listiny apod. V této části narace bývá uvedeno též jakým způsobem bylo učiněno podání, zda osobně, nebo prostřednictvím interventa, písemné suppliky apod. Pokud bývá v naraci uvedeno, a to platí zvláště u městských privilegií, že se žadatel nebo jeho zástupci dostavili osobně ke královskému dvoru, nelze ve všech případech brát tuto část narace za popis skutečných událostí, ale spíše za formu, kterou si vyžadovala stylisace určitých listin, protože nelze dobře předpokládat, že by mohla všechna města vysílat poselstva na jednání k vzdálenému dvoru v Budíně, jak bývá ve většině narácí městských privilegií uvedeno.

Ve druhé části narace, která je mnohem stručnější a má poměrně ustálenou formu, bývá vzpomínáno zásluh příjemce, jeho zachovalosti, potřeby nebo jiného formálního důvodu, který krále vedl k udělení milosti v privilegiu vyjádřené. Tato část narace se obvykle začíná obratem: „K kteréžto prosbě...“, „K jejichžto prosbě...“ ap.

Po naraci následuje ve všech Ludvíkových listinách, vydaných českou královskou kanceláří dispošice, rozpadající se na tři části: úvod, jádro a závěr.

V úvodu dispošice, který se obvykle začíná obratem: „S dobrým

⁴⁸⁾ Latinské listiny, které byly z Ludvíkovy české královské kanceláře vydávány jen v zimě 1522–1523, většinou duchovním institucím, mají odchylný formulář.

rozmyslem, naším jistým vědomím...“ bývá uvedeno, zda byla žádost příjemce projednána před králem, nebo v královské radě a z jaké moci král listinu vydává (např. „moci královskou v Čechách“, „jako markrabě Moravský“ ap.) podle toho do jaké země byla listina zasílána.

Jádro dispozice následuje bezprostředně po úvodu a obvykle zní: „tuto milost jsme jim učiniti ráčili a tiemto listem činieme, aby oni...“, nebo „dopouštiemy, aby...“ apod.

V závěru dispozice bývá rozveden obsah milosti, kterou král žadateli udělil. Většinou je tato část dispozice volným přepisem první části narace a stejně jako první část narace nemá ustálenou, ale volnou formu a tvoří vlastní obsahové jádro listiny.

Po dispozici následuje u většiny listin zajišťovací formule, která má v zásadě v Ludvíkově době dvě formy. V prvním případě zavazuje král své následovníky, aby dbali udělené milosti v listině vyjádřeně. V druhém případě má zajišťovací formule chránit příjemce před neuspořádanými poměry v královské kanceláři tím, že prohlašuje za neplatné všechny další listiny, které by byly za Ludvíkovy vlády z české královské kanceláře vydány na totéž obdarování, nebo zástavu jinému žadateli.

Zajišťovací formule přechází u mnoha Ludvíkových listin v příkaz zemským úředníkům, všem stavům, nebo jednotlivci, který by mohl bránit žadateli v užívání udělené královské milosti, nebo který má na základě listiny splnit určitý královský rozkaz (zapsat zástavu do register, některé milosti zapsat do zemských desek, podkomořímu, aby nevybíral městu prominutý komorní plat apod.). Z formálního hlediska je do listin vložený příkaz shodný s textem některých listů o nichž bude dále pojednáno.

Ludvíkovy listiny se končí pravidelně koroborací, která je u všech listin, až na nepočtené výjimky stereotypně stejná a zní: „Tomu na svědomí pečet naši královskou k listu tomuto rozkázali sme přivěsiti (přitisknutí)“ a datovací formulí typu: „Dán na X (místo vydání) den sv. NN léta páně (božieho) patnáctistého (tisícího pětistého) dvacátého, královstvie našich Uherského a Českého pátého“.

Ludvíkovy listy, vydané českou královskou kanceláří lze rozdělit na missivy a patenty, podle obsahu na příkazy a ostatní pokyny, sdělení a další listy. Styl všech Ludvíkových listů, vydaných českou

královskou kanceláří se řídil ustálenými pravidly krom několika výjimek.⁴⁹⁾

Listy, podobně jako listiny, se začínají ustálenou intitulací zcela stereotypní formy: „Ludvík z božie milosti Uherský, Český etc. král a markrabě Moravský“. Intitulace listů je na rozdíl od listin psána vždy ve dvou řádkách nad text. U patentů je ještě před královým jménem přidáno slovo „My“.

U listů, pokud nenásleduje za intitulací přímo text, nebo adresa se salutací, bývá uvedena promulgace stejné formy jako u listin.

Častěji se však na listech po intitulaci vyskytuje adresa. U patentů je formálně shodná s adresou listin. U missiv je napsána na rubu listu, aby mohla být přečtena i po uzavření listu. Adresa missiv je psána vždy v dativu a obsahuje jméno a titul příjemce. Po adrese následuje u patentů salutace stejná jako u listin. U missiv místo adresy, která je napsána na rubu listu, je v textu uvedeno oslovení příjemce, které tu nahrazuje adresu patentů.

Text listů se ve většině případů, krom příkazů, neřídil ustálenými formullemi, ale měl zcela volnou epistolární formu. U některých oznámení, sdělení apod. bývají jedinými ustálenými formullemi intitulace a datum. Naproti tomu příkazy, ať byly vydány jako patenty nebo missivy, měly ustálený postup formulí: Naraci a dispošici, kromě výše uvedených formulí a datovací formulí. Forma narace a dispošice je však u listů oproti listinám volnější a není vázána ustálenými formullemi.

U žádných listů, vydaných Ludvíkovou českou kanceláří není uvedena koroborace. Listy se pravidelně končí ustálenou datovací formulí, která je skoro stejná jako u listin jen s tím rozdílem, že některé číselné údaje nebyly vypsány slovy, ale římskými číslicemi (zvláště letopočet).

Pro listiny a listy, vydané českou královskou kanceláří jsou dále charakteristické kancelářské poznámky, řeč a u listů i pečeť.

Naproti tomu pro uherské královské listiny a listy této doby je zvláště charakteristický odlišný sloh, řeč, kterou byla většinou latina,

⁴⁹⁾ V některých výjimečných případech byly instrukce, rozsudky a jiné listy psány v české královské kanceláři v relativním slohu. Jejich formulář je zcela jiný než u většiny listů. Jeden z nich např. Schlesinger L.: *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526. Städte und Urkundenbücher aus Böhmen*, Praha, Lipsko, Vídeň 1892, str. 219.

písmo, většinou humanistická minuskule nebo kursiva.⁵⁰⁾ Také vnější úprava uherských královských listin byla odlišná. Zvláště charakteristické je používání zvětšeného, nebo prodlouženého písma na prvních řádkách listin.⁵¹⁾ Typické pro uherské listiny a listy jsou také kancelářské poznámky, kterých bylo v Ludvíkově uherské kanceláři užíváno několik typů a často i několika na jediné písemnosti najednou, zatímco listiny a listy vydané v české královské kanceláři mají vždy pouze jednu kancelářskou poznámku a byly-li králem vlastnoručně podepsané žádnou.⁵²⁾ Odlišné jsou i registrační poznámky Ludvíkových uherských listin.⁵³⁾

Na základě uvedeného rozlišení uherských a českých listin a listů lze stanovit, že v některých výjimečných případech byly i do Čech v Ludvíkově době expedovány jak listy tak i listiny z uherské královské kanceláře. Výjimečné vydávání písemností z uherské královské kanceláře do českých zemí nebylo namířeno proti právům českých stavů, nebo nejvyššího kancléře, ale jen z naléhavé dočasné praktické potřeby. V případech, kdy chtěl král, nebo jeho dvůr obházet práva českých stavů a nejvyššího kancléře mohl se stejným úspěchem vydávat i listiny přímo z budínské expedice české královské kanceláře, která byla pod vlivem dvora, jako uherská kancelář. Do Čech byly z uherské kanceláře písemnosti zaslány pouze výjimečně; poprvé po Vladislavově smrti mezi r. 1516 a 14. 9. 1517,⁵⁴⁾ kdy se ještě nekonstituovala česká královská kancelář, dále v době bělehradského tažení mezi 1. 8. 1521 a 13. 9. 1521,⁵⁵⁾ kdy do pole s králem asi netáhla budínská expedice české královské kanceláře, za krátkého Ludvíkova pobytu v Brně 17. 3. 1523 a v několika dalších ojedinelých případech.⁵⁶⁾

V několika ojedinelých případech nalezneme v našich archivech

⁵⁰⁾ Např. SÚAr Praha, Guberniální listiny II, č. 674.

⁵¹⁾ Zemský archiv v Budapešti, diplomata č. 33 644, 22 840.

⁵²⁾ tamtéž, diplomata č. 33 644.

⁵³⁾ Např. na uherské listině z 15. 7. 1526 v městském archivu v Chomutově, bez sign.

⁵⁴⁾ Např. listiny v CIM III, č. 654, 655, 656, 661 a další, Margraf H.—Grünhagen C.: Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstentümer im Mittelalter, Lipsko 1881—1883, II, str. 405.

⁵⁵⁾ Např. písemnosti v SÚAr Praha, Guberniální listiny II, č. 676.

⁵⁶⁾ Např. Státní archiv v Brně, pracoviště Kroměříž sign. C I b 16, Archiv Národního musea, listiny z 12. 4. 1523 bez sign., Okresní archiv v Chebu, listiny č. 1198 aj.

Ludvíkovy listy, které svými formami neodpovídají ani uherské, ani české královské kanceláři. Na základě většího počtu podobných listů, které jsem měl možnost prostudovat v Zemském archivu v Budapešti jsem došel k závěru, že tyto listy nebyly psány ani v české ani v uherské královské kanceláři, ale že jsou zřejmě listy osobních králových sekretářů. Nejpočetnější skupinu těchto listů tvoří Ludvíkova korespondence se zahraničními panovníky.⁵⁷⁾ Typická pro tyto listy je vyhraněná epistolární forma. Začínají se často místo intitulace přímo adresou a salutací. Následující text není vázán formulemi a ani datovací formule nemá ustálenou formu. Charakteristickým znakem sekretářských listů je, že byly pravidelně králem vlastnoručně podepisovány a pečetěny na rozdíl od listů vydaných z české královské kanceláře, prstenovými pečetěmi. Prstenové pečeti byly k listům podobně jako český sekret přitiskovány pod papírovým krytem. Na rozdíl od českého sekretu jsou menšího formátu a mají obvykle elyptickou formu.

První z mně známých Ludvíkových signetů byl zřejmě užíván k ověřování sekretářských listů, zasílaných do českých zemí.⁵⁸⁾ Tento signet má formát 1,4 × 2 cm. V pečetním poli se nalézá čtvercový královský znak jako u českého sekretu a nad ním je umístěna královská koruna. Vlevo od znaku lze číst písmeno L, zkratku pro jméno Ludovicus, vpravo písmeno R za rex.

Druhý typ signetu býval užíván na sekretářských listech, zasílaných do Uher. Tento typ má také elyptický tvar a rozměry poněkud menší 1,4 × 1, 1 cm. V pečetním poli, které je ohraničeno perličkovou obrubou, je ve spodní části umístěn štítek s jagellovskou orlicí a v horní výseči písmena L a R (Ludovicus rex). Po každé straně písmen jsou umístěny dva kroužky.⁵⁹⁾

Třetí typ prstencové pečeti má rozměry 0,6 × 0,4 cm a v pečetním poli lze rozeznat hlavu zdobenou perličkovou obrubou.⁶⁰⁾ Vzhledem k malému formátu typu nelze s určitostí zjistit, i když se to zdá být pravděpodobné, že se jedná o královu portrétní pečeť. Tohoto typu

⁵⁷⁾ Rozsáhlá Ludvíkova korespondence s polským králem Zikmundem I. je otištěna v Acta Tomiciana, Poznaň 1855–1860, sv. IV–VIII.

⁵⁸⁾ Např. na rozsudku Jihlavským z 24. 10. 1524, Městský archiv v Jihlavě, bez sign.

⁵⁹⁾ Např. na listech, uložených v Zemském archivu v Budapešti, diplomata č. 23 658. 23 734.

⁶⁰⁾ Tamtéž, diplomata č. 23 683.

signetu bylo užíváno na nejsoukromnějších králových sekretářských listech.

! Listy sekretářského původu jsou projevem nejvlastnější vůle krále a byly vydávány zvláště v osobních a důvěrných záležitostech (listy cizím panovníkům apod.).

Zcela zvláštní nepočetnou skupinou Ludvíkových písemností jsou jeho vlastnoruční listy a listiny, psané za mimořádných okolností.

Závěrem lze shrnout, že mezi Ludvíkovými písemnostmi, zasílanými do českých zemí lze rozlišit:

1. Listiny:

A. Většina listin, adresovaných především příjemcům do Čech a Lužice. Psány byly převážně v budínské expedici české královské kanceláře. Na procesu zlistinění měl účast nejvyšší kancléř a někdy i jiný člen královské rady. Tyto listiny procházely pražskou částí královské kanceláře. Jejich typickými znaky je užití větší znakové pečeti a kancelářské poznámky relátorského typu, pokud nebyly králem podepsány.

B. Malá skupina listin psaných v pražské části královské kanceláře. Na procesu zlistinění měl veliký, často rozhodující vliv nejvyšší kancléř. Sloh, forma a ověřovací prostředky jsou shodné jako u předchozí skupiny. Rozdíly jsou pouze v rukopisu písařů textu. Většinou jim chybí registrační poznámka.

C. Listiny adresované většinou na Moravu a do Slezska psané a expedované přímo z budínské expedice bez účasti nejvyššího kancléře a české královské rady, vydané pod přímým vlivem budínského dvora. Charakteristickým znakem těchto listin je použití uherského sekretu k jejich ověření a kancelářské poznámky typu *Ex commissione propria regie majestatis*, nebo *Ex commissione propria regie majestatis per litteras*. Jinak jsou zcela shodné s listinami, popsanými pod bodem A.

D. Velmi malá skupina listin adresovaných do všech zemí české koruny, vydaných z uherské královské kanceláře pouze v případech, kdy se nekonstitovala česká královská kancelář, nebo na cestách

⁶¹⁾ Např. listina pro Jiřího Braniborského z 24. 2. 1517, Margkraf-Grünhagen, *Lehns- und Besitzurkunden* II. str. 405. Králův list pro Petra z Rožmberka z 20. 4. 1519. Faksimile otištěno (Dějiny lidstva od pravěku k dnešku V, Praha 1938, str. 221).

krále nedoprovázela a při tom bylo třeba v některých naléhavých případech listiny vydat. Typickými znaky těchto písemností je odlišná řeč, stylisace, odlišné typy kancelářských poznámek a použití uherského sekretu k jejich ověření.

2. Listy:

A. Veškeré listy, adresované do všech českých zemí, psané jak v českomoravské, tak i slezsko-lužické části budínské expedice pod vlivem královského dvora bez účasti nejvyššího kancléře. Listy nebyly vůbec posílány přes pražskou část kanceláře, ani v ní nebyly psány. Typickým znakem listů je sloh, řeč, kancelářská poznámka typu *Ex commissione propria regie majestatis* a použití sekretu.

B. Malá skupina listů, zasílaných do českých zemí z uherské kanceláře. O nich platí totéž jako o listinách, vydaných z uherské kanceláře do Čech.

C. Sekretářské listy, vydávané mimo uherskou a českou královskou kancelář. Typickým znakem těchto listů je sloh, řeč a ověření signety. Všechny tyto listy jsou králem vlastnoručně podepsány a nemají kancelářské poznámky. Sekretářské listy jsou nejvladněji projevy vůle krále.

D. Zcela ojedinělé jsou vlastnoruční královny listy a listiny. Typické pro tyto písemnosti je, že text je psán toutéž rukou jako králův vlastnoruční podpis. Jsou psány věci české a latinské. Ověřeny jsou rozmanitými pečeti královské kanceláře, nebo signety. Na králem psaných písemnostech kancelářské poznámky uvedeny nejsou.

Na základě rámcové rekonstrukce organizace Ludvíkovy královské kanceláře a na základě diplomatického rozboru Ludvíkových listin a listů lze stanovit skupiny královských písemností odpovídající různým částem české královské kanceláře, kde byly sepsány, nebo jimiž procházely a určit pro ně charakteristické rysy. Dále je možno vést přesně dělitko mezi písemnostmi do českých zemí zasílanými z české královské kanceláře a z jiných královských kancelářů.

Vzhledem k tomu, že jednotlivé části české královské kanceláře byly v Ludvíkově době, jak jsem se pokusil ukázat, pod různými mocenskými vlivy, je diplomatický rozbor listin a listů, vydaných z Ludvíkových kancelářů do českých zemí vodítkem pro posouzení vlivů pod jakými byla listina nebo list vydány a předpokladem další věcné kritiky Ludvíkových královských písemností.

*

O PRAMENECH K NEVOLNICKÉMU POVSTÁNÍ V ČECHÁCH ROKU 1680

Jaroslav Kašpar

Nevolnické povstání v Čechách roku 1680, jedno z největších a nejrozsáhlejších hnutí nevolníků v období pozdního feudalismu, je bezesporu důležitým historickým mezníkem v našich národních dějinách. Přestože závažnost této události je všeobecně uznávaná, nepodařilo se dosud objasnit v plné šíři skutečný rozsah povstání nevolníků v tomto období, nemluvě již o zevrubném vysvětlení jeho příčin a zhodnocení jeho významu pro další společenský a hospodářský vývoj českých zemí. Dosavadní studie věnované tomuto tématu byly zaměřeny většinou na objasnění povstání na jednotlivých panstvích, souhrnné spolehlivé monografie o povstání v celých Čechách dosud nemáme.¹⁾

Největší překážkou, na které ztroskotaly dosavadní pokusy o celkové zpracování povstání, je veliký nedostatek spolehlivých pramenů. I dnes je situace taková, že jakýkoliv pokus o vypracování přehledu povstání se zdá být předem odsouzen k nezdaru. Uvážíme-li však, že stále musíme hledat základní přehledné informace o povstání v nedokonale práci Svátkově, která je plná autorových nepřesností, omylů i výmyslů, vyvstane nutnost nového zpracování povstání v plném světle. Ukazuje se, že důkladná studie o povstání je velmi potřebná. Můžeme však na základě dnes dostupných pramenů přistoupit odpovědně ke splnění tohoto úkolu? Odpověď na tuto otázku má dát předložený přehled pramenů o povstání nevolníků roku 1680.

¹⁾ První a dosud jediný vážný pokus vylíčit průběh povstání nevolníků v Čechách roku 1680 v úplnosti učinil v 2. polovině 19. století Josef Svátek, který vydal svou práci o povstání pod různými názvy několikrát. Nejúplnější zpracování je v Dějinách Čech a Moravy nové doby, kniha III., Praha 1894, str. 159–210. Svátkovo zpracování povstání je však velmi nepřesné, na mnohých místech nesprávné.

Nejprve je třeba zjistit příčinu, proč máme dnes tak málo věrohodných zpráv o povstání. Nedostatek pramenů není způsoben tím, že by se ve ztížených podmínkách roku 1680 nemohlo plně rozvinout písemné úřadování, nebo že by se v písemnostech vzniklých toho roku o povstání nepsalo. Naopak, úřední písemná agenda v důsledku povstání ještě vzrostla. Rozsáhlé vojenské akce proti nevolníkům a činnost vyšetřovací císařské komise vyžadovaly centrální řízení, které se provádělo písemně. Komisaři podávali pravidelně podrobné relace o hnutích nevolníků a o svých akcích, přijímali instrukce od dvora. Také činnost vrchnostenských úřadů byla v důsledku povstání oživena a panští úředníci byli ve stálém styku s nadřízenými úřady i majiteli panství. Kdybychom měli všechny tyto písemnosti k dispozici, poskytly by nám spolehlivé a dosti podrobné informace o rozsahu i průběhu povstání.

Tento nejcennější materiál se však většinou nedochoval. Po potlačení rebelie byly všechny úřední písemnosti centrálního charakteru, které souvisely s povstáním, soustředěny a zaslány dvorské válečné radě. Odtud byly později odevzdány do archivu ministerstva války ve Vídni a tam vesměs skartovány, protože nebyly podkládány za důležité z hlediska vojenské administrativy a techniky.²⁾

Dvorská válečná rada byla v době povstání také ve stálém písemném styku s císařskými komisaři, veliteli vojsk, krajskými hejtmany i s českou dvorskou kanceláří, avšak i tato korespondence podlehla zkáze. Zachovaly se pouze o ní záznamy v prokolech o odeslaných a přijatých spisech kanceláře dvorské válečné rady, z nichž si můžeme učinit přibližnou představu o bohatosti, významu a charakteru ztraceného materiálu.³⁾

Protože dvorská válečná rada řídila všechny nejvýznamnější akce, které byly proti povstání nevolníků podnikány, poskytují nám zápisy ve zmíněných protokolech dosti výstižný obraz o celém

²⁾ O nešťastném osudu těchto písemností nás informuje J. V. Šimák, který při průzkumu ve vídeňských archívech našel o nich již jen stručný záznam v protokole, který zní: „Böhmischer Bauernaufuhr vollige Acta mit Allen deme, was von der böhm. Kanzlei, General Harrant, O. L. Piccolomini, Grafen von Kueffstain, auch Histerle und denen O. Commissarien Jachs, Koller und Syber eingeschickt, wie es reformirt und was darüber mit Gutachten eingegeben worden.“ Viz J. V. Šimák, Zprávy o selské bouři r. 1680 z říšského válečného archivu, VČA roč. XXII (1913) str. 361–370.

³⁾ Zápisy v protokolech týkající se povstání otiskl J. V. Šimák v citované práci.

povstání. Třiaosmdesát zápisů v protokole umožňuje nám vytvořit spolehlivou základní dějovou kostru, do níž je potom možno doplňovat další údaje o povstání získané odjinud.

První zápis týkající se povstání nevolníků je z 19. ledna 1680. Tehdy dostal podplukovník Eneas Sylvius Piccolomini (důstojník Harantova pluku) rozkaz, aby odjel do Boleslavského kraje a uklidnil tam povstání nevolníků.⁴⁾ O devět dní později, 28. ledna, oznámil Piccolomini, že záležitost nevolníků je již urovnaná.

Další zprávy o povstání přišly z české dvorské kanceláře až koncem března. Tentokrát se v nich mluví o povstání v Boleslavském, Žateckém, Plzeňském a Litoměřickém kraji. Všechny oddíly Harantova pluku dostaly rozkaz pomáhat krajským hejtmanům při likvidování povstání, později jim byly přivolány na pomoc ještě další dva pluky. V dubnu se povstání rozšířilo i do kraje Slánského a do Čech byly povolány další vojenské oddíly. Byla vytvořena také císařská vyšetřovací komise v čele s generálem Harantem. Komise měla k dispozici silné vojenské oddíly, s nimiž měla zajíždět na panství, kde se nevolníci bouřili, a trestat provinilce. Všechny další zápisy v protokole se týkají korespondence s touto komisí a jsou plně srozumitelné pouze ve spojení s jinými prameny pojednávajícími o činnosti vyšetřovací komise. Po dešifraci poskytují však informace prvořadého významu o organisování a řízení akcí namířených proti povstání nevolníků.

Soustředění úředních písemností o povstání bylo provedeno velmi pečlivě, proto se v ústředních archivech dochovalo do dnešních dnů jen velmi málo dokladů této kategorie. V příslušných fondech ve Státním ústředním archivu v Praze shledáváme pouze chudé zbytky písemností, které unikly jistě zkáze tím, že nebyly z různých důvodů pojaty do souboru písemností odeslaných dvorské válečné radě.

Při vyhledávání dokladů o povstání ve Státním ústředním archivu v Praze přicházejí v úvahu především fondy stará manipulace,

⁴⁾ J. V. Šimák se v uvedené práci v poznámce č. 5 podivuje nad tím, že první zmínka o povstání v protokolech je z Boleslavska, že nikde není ani zmínka o Čestínsku, kde podle tehdejších představ měl být počátek povstání. Vyslovuje při tom pochybnost, zda povstání čestínského souvisí s počátkem povstání roku 1680. Jeho pochybnost byla oprávněná. Nejnovější výzkumy dokonce ukázaly, že na Čestínsku vůbec nedošlo k povstání a že celá obsáhla pasáž o tomto povstání ve Svátkových dějinách je vymyšlená.

nová manipulace, militare a sbírka patentů. Ve fondech SM a NM bylo dosti obtížné vyhledat v ohromném množství písemností tam uložených doklady o povstání. Hledání bylo ještě ztíženo nedokonalým systémem, podle kterého byly oba fondy uspořádány. Pertinenční systém nedává záruky, že pod hesly, kde lze nejspíše očekávat materiál o povstání (Bauernunruhen a Untertanenangelegenheiten), jsou soustředěny všechny písemnosti, týkající se nevolníků a jejich boje. Bylo nutno předpokládat, že hledaný materiál může být zařazen i pod jinými hesly, hlavně místními a osobními (podle názvů panství a jmen feudálů) a podle toho také provádět výzkum.

Obtížné a časově velmi náročné studium obou fondů přineslo však určitý úspěch. V nové manipulaci byl objeven fascikl spisů různé proveniencce, které se týkaly povstání.⁵⁾ Jsou zde koncepty nařízení a instrukcí místodržících krajským hejtmanům i některým vrchnostem, jak si mají počínat v případě povstání nevolníků, ojedinelá sdělení feudálů o povstání nevolníků, několik dokladů se týká vydání robotního patentu. Nejpočetnější jsou akta úřadu nejvyšších berníků o úhradě nákladů vynaložených na vojsko poslané do Čech v důsledku povstání. V příloze k jednomu spisu je vypracován dosti podrobný přehled působení vojska v Čechách roku 1680. V přehledu jsou rozlišeny jednotlivé pluky vojáků, u každého je označeno, v kterém kraji působil a jaké z toho vzešly výdaje. Protože tam však nejsou odděleny výdaje na vojáky, kteří potlačovali skutečné povstání a na ty, kteří byli posláni na panství, aby svou přítomností zabránili šíření povstání, není možno na základě tohoto dokladu činit konečné závěry o celkovém rozsahu povstání. Svědčí však o tom, že vládnoucí kruhy měly vážné obavy, aby se povstání nerozšířilo do celých Čech, neboť podle přehledu bylo vojsko posláno do všech krajů v Čechách kromě kraje Vltavského.

Písemnosti podobného charakteru nacházíme porůznu i ve staré manipulaci.⁶⁾ Zde jsou doklady z činnosti nejvyšších berníků i akta o přípravě vydání robotního patentu, které v mnohém směru doplňují archiválie uložené v nové manipulaci.

Z berních dokladů mají i zde větší důležitost přílohy ke spisům než spisy samé. Nejvýznamnější je podrobný popis cesty Harantovy

⁵⁾ SÚA III NM U 3/4.

⁶⁾ SÚA III SM R 76/2

vyšetřovací komise. Sestavil jej vojenský soudce Mayer jako přílohu ke své žádosti o proplacení diet za 109 dní strávených v komisi. V popisu jsou vyznačena všechna panství, kde působila vyšetřovací komise, s daty vyšetřování i trestání nevolníků. Některé údaje je možno srovnat s doklady z patrimoniálních archivů i s jinými prameny a ve všech případech se ukázalo, že jsou naprosto přesné. Tento popis má pro studium povstání prvořadý význam, neboť podstatně rozšířil a zároveň zpřesnil naše znalosti o rozsahu povstání.

Významným přínosem při studiu povstání roku 1680 jsou doklady o činnosti císařských vyšetřovacích komisí. Ve Státním ústředním archivu ve staré manipulaci se dochovaly pod hesly míst podrobné vyšetřovací protokoly s poměrně bohatými spisovými přílohami z panství Litomyšl a Broumov.⁷⁾ Tyto písemnosti unikly zkáze jenom tím, že vyšetřování na obou panstvích probíhala až v červenci a srpnu roku 1680 a spisy přišly do Prahy zřejmě až tehdy, když ostatní doklady o povstání byly již odeslány dvorské válečné radě.

Protokoly vyšetřovacích komisí jsou důležitým pramenem pro poznání nevolnického povstání, zvláště jsou-li podrobné jako litomyšlský. Cílem vyšetřovacích procesů a trestů bylo zastrašit nevolníky a odvrátit je od dalšího odporu. K tomu by stačilo krutě potrestat několik nevolníků náhodně vybraných. Komisaři však potřebovali zjistit nejaktivnější a nejschopnější vůdce nevolníků, aby jejich fyzickou likvidací nejen zastrašili nevolníky, ale zároveň i odstranili schopné organizátory odbojných akcí i pro budoucnost. Proto komisaři vyslyšali nevolníky podrobně. Vyšetřování se zpravidla prováděla určitou dobu po potlačení povstání, před komisaře přicházeli nevolníci již zdeptáni vězením, bitím, i mučením. Z jejich výpovědí není proto často již znát hrdý odpor, ale snahu po zachování života nebo získání svobody za každou cenu, někdy i za cenu zrady. Z výpovědí nevolníků se proto dovídáme mnoho cenných podrobností o té fázi hnutí nevolníků, která by jinak zůstala utajena: o přípravách povstání, o tajných schůzkách nevolníků, o jejich potížích a vnitřních rozporech apod. Při rozboru výpovědí nevolníků je nutno počítat i s tím, že některé odpovědi nevolníků mohou být i nepřesné nebo nepravdivé. Konfrontací výpovědí několika nevolníků je však možno rekonstruovat některé fáze příprav a průběhu povstání dosti přesně.

⁷⁾ SÚA III SM L 10/4, SM B 84/4.

Studium pramenů ve fondu militare ve Státním ústředním archivu bylo celkem snadné, neboť písemnosti jsou zde řazeny chronologicky. Byly tam sice shledány některé doklady týkající se pobytu vojska v Čechách, o povstání nevolníků ale nikde ani zmínky.

Cenné doklady týkající se povstání jsou uloženy ve sbírce patentů. Z patentů vydaných roku 1680 se dva přímo týkají povstání. Je to především patent z 22. března 1680, který měl čelit četným stížnostem nevolníků odevzdávaných císaři po jeho příjezdu do Prahy na podzim 1679. Patent zakazoval nevolníkům, aby se bouřili a obraceli se se svými stížnostmi na císaře. Všechny rozpory mezi nimi a vrchnostmi měli řešit krajští hejtmané. Nejdůležitějším článkem patentu byl bod třetí, v němž se rušila všechna stará privilegia nevolníků, pokud nebyla obnovena novými vrchnostmi. Tato opatření měla údajně zabránit nevolníkům odvolávat se na stará práva a odstranit tak záminky k jejich stížnostem. Ve skutečnosti byl tu však učiněn první krok ke kodifikaci nových vysokých robotních povinností vyžadovaných vrchnostmi po třicetileté válce, neboť jím byly odstraněny všechny překážky ke zvyšování robot.

Tento proces byl dovršen vydáním prvního robotního patentu, který je spojován s datem 28. června 1680. Jeho ustanovení o třídní robotě v týdnu jako nejvýše možném zatížení nevolníků (kromě nutných prací) bylo vydáváno za úlevu proti dosavadní praxi na mnohých panstvích. Ve skutečnosti však tu bylo uzákoněno to nesmírné zvýšení robotních povinností, které provedli svévolně feudálové po třicetileté válce.

Robotní patent byl datován v Pardubicích 28. června 1680. V historické literatuře nebyla nikde vyslovena pochybnost o tom, že toho dne byl patent skutečně uveden v platnost. Z dokladů, týkajících se vydání patentu, které jsou uloženy ve staré i nové manipulaci, však zjišťujeme některé nové podrobnosti o této otázce.⁸⁾ Patent byl sestaven 28. června, ale císař se rozhodl dát ho ve všeobecnou známost až o dva měsíce později. Reskriptem z 21. srpna, zaslaným z Lince místodržícím do Plzně, nařídil císař zveřejnění patentu a zároveň vydal instrukci, jak patent publikovat. Při čtení patentu na panstvích mělo být zdůrazněno, že jeho výhod mají využít pouze poslušní nevolníci, kteří se neúčastnili povstání a teprve

⁸⁾ SÚA III NM U 3/4, SM R 76/2.

dodatečně měly vrchnosti „ze své milosti“ rozšířit jeho platnost i na tak zvané bývalé rebely, jestliže slíbí věrnost a poslušnost. Císař učinil takové opatření z obavy, aby u nevolníků nevznikl dojem, že si patent svým povstáním vybojovali.

Přestože instrukce císařova byla rozeslána spolu s patentem krajským hejtmanům, došly do konce roku 1680 pouze z pěti krajů hlášení o publikování patentu na panstvích. (Hlášení došla z kraje Žateckého, Čáslavského, Loketského, Rakovnického a Bechyňského). V ostatních krajích patent vyhlášen nebyl. Například v kraji Hradeckém rozeslali krajský hejtmané patent na panství tajně a zapečetěný, s rozkazem, že se o něm nemají nevolníci dovědět. Teprve po zákroku místodržících byl tam patent vyhlášen v létě 1681. Podobně se dalo i jinde, neboť ještě 7. června 1681 musel být vydán nový rozkaz, aby patent byl vyhlášen všude tam, kde se tak dosud nestalo.

Jak je vidět, zveřejnění patentu nebylo ani rychlé, ani hladké. Určité zdržení způsobila epidemie moru, možná, že to někde byla i neschopnost úředníků. Není však vyloučeno, že i někteří feudálové nesli s nelibostí jakýkoliv zásah státní moci do svých záležitostí a i když v daném případě byl zásah pro feudály celkem neškodný, stavěli se proti vyhlášení patentu na svém panství.

Písemnosti vzniklé z činnosti vrchnostenských úřadů jsou dnes uloženy většinou ve státních archivech. Zde nedošlo k cílevědomému skartování písemností o povstání, avšak i tak se do dnešních dnů dochovala jen malá část původních dokladů. K velkým ztrátám archiválií všeho druhu docházelo tu v minulosti tím, že archivy byly špatně uloženy a nebyly až do nedávné doby pod odborným dohledem. Archivy byly většinou neuspořádané, nebo jen špatně, takže systematický jejich průzkum k získání materiálu k určitému tématu byl zcela nemožný. Teprve v současné době, kdy jsou v proudu pořádací práce, jsou postupně zpřístupňovány i některé dosud neznámé doklady objasňující povstání nevolníků.

Z písemností uložených ve státních archivech má pro studium povstání největší význam úřední korespondence. O povstáních nevolníků se dočítáme nejčastěji v relacích, které posílali vrchnostenští úředníci majitelům panství. Tyto zprávy bývají dosti podrobné. Přesnost a pravdivost těchto relací je však závislá na tom, do jaké míry byli vrchnostenští úředníci sami seznámeni s událostmi.

Často se stávalo, že měli zprávy zkeslené nebo neúplné a potom se tyto nevědomé nepřesnosti dostaly i do korespondence. Při rozboru zpráv vrchnostenských úředníků je nutno však počítat s tím, že v nich může být skutečnost i záměrně zkeslována, zvláště když vrchnostenský úředník již aktivně zasahoval do akcí nevolníků a snažil se ve zprávě majiteli panství zdůraznit nebo zveličít své zásluhy o klid na panství.

Stejně kriticky musíme posuzovat některé zprávy o povstání z pera feudálů určené císaři, místodržícím nebo krajským hejtmanům, s jejichž koncepty se také někdy ve státních archívech setkáme.

V patrimoniálních archívech nacházíme také doklady, které nás informují o skutečném hospodářském a společenském postavení nevolníků, jehož poznání je nezbytně nutné při studiu povstání nevolníků. Zjistění změn, které nastaly v postavení nevolníků v druhé polovině 17. století je dosti obtížné. Prameny, kterých se používá při zkoumání množství dávek, platů a robot nevolníků ve starší době — urbáře — zde selhávají. Relativně spolehlivé jsou pouze jejich údaje o výši stálých platů a dávek a to pouze tehdy, jde-li o urbář sestavený v druhé polovině 17. století. Pokud je v nich vyznačena i výše roboty, bývá to zpravidla pouze přepis ze staršího urbáře. V některých urbářích se setkáme se zápisy, že nevolníci pracují pro vrchnost tolik, kolik se poroučí.⁹⁾ Takový zápis celkem dobře vystihuje situaci nevolníků, ale je nekonkrétní, takže na jeho základě si lze těžko učinit představu o robotách. Je ovšem nutno přiznat, že za dané situace nebylo ani možné rozsah nebo výši povinností nevolníků přesně vyznačit, protože jejich úkoly nebyly předem stanovené a práce byla vyžadována skutečně podle potřeby, bez jakéhokoliv omezení.

O některých povinnostech nevolníků se dovídáme i z jiných písemností vrchnostenských úřadů. Jsou to jednak občas se vyskytující různé soupisy nevolníků, seznamy robot, dávek a platů, zmínky o povinnostech nevolníků najdeme i v korespondenci vrchnostenských úředníků. Tyto zprávy mají význam pouze tehdy, zachycují-li skutečnou situaci, nejsou-li pouhými výpisy z urbářů, a to lze jen těžko zjistit.

⁹⁾ Takový zápis najdeme například v urbáři panství Litomyšl z roku 1659. Urbář je uložen ve SA Zámrsrk, pracoviště Litomyšl.

Daleko spolehlivějším a úplnějším pramenem, který nás poučuje o povinnostech nevolníků i o jejich celkovém postavení, jsou petice a stížnosti sestavované nevolníky a odevzdávané buď vrchnostem, nebo krajským hejtmanům, nejčastěji však císaři.

Příchod císaře Leopolda I. do Čech vyvolal mohutnou petiční akci. Nevolníci z desítek panství využili císařovy přítomnosti v Praze a v naivní víře v jeho dobrotu a spravedlnost se na něho obraceli se svými stížnostmi a prosbami o pomoc. Některé petice nevolníků se nám dochovaly a jsou velmi cenným pramenem pro studium nevolnického povstání. Petice jsou jedinými písemnostmi, které vznikaly z iniciativy a v ojedinělých případech přímo i z pera nevolníků. Odrážejí tedy téměř bezprostředně vůli, smýšlení a názory vykořisťovaných. Konečné úpravy petic prováděli často školní písaři, kteří při stylisaci mohli do určité míry i pozmenit předlohu nevolníků. Drobné korektury nemohly však zastítn původní obsah a smysl petic.

K tomu, abychom mohli správně hodnotit tyto písemnosti, je třeba poznat i způsob, jak byly sestavovány, i všechny okolnosti, za nichž vznikaly. O tom nám poskytují cenné informace jednak již zmíněné protokoly z výslechů nevolníků, jednak ojedinělé zprávy účastníků porad — zrádců — kteří podávali o shromážděních a jednáních nevolníků tajné zprávy vrchnostenským úředníkům.¹⁰⁾

Z těchto zpráv se dovídáme, že sestavení petic nebylo záležitostí pouze několika rychtářů, ale že se o ní jednalo zpravidla na shromáždění velikého počtu nevolníků, zástupců celého panství. Nejednou bylo pro sestavení petice svoláno i více schůzí. Uvědomíme-li si, že schůze musely být svolávány většinou tajně, bez vědomí vrchnosti a že účast na takové schůzi byla již považována za projev neposlušnosti, musíme ocenit organisátorskou práci iniciátorů celé akce, kterými byli zpravidla rychtáři a sedláci. Na schůzích byli ale přítomni i příslušníci jiných sociálních skupin vesnického obyvatelstva, chalupníci, zahradníci, domkáři, podruzi a čeled a ti měli také právo zasahovat do jednání, neboť i s jejich požadavky se setkáváme v peticích. Ovšem těžiško petic bylo vždy v požadavcích sedláků.

¹⁰⁾ Například na panství petrohradském informoval správce panství o schůzích nevolníků rychtář z Blatna Adam Schlik. SA Třeboň, pracoviště J. Hradec, P IV E.

Je třeba také říci několik slov o spolehlivosti petic. Mohla by se naslytnout námitka, že údaje nevolníků o povinnostech nejsou přesné, že nevolníci ve snaze dosáhnout co největšího účinku své akce mohli se dopustit i zkreslení skutečnosti a zvětčit své utrpení. Takovou možnost nelze obecně vyloučit. Ovšem o většině petic, které máme k dispozici, můžeme prohlásit, že jsou správné a že nás přesně informují o povinnostech a postavení nevolníků. Důkazy o tom máme velmi spolehlivé. Jsou to odpovědi úředníků nebo i majitelů panství na stížnosti nevolníků. V těchto odpovědích se snažili úředníci pochopitelně dokázat, že stížnosti nevolníků jsou vyhané. Argumenty, kterými to dělali, nás ale přesvědčují o opaku, o správnosti stížností nevolníků. Ani v jediném případě ze všech dochovaných odpovědí se nesetkáme s tím, že by vrchnost přinesla konkrétní doklad o tom, že údaj nevolníků je nesprávný.¹¹⁾

Petice nevolníků byly roku 1680 napsány na mnoha desítkách panství, do dnešní doby se nám však dochovaly pouze z patnácti panství: Petrohradu, Frýdlandu, Lemberku, Udrče, Kysiblu, Liběšic, Horní Police, Hanšpachu, Malešovic, Litomyšle, Brložce, Police nad Metují, Broumova a Police.

V městských a okresních archívech neshledáváme mnoho materiálu o povstání. Souvisí to bezesporu s tím, že města se většinou k povstání nevolníků nepřipojila. Měšťané nechtěli mít nic společného s rebely, i když mnohá poddanská města usilovala podobně jako nevolníci o snížení svých povinností formou petic i odbojem. Průzkum v městských archívech přinesl proto jen nepatrné výsledky. Pouze v Lokti byla zjištěna úřední korespondence krajských hejtmanů, která osvětluje některé stránky povstání v této oblasti.

Z ostatních archivů měl velkou důležitost při studiu nevolnického povstání Archiv Národního musea, v němž bylo před reorganisační soustředěno v uměle vytvořené sbírce F dosti písemností o povstání nevolníků. Zvláště cenné jsou doklady o povstání na panství Lemberk, Litomyšl a Liběšice. Nyní je sbírka zrušena a archiválie byly

¹¹⁾ Například petrohradští nevolníci si stěžovali, že musí vozit do Nejdku, vzdáleného 8 mil, obilí a zpět železo a že všechny náklady spojené s cestou musí platit ze svých peněz. Majitel panství hrabě Černín na to odpověděl, že celá stížnost je vyhaná, že do Nejdku je 7 mil a nikoliv osm jak uvádějí nevolníci a že se tam nejedí tak často. Ve stejném duchu byly stylisovány i ostatní odpovědi Černínovy. Stížnosti i odpovědi na ně jsou uloženy ve SA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, P IV E.

postoupeny příslušným státním archivům, nebo uloženy ve Státním ústředním archivu.

Archiv arcibiskupský není ještě definitivně uspořádán a snad i proto poskytl zatím jen chudé doklady o povstání. V oddělení miscelanea V byla objevena pouze akta, týkající se kněze Kosteleckého, který byl uvězněn za pomoc vzbouřeným nevolníkům.

Pro studium nevolnického povstání mají veliký význam i vyprávěcí prameny, kroniky a paměti, které v mnohých případech přinášejí jediné svědectví o povstání a jeho průběhu.

Dostí podrobné zprávy o povstání nacházíme ve zprávách hessenko-darmstadtského vyslance J. E. Passera, který působil v letech 1680—1683 u vídeňského dvora.¹²⁾ Zprávy Passerovy jsou důležité nikoli jako přesná svědectví skutečných událostí, ale jako citlivý odraz všech pověstí, které roku 1680 o povstání kolovaly. Nejcennější jsou však jistě věrohodné zmínky Passerovy o jednáních a opatřeních dvora vyvolaných povstáním nevolníků, o nichž nemáme odjinud zpráv.

O povstání nevolníků se zmiňuje ve svých pamětech na několika místech J. I. Pospíchal, velmistr křižovnického řádu. Některé zápisy z pamětí Pospíchalových otiskl A. Rezek.¹³⁾ Přestože zmínky o povstání nevolníků jsou zde velmi stručné, mají pro studium povstání význam, neboť v některých případech upozorňují na události dosud neznámé.

Obsažnější zprávy o povstání přinášejí kroniky. Nejpodrobnější záznam o průběhu povstání nevolníků nacházíme v kronice liběšické.¹⁴⁾ Autorem kroniky byl pravděpodobně správce liběšického panství Tolesius, který sám prožil povstání, podával o něm pravidelně podrobné a velmi obsažné relace do Prahy rektoru pražské koleje, měl tedy dostatek znalostí k věrnému zachycení událostí. Kronika byla psána pro vlastní vnitřní potřebu správy panství, nebylo tedy důvodů ke zkreslování zpráv o průběhu povstání.

¹²⁾ Passerovy zápisy vydal tiskem L. Baur, *Berichte des Hessen-Darmstadtens Gesandten Justus Eberhard Passer an die Landgräfin Elisabeth Dorothea*, Archiv für österreichische Geschichte, Bd XXXVII/2, Wien 1876 str. 273 až 409.

¹³⁾ A. Rezek, *Paměti generála řádu křižovnického Jiřího Pospíchala z let 1661 až 1680*, Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk, Praha 1880, str. 139—150.

¹⁴⁾ Kronika liběšická byla uložena v ANM, oddělení F Liběšice 1680.

Faktografické údaje kroniky je proto možno považovat za věrohodné.

Nejvýznamnější údaje o povstání nacházíme v kronice kláštera v Chotěšově, kterou psal v letech 1662—1682 probošt kláštera Michael Kastl.¹⁵⁾ Kronikář zaznamenává nejprve obecné údaje o počátku hnutí nevolníků v severním Boleslavsku, větší pozornost věnuje potom událostem v nejbližším okolí chotěšovského panství. Kromě jiného vypočítává i všechna panství v západních Čechách, z nichž byly odeslány císaři stížnosti. Tyto údaje nejsou většinou jinými prameny potvrzeny. Vzhledem k tomu však, že jiné zprávy kroniky byly prověřovány a ukázalo se, že jsou velmi přesné, je možno počítat s pravděpodobnou správností i u těchto údajů o peticích. Na str. 922 je v kronice přepsán přehled o popravených nevolnících, kteří se účastnili povstání roku 1680. Není známo, jak byl seznam pořízen, kde získal probošt Kastl informace. Na seznamu je však nápadné, že u některých lokalit jsou velmi přesné záznamy o způsobu popravy jednotlivých odsouzenců. Je velmi nepravděpodobné, že takové podrobnosti by se donesly ústním podáním až ke Kastlovi. Pozoruhodné je i pořadí, v jakém jsou lokality v seznamu za sebou řazeny: kryje se přesně s cestou Harantovy vyšetřovací komise.¹⁶⁾ Z toho lze usoudit, že seznam byl opsán z nějakého úředního hlášení o průběhu exekucí konaných Harantovou vyšetřovací komisí, které bylo odesláno z Nejdku ještě před ukončením činnosti komise. (V seznamu nejsou zachyceny tři poslední místa působení komise: Loket, Bečov a Toužim).¹⁷⁾

Význam kroniky Kastlovy předčí ostatní prameny tohoto druhu také proto, že v kronice jsou v plném znění přepsány i celé dokumenty týkající se povstání nevolníků na sousedním panství tepelském i jinde. Mezi dopisy zde přepsanými nacházíme list důstojníka Harantova pluku Adama z Waldu proboštu Kastlovi, v němž je podrobně popisován průběh vyšetřování nevolníků na Rumbur-

¹⁵⁾ Chotěšovská kronika je uložena v Universitní knihovně v Praze (sign. VI C 13), záznamy kroniky o povstání otiskl J. V. Šimák v práci Chotěšovské zprávy o selské bouři r. 1680, VKČSN, Praha 1900, odd. X.

¹⁶⁾ O cestě Harantovy vyšetřovací komise podává zprávu auditor Mayer. SÚA III, SM R. 76/2.

¹⁷⁾ Podobný seznam poprav nacházíme i v Archivu hlavního města Prahy sbírka listin V 2105/1. Seznam otiskuje Emil Strauss, Bauernelend und Bauernaufstände in den Sudetenländern, Praha 1929, str. 139. Údaje o popravách jsou v tomto seznamu chybné.

sku.¹⁸⁾ Z dopisu také vysvětluje, že Adam z Waldu byl Kastlův známý a byl mu nějak zavázán. Je pravděpodobné, že to byl právě tento důstojník, který poskytl Kastlovi přesný přehled všech exekucí vykonaných vyšetřovací komisí i jiné zprávy o povstání, které potřeboval probošt pro svou kroniku.

Za zmínku stojí ještě kronika Kreibichova s podrobným výkladem o průběhu povstání nevolníků na Kamenicku. Autor kroniky G. F. Kreibich se sám účastnil tažení nevolníků, mohl tedy o něm povědět mnoho zajímavého. Cenné jsou zvláště jeho zprávy o přípravách povstání, o schůzkách nevolníků, přísaze, o nichž se z úředních pramenů nic nedovíme.¹⁹⁾

Ostatní dochované zápisy o povstání v kronikách a pamětech jsou jen velmi stručné. Jejich cena je v tom, že upozorňují na hnutí nevolníků, o nichž se z jiných pramenů nedovídáme; tyto údaje se však nemohou stát základnou k podrobnějšímu studiu povstání nevolníků.

Písemnosti o povstání nevolníků roku 1680, které máme dnes k dispozici, postačují nám k tomu, abychom poznali skutečný rozsah povstání a opravili často velmi mylné nebo nepřesné představy o jeho rozšíření, s nimiž se setkáváme v literatuře. Můžeme prohlásit, že známe všechna panství, na nichž došlo roku 1680 k významnějšímu vystoupení nevolníků. Srovnáme-li mapu povstání, sestavenou na základě uvedených pramenů, se staršími představami o rozsahu hnutí nevolníků, které zakořenily v české historiografii především vlivem Svátkovým, zjistíme podstatné změny. Z naší mapy mizí především celá oblast Čestínská, kam Svátek a po něm další badatelé kladli počátek povstání, zároveň se však více jak zdvojnásobuje počet známých panství, na nichž došlo roku 1680 k povstání nebo alespoň k přípravám k němu. Prameny ukazují, že povstání bylo rozšířeno nejvíce v západních a severních Čechách, na východě došlo k významnějším vystoupením nevolníků pouze na Litomyšlsku a Broumovsku, ve středních Čechách na Mělnicku,

¹⁸⁾ J. V. Šimák otiskuje v citované práci o Chotěšovské kronice Waldův dopis na str. 14 pod č. 8. Domníval se však mylně, že Adam z Waldu popisuje pokoření tepelských nevolníků. Wald neuvádí sice místo, odkud dopis posílal, ale podle data napsání dopisu (27. IV. 1680) a podle průběhu vyšetřování snadno zjistíme, že jde o Rumburk.

¹⁹⁾ Zápisy z kroniky Kreibichovy otiskl L. Schlesinger, *Reisebeschreibung eines deutschböhmischen Glasschneiders*, MVGD VIII, str. 220–235.

Roudnicku a oblasti malešovské. V jižních Čechách se připojilo k povstání několik menších panství, která se omezila na podání stížnosti a odmítnutí robot. K ozbrojenému povstání tam však nikde nedošlo.

Nejde tu ale jen o rozsah povstání. Nové prameny dovolují i kriticky posoudit, co ze starších představ o průběhu povstání bylo správné a co nikoliv. V tomto směru je významné, že mohla být uvedena na pravou míru především Svátkova tvrzení o povstání v českých oblastech i jeho výklady o vlivu zahraniční agitace na vznik povstání. Ukázalo se, že barvitě Svátkovo líčení o plenění panských dvorů a zámků, týrání vrchnostenských úředníků, o boji dvou pluků vojska s nevolníky na Čestínsku, o věšení všech zajatých nevolníků, že to vše je výmyslem rutinovaného romanopisce a že nemá nic společného s historickou skutečností.

Studium nevolnického povstání roku 1680 naráží, jak patrně, na závažné heuristické potíže. Z rozptýlených zpráv docházíme k poznání, že nevolnická hnutí vzplanula celkem na 110 panstvích, avšak pouze o šesti z nich jsme informováni podrobněji. Je pravděpodobné, že další archivní výzkum, zejména patrimoniálních registratur a soukromých šlechtických korespondencí, přinese ještě některé dosud neznámé údaje. Stěží však je možno doufat, že by nové objevy nahradily zničené soubory pramenů, jež měly pro poznání příčin, průběhu i následků tohoto velkého třídního zápasu základní důležitost.

*

OBSAH

Úvodem	5
<i>Zdeněk Fiala</i> : Jindřich Zdík a Kosmas (o původu Jindřicha Zdíka).	7
<i>Jiří Pražák</i> : Kladské dědiny	21
<i>Rostislav Nový</i> : Strahovský urbář z roku 1410	39
<i>Ivan Hlaváček</i> : Dva příspěvky k diplomacie pražských měst za husitství	71
<i>Jan Heřman</i> : Kancelář Ludvíka Jagellovce (1516—1526)	89
<i>Jaroslav Kašpar</i> : O pramenech k nevolnickému povstání v Čechách roku 1680	111

СОДЕРЖАНИЕ

Введение	5
<i>Зденек Фиала</i> : Генрих Эдик и Космас (о происхождении Генриха Эдика)	7
<i>Иржи Пражак</i> : Так называемые «Кладские дединьы»	21
<i>Ростислав Новый</i> : Страговский урбарий от 1410 г.	39
<i>Иван Главачек</i> : Два замечания по дипломатике пражских городов в гуситский период	71
<i>Ян Гержман</i> : Канцелярия Людовика Ягеллона (1516—1526 гг.)	89
<i>Ярослав Кашипар</i> : Источники о крестьянском восстании 1680 г. в Чехии	111

INHALT

Zum Geleit	5
<i>Zdeněk Fiala</i> : Heinrich Zdík und Kosmas (über die Herkunft Heinrich Zdík's)	7
<i>Jiří Pražák</i> : Die sog. „kladské dědiny“	21
<i>Rostislav Nový</i> : Das Urbar des Strahover Klosters aus dem J. 1410	39
<i>Ivan Hlaváček</i> : Zwei Beiträge zur Diplomatik der Prager Städte während der Hussitenkriege	71
<i>Jan Heřman</i> : Die Kanzlei Ludwigs von Jagiello (1516—1526)	89
<i>Jaroslav Kašpar</i> : Die Quellen zum Bauernaufstand in Böhmen im Jahre 1680	111

ZÁPISKY KATEDRY ČS. DĚJIN A ARCHIVNÍHO STUDIA

VII. ročník — Vojtiškův sborník

Rediguje prof. dr. Václav Husa s kolektivem pracovníků katedry
Tajemník redakce Jiří Svoboda

Vydala Karlova universita v Praze

Obálku navrhl J. Krouz

Formát papíru 86 × 122 cm — AA 8,53 — VA 8,86 — D-12 30099

Tematická skupina a podskupina 02/58

Vytiskla Polygrafia 3, závod Jiřího Dimitrova, Praha 7, Dobrovského 27

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,35

Náklad 570 výtisků